

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

**ДИПЛОМНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО)
РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

на тему:

**Українська мисткиня-килимарка,
дисидентка Стефанія Шабатура (1938–2014)**

студентки IV курсу, групи СОІ-41
предметної спеціальності
014.03 Середня освіта (Історія)

Шепітак Наталії Романівни

Керівник:

Королько Андрій Зіновійович

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Паска Богдан Валерійович

кандидат історичних наук, доцент

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Участь Стефанії Шабатури в шістдесятницькому русі	9
РОЗДІЛ 2. Дисидентська діяльність, боротьба за свободу у жорнах радянського тоталітаризму	19
РОЗДІЛ 3. Проєктна технологія як ефективний метод активізації пізнавальної діяльності учнів	37
РОЗДІЛ 4. Методичні прийоми та засоби реалізації проєктної роботи в історичній освіті шляхом дослідження постаті Стефанії Шабатури	45
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64
ДОДАТКИ	74

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах російсько-української війни, ми прагнемо віднайти той ідентифікатор нації, що об'єднав історії життів тих, хто боровся за свободу нашої Батьківщини. Прикладом є українські дисиденти, зокрема Стефанія Шабатура (1938–2014) – мисткиня-килимарка, представниця шістдесятницького руху, дисидентка, борчиня за національну гідність, якій судилося пройти через «пекло» радянських таборів. Її своєрідне Credo: «З дитинства у мене віра: Бог і Україна. З Богом та Україною я жила все життя». Українці, усвідомлюючи своє становище в радянській тоталітарній системі, намагалися покращити його, звертаючись до незримих сил своєї творчої душі, наполегливо добиваючись дотримання прав і свобод людини, а разом з цим формувалася ідея національної самостійності. Кожна людина впродовж життя обирає, так для Стефанії Шабатури цим вибором завжди була свобода, вона порівнювала її з Божим даром. «Я ніколи не бажала спокою в житті бо в моєму розумінні спокій – це смерть, а життя – це вічний рух, боротьба, пошук», – стверджувала мисткиня та дисидентка Стефанія Шабатура.

Сьогодні, коли Україна знову змушена виборювати свою свободу, ми повинні зрозуміти, що наша боротьба – не лише за територію, а й за мову, культуру та історичну пам'ять. Саме через ці складові формується громадянин – із живою совістю, щирим серцем і рішучою позицією.

Зважаючи на це розуміємо, що освіта є невід'ємною частиною життєвого етапу у становленні кожної особистості. Основою шкільної історичної освіти є триєдина мета, що передбачає процеси навчання, розвитку і виховання учнів. Її невід'ємною частиною є концепція діяльнісного підходу. Задля отримання позитивних результатів у навчанні, вчителю історії пропонується використання методу проєктів, що сприяє формуванню в учнів основних компетенцій, зокрема групова робота надає можливість учасникам освітнього процесу проявити себе та продемонструвати найсильніші сторони. Проєктна технологія є прикладом інноваційного підходу в сучасній освітній системі.

Об'єктом дипломної роботи є видатна мисткиня, представниця шістдесятницького руху, дисидентка, членкиня УГГ – Стефанія Шабатура та інтеграція дослідження її діяльності і творчої спадщини у ЗЗСО.

Предметом дипломної роботи виступають особливості використання проєктної роботи з вивчення постаті Стефанії Шабатури учнями 11-го класу.

Мета дипломної роботи – підтвердити важливість застосування проєктної технології в історичній освіті на прикладі дослідження культурно-громадської діяльності Стефанії Шабатури. Виходячи з мети нами були поставленні такі **завдання**:

- з'ясувати роль Стефанії Шабатури в діяльності львівського середовища шістдесятників;
- простежити особливості дисидентської боротьби в образі Стефанії Шабатури;
- охарактеризувати сутність проєктної технології, як одного із найефективніших методів активізації пізнавальної діяльності учнів;
- висвітлити методичні прийоми та засоби реалізації проєктної роботи в історичній освіті шляхом дослідження постаті Стефанії Шабатури.

Хронологічні межі дипломної роботи охоплюють найактивніший період життя Стефанії Шабатури. Нижня межа досліджуваної теми 1962 р. – зумовлена долученням мисткині-килимарки до шістдесятницького руху. Верхня межа 1980 р. – обумовлена завершенням терміну ув'язнення і заслання дисидентки в радянських концтаборах.

Територіальні межі дипломної роботи становлять територію УРСР у складі СРСР, а також місця перебування Стефанії Шабатури в ув'язненні – жіночий концтабір ЖХ-385/3-4 с. Барашево Теньгушовського району Мордовської АРСР та на засланні у с. Макушино Курганської області.

Методологічна основа дипломної роботи. У процесі розкриття теми дослідження було дотримано принципи історизму, об'єктивності та системності в підході до висвітлення явищ минулого на основі комплексного використання джерел та наукової літератури. Також застосовувалися пошуковий, історично-системний, історично-описовий методи дослідження. Особливе місце в роботі

займає педагогічний аспект, а саме розробка навчально-методичних рекомендацій щодо використання теми в учнівських проєктах, при складанні яких дотримано принципи: доступності навчання, зв'язку теорії з практикою, свідомості та активності, наочності, індивідуального підходу, виховуючого навчання, емоційності навчання.

Ступінь наукової розробки проблеми. Історіографічну основу дипломної роботи складають ряд архівних матеріалів: Управління Служби безпеки України у Львівській області, а саме кримінальна справа №203 за звинуваченням Шабатури Стефанії Михайлівни в скоєнні злочину передбаченого ст. 62. ч. 1. КК УРСР, що складається з п'яти томів і зберігається у Ф. 5. Кримінальні справи на реабілітованих осіб [1–6]; Центр Досліджень Визвольного руху, м. Київ (стаття С. Ленкавського «Спостереження з Західної України (серпень 1972)») [8]; Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Київ, зокрема було опрацьовано низку документів Ф. 16. Секретаріат ГПУ-КДБ УРСР, а саме спеціальних повідомлень Голови КДБ при Раді Міністрів УРСР В. В. Федорчука Першим секретарям ЦК КПУ Шелесту П. Ю. та Щербицького В. В., у змісті яких йдеться про: особливості організації та проведення новорічних колядок дисидентами у м. Києві та м. Львові [11]; перебування в цих містах громадянина Бельгії – Ярослава Добоша, його затримання та допит співробітниками спецслужб [12]; початок операції «Блок» – проведення обшуків та арештів дисидентів [9]; та ін.

У дослідженні використані нормативно-правові документи, з поміж яких Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» [16], Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX ст.» [18], Закон України «Про освіту» [17], Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Історія України. Всесвітня історія 6–11 класи [19], Наказ Міністерства освіти і науки України №1072 «Про затвердження концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти» [20].

Окремо звернуто увагу на низку опублікованих матеріалів, зокрема В. М. В'ятрович «Історія з грифом «Секретно»» [21], А. Русначенко «Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років» [25]. Новою в історіографії українського дисидентського руху є праця сучасного історика Р. В. Клочка «Невидима битва. Як дисиденти боролися за незалежність України» [23]. Також ряд наукових робіт про мисткиню-килимарку, дисидентку Стефанію Шабатуру упорядковані дослідницею Соломією Дяків. Окрім біографічних даних у працях зібрані спогади товаришів про діячку, зокрема: Валентина Мороза, Марії Савки-Качмар, Любов Сороки та ін. Важливість упорядкованих Соломією Дяків матеріалів і в тому, що їй вдалося опублікувати фотографії з сімейного архіву Стефанії Шабатури [26–28].

Опрацьовано тогочасну газетну і журнальну періодику, а саме інформацію про здійснені органами КДБ арешти української інтелігенції в 1972–1973 рр., що знаходяться на сторінках емігрантської газети «Свобода» [29–33] і статтю Стефанії Шабатури «Підняти шапку-невидимку», яка опублікована у Вип. 9–10 «Українського вісника» [34].

Більша частина історії шістдесятницького, а згодом дисидентського руху в Україні, зокрема ролі в ньому Стефанії Шабатури розкрита в напрацюваннях сучасних дослідників: О. Г. Бажан [35–36], С. Герегова, Я. Шеремета [44], І. Грицюк [45], Ю. Зайцев [51], Б. Захаров [52], О. Ігнатенко [53], Л. Крупник [59], Б. В. Паска [62–65], Я. Секо [68], І. М. Стасюк [71], З. Шульга [77] та ін. До того ж значну кількість складають автори статей методичного аспекту. Серед яких: Л. Бодько [38], Т. В. Вирвихвіст [39], М. Вітюк [40], Т. І. Вороненко [42], Л. Воронюк [43], В. Грінченко [46], С. Ф. Гумен [47], О. Дебре [48], В. Г. Дейниченко [49], С. С. Ізбаш [54], М. Колеснікова [58], Л. А. Мартинець [60], Ю. В. Момот [61], Т. Скрябіна [69], К. І. Степанюк [72] і т. д.

У ході роботи використані підручники та посібники авторів: В. С. Власов, С. В. Кульчицький «Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти» [79], В. Долід, П. Долганов «Проектне

навчання в історичній освіті : методичні рекомендації» [80], О. І. Пометун, Г. О. Фрейман «Методика навчання історії в школі» [81].

Також у дипломній роботі задіяно матеріали суспільно-медійних проєктів: «Медіаархів м. Львова» [87], онлайн-виставка «Репресоване мистецтво. Митці в документах КДБ: Україна, Чехія, Грузія. Стефанія Шабатура» [90]; інтерв'ю: М. Косіва про діяльність КТМ «Пролісок» під час конференції у музеї-меморіалі жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького» (2015) [86], В. Овсієнка зі С. Шабатурою, що опубліковане у віртуальному музеї «Дисидентський рух в Україні» [88]; освітніх платформ: «На урок» [82], «Всеосвіта» [83].

Наукова новизна дипломної роботи полягає у спробі комплексно дослідити важливість та актуальність впровадження проєктної технології на уроках історії України в 11 класі. У роботі запропоновані методичні прийоми та засоби реалізації учнівських розвідок шляхом дослідження ключових подій у житті історичної діячки Стефанії Шабатури.

Апробація дипломної роботи. Окремі тези дослідження були представлені на чотирьох всеукраїнських і міжнародних наукових конференціях: III Міжнародна молодіжна конференція ««Платон мені друг, але істина дорожча»: між вірністю пам'яті та пошуком істини», присвячена 150-річчю Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (м. Чернівці, 4 березня 2025 р.) (див. Додаток В); студентська звітна наукова конференція Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, підсекція методики викладання історії. Напрацювання рекомендовані до публікації у збірнику студентських наукових праць «Еврика-XXVI» (м. Івано-Франківськ, 27 березня 2025 р.); IX Всеукраїнський науковий форум «Чорноволівські читання» (м. Київ, 12 квітня 2025 р.) [76]; 78-ма Міжнародна наукова конференція молодих учених «Каразінські читання. Історичні науки» (м. Харків, 25 квітня 2025 р.) [75] (див. Додаток Г).

Крім того, підготовлено до друку дві наукові статті для журналів категорії «Б». Перша у співавторстві з доцентом кафедри історії України і методики викладання історії Богданом Паскою, опублікована у фаховому виданні

«Південний архів (історичні науки)» (м. Херсон) [64] і друга спільна стаття з Богданом Паскою і студенткою I курсу магістратури спеціальності «Середня освіта (Історія та громадянська освіта)» Лілією Басістою, підготовлена для наукового збірника «Актуальні питання гуманітарних наук» (м. Дрогобич).

Практичне значення отриманих результатів дипломної роботи полягає в тому, що опрацьований і систематизований матеріал може бути використаний при створенні проєктних завдань з тем для обов'язкового вивчення на уроках історії України в 11 класі, а саме «Україна в умовах деєталінізації (1956–1964)», «Україна в період системної кризи радянського ладу (1965–1984)», шляхом звернення уваги учнів на окремих представників періоду, зокрема на Стефанію Шабатуру. Також метод проєктів спонукає учнів перейти від пасивного засвоєння інформації до активної пошуково-дослідницької, творчої діяльності, наприклад: створення ментальних карт, інфографіки, мультимедійних презентацій, онлайн-виставок тощо; організації семінарських занять з нормативних і спеціальних курсів з історії України та методики навчання історії; написання наукових публікацій; під час розробки навчальних програм, методичних матеріалів, створенні навчальних підручників і посібників.

Структура роботи відповідає поставленій меті та завданням дослідження. Дипломна робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (90 позицій) та 30 додатків. Основний обсяг тексту становить 61 сторінку, загальний – 110 сторінок.

РОЗДІЛ 1

Участь Стефанії Шабатури в шістдесятницькому русі

У другій половині ХХ ст. сформувався український опозиційний рух основою, якого було середовище інтелігенції. Все це зумовлено здійсненою радянським керівництвом політикою русифікації, як наслідок молодь почала об'єднуватися навколо ідеї боротьби та відродження національних, культурних, історичних традицій українського народу [22, с. 41]. Упродовж 1960–1970-х рр. в Україні відбувся розподіл молодіжних рухів за двома напрямками тих, хто прагнув краще ознайомитися з політичними та соціальними аспектами життя, й тих, хто вважав доцільним обмежитися мистецькою діяльністю [68]. Основним в українській опозиції початку 1960-х рр. був національно-культурний напрямок боротьби. Сформоване здебільшого в умовах радянської системи молоде покоління організувало рух, що отримав назву «шістдесятництво». Його характерною рисою на теренах Західної України окрім процесів хрущовської відлиги й деєсталінізації, стала збережена пам'ять про збройну боротьбу українського підпілля, а саме Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА) [64, с. 24].

Серед представників шістдесятництва поширення набуло утворення Клубів творчої молоді (КТМ), зокрема в м. Києві діяв КТМ «Сучасник» (1959 р.), за прикладом якого в 1962 р. у м. Львові було засновано КТМ «Пролісок» [25, с. 142]. Назва клубу запропонована С. Шабатурою на одному з творчих зібрань. Михайло Косів, згадував про те, як це відбулося: «Назвати КТМ “Пролісок” було ідеєю Стефи, вона якраз повернулася з відпочинку, а саме з місцевості масивів Сколівських Бескидів і привезла зі собою квіти – проліски. Ми довго сперечалися, яка назва буде кращою і тут Стефанія Шабатура не витримала встала і каже: “Слухайте! Так ось – пропоную назвати наш клуб проліском”, – ми глянули на стіл там були привезені нею квіти й так без заперечень погодилися». За словами М. Косіва: «Пролісок – це та рання весняна квітка, яка утверджує своє життя крізь заморозь, так і ми, як ті проліски намагалися ламати

кригу тоталітарної системи». Того ж дня на посаду президента (голови) новоствореного клубу було запропоновано декілька кандидатур, зокрема Богдана Гориня і Михайла Косіва. За підсумками голосування президентом (головою) клубу став Михайло Косів, заступником – Богдан Горинь і секретарем-організатором – Володимир Квітневий [86].

У клубі перебувало п'ятдесят учасників. Його діяльність поширювалася на роботу трьох секцій – літературного, музично-театрального та образотворчого мистецтва. Михайло Косів розповідав про те, що: «Учасники КТМ «Пролісок» проводили різножанрові літературно-мистецькі вечори, прослуховували записи поезій на магнітофоні» [68]. Мисткиня-килимарка Стефанія Шабатура була однією з організаторів проведення літературних зібрань, зокрема перше було приурочено пам'яті письменниці Лесі Українці. Упродовж існування КТМ «Пролісок» такі заходи присвячувалися творчості Тараса Шевченка, Івана Франка, Василя Симоненка і т. д. Також проводилися художні виставки [28, с. 9]. Львів'яни були тими, хто радикалізували опозиційний рух, це у свою чергу відобразилося в ідейно-патріотичному спрямуванні їхньої творчості, сприяло налагодженню механізмів виготовлення і поширення самвидаву. Особливо активно відзначилися Іван Гель, Стефанія Шабатура, брати Горині, Мирослава Зваричевська, Ярослав Лемик, В'ячеслав Чорновіл, подружжя Ігоря та Ірини Калинців. Починаючи з 1964 р. у «Проліску» Богданом і Михайлом Горинями було створено центр поширення текстів самвидаву з використанням п'яти друкарських машинок, а згодом почали застосовувати техніку лінотипних наборів, тобто відливали суцільні рядки текстів, як наслідок активно поширювався самвидав у західних областях УРСР. Проведені органами Комітету державної безпеки (КДБ) УРСР арешти в серпні-вересні 1965 р. призвели до остаточного закриття КМТ «Проліска» [68].

Стефанія Шабатура народилася у мальовничому селищі Іване-Золоте, що на Тернопільщині. Батько мисткині – Михайло Шабатура – походив з давнього козацького роду. Він був людиною цілеспрямованою, наполегливою, хорошим господарем, коротко кажучи – мав «золоті» руки [28, с. 7]. «Коли ми були ще під

Польщею, то батькові довелося відбути службу в польській армії. Під час Другої світової війни радянськими військами була захоплена Західна Україна. От тоді тата знову призвали до армії вже радянської, то був 1939 р.», – розповідала художниця про батька в інтерв'ю з Василем Овсієнком [88].

Мати – Ганна Шабатура походила зі сім'ї Семаників. Вони мали талант та хист, як будівничі церков, майстри-різьбярі по каменю. До сьогодні в с. Івань-Золоте збереглися роботи сакрального мистецтва представників цієї родини. Вартим уваги є етимологія прізвища художниці. Воно налічує декілька похідних значень, зокрема одним з яких є назва маленької козацької торбинки – «шабатурка». У рідному краї С. Шабатури, збереглася у пам'яті людей історія про створення нового селища на місці спаленого татарами в XVII ст., а його засновником іменували козака зі Східної України – Шабатура [88].

У 1961 р. С. Шабатура закінчила навчання у Львівському училищі прикладного мистецтва імені Івана Труша та вступила до Львівського державного інституту прикладного та декоративного мистецтва, який закінчила в 1967 р. [90]. Навчалася Стефанія на факультеті художнього ткання. Розуміючи, як матері важко, дівчина перейшла на вечірнє відділення і почала працювати на тимчасових роботах, що були пов'язані з малюванням. Так вона влаштувалася художницею-оформлювачкою на трикотажній фабриці, а згодом почала працювати в ткацькій майстерні при Художньому фонді. Молода мисткиня вже на той час проектувала та ткала гобелени (різновид декоративно-ужиткового мистецтва, стінний килим із сюжетною композицією, що витканий вручну перехресним переплетенням ниток). «Було важко поєднувати і навчання, і роботу, але я ніколи не зневірювалася, до того ж активно брала участь у численних виставках. У ті роки сенсом у моєму житті було мистецтво», – розказувала С. Шабатура [26, с. 54].

Стефанія Шабатура була обдарованою студенткою, на неї не можна було не звернути уваги. Один з викладачів зауважив, що дівчина виділялася своєю індивідуальною та оригінальною творчістю. Її дипломною роботою став гобелен – «Попід Бескид зелененький ходить Довбуш молоденький», у якому незримо

позначені елементи національних мотивів. Вона успішно захистила роботу, що стало вагомою причиною для прийняття молодой мисткині у 1967 р. до Спілки художників УРСР. Стефанія Шабатура по завершенню навчання в інституті проявила себе ще й в педагогічній діяльності [28, с. 10–11].

У 1967 р. була призначена на посаду викладача рисунку, живопису і композиції Львівського училища прикладного мистецтва імені Івана Труша [1, арк. 24]. Починаючи з 1967 до 1971 рр. працювала викладачем практичних занять у Львівській дитячій художній школі. Директор згадував про те, що: «С. Шабатура за час роботи виявила себе сумлінною і висококваліфікованою викладачкою. Під її керівництвом учнівські роботи виконувались на високому професійному та мистецькому рівні» [1, арк. 23]. Як і студентські так і загалом усі роботи створені художницею у ті роки були представлені на обласних, республіканських та всесоюзних виставках. Цікавим фактом є те, що Стефанія Шабатура ніколи не створювала робіт, що возвеличували б «щасливе» життя застійного періоду радянського режиму. Її позиція, як мисткині, була принциповою та безкомпромісною [28, с. 10–11].

Починаючи з другої половини 1960-х рр. С. Шабатура займалася створенням графіки, що в переважній більшості виконувала в техніці монотипії на яких часто зображувала етнографічну групу українців, що проживає у Карпатах – гуцулів з поміж яких профільні або тричетвертні зображення, портрети тощо. Авторці вдалося передати характерні риси в їх образах, зокрема при дорозі усміхнений «Гуцул» (1966), обабіч хатини «Вуйко Онуфрій» (1966). Сюжетна багатофігурна композиція простежується і в ранніх роботах С. Шабатури в таких, як «На базарі» (1966), «Розмова газдів» (1965), «Карпатський краєвид» (1969), «Гуцули біля церкви» (1966) по центру останньої вбачаються постаті трьох чоловіків одягнутих у кептарі, на яких вимальовуються орнаменти. Ще однією цікавою роботою є монотипія зроблена за мотивами драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня» (1966), у композиції якої зображені стовбур дерева, що гілочками припідняті догори, ніби вслухаються у гру Лукаша, що сперся до нього ліворуч, а з права силует Мавки в ритмічному танці [45, с.

205–206]. Мисткиня-шістдесятниця, представниця української інтелігенції 1960-х рр. Стефанія Шабатура брала активну участь у КТМ «Пролісок», що існував у м. Львові. Художниця товаришувала з близькими їй по духу людьми, зокрема подружжям Ігорем Калинцем та Іриною Стасів-Калинець, Михайлом і Богданом Горинями, Михайлом Косівим тощо [70, с. 28]. Впродовж 1960–1970-х рр. Стефанія Шабатура разом із В'ячеславом Чорноволом, Іриною та Ігорем Калинцями, Богданом Сорокою, Марією Савкою-Качмар, Михайлом Осадчим організовували неформальні літературно-мистецькі зустрічі, щось подібне на «квартирники», під час яких поети читали свої вірші, серед авторів були Ігор та Ірина Калинець, а художники демонстрували друзям-однодумцям свої роботи й обмінювалися ідеями [7, арк. 23] (див. Додаток И). Нечисельна львівська молодь прагнула зберегти у собі передану їм від предків любов до українського коріння та завдяки подібним зустрічам вони обмінювалися своїми міркуваннями, переживаннями щодо політики, яка реалізовувалася у радянському союзі.

Напередодні нового періоду «брежнєвського неосталінізму» в 1965 р. органами державної безпеки було проведено арешти української національно-свідомої верстви суспільства. Тоді ж у в'язницю потрапили представники шістдесятницького руху, з поміж них були: Іван Гель, Іван Світличний, брати Горині, Михайло Косів та ін. Ці події набули суспільного розголосу серед української молоді. Як наслідок, у другій половині 1960-х рр. радянською тоталітарною машиною були розпочаті судові процеси над заарештованими. Одним із перших на лаві підсудних опинився В'ячеслав Чорновіл, а причина – упорядкування ним збірки «Лихо з розуму» (Портрети двадцяти «злочинців»), у якій В. Чорновіл подав матеріали про заарештовану інтелігенцію у 1965 р. Після виходу книги за кордоном, міжнародною громадськістю було висловлено незадоволення щодо дій тодішньої радянської верхівки. На захист ув'язнених, зокрема В. Чорновола, виступило львівське середовище шістдесятників, з поміж яких була художниця Стефанія Шабатура, яка не побоялася висловити свою громадську позицію. Під час судового процесу дисидентка С. Шабатура займала позицію захисту В. Чорновола. У 1970 р. вдруге заарештували Валентина

Мороза, через написане ним публіцистичні есе, одним з яких було «Серед снігів», у якому розповідалося про знищення стародавньої церкви в с. Космачі. Тоді ж Стефанія Шабатура разом з однодумцями виступала на захист В. Мороза і вимагала відкритого судового процесу та можливості бути присутніми під час виголошення вироку [27, с. 78].

Звертаючи увагу на події в 1970 р., а саме судовий процес над В. Морозом, що відбувався у м. Івано-Франківську, то потрібно наголосити, що більшістю серед протестуючих були шістдесятники зі м. Львова, зокрема В. Чорновіл, І. Стасів-Калинець, С. Шабатура, С. Гулик, М. Качмар-Савка та інші [24, с. 137–138]. 18 листопада 1970 р. на адресу голови Івано-Франківського обласного суду Прокурора УРСР ними була відправлена телеграма, в якій інформувалося про перебування І. Калинець, С. Шабатури, В. Чорновола, Г. Чубая та ін. у м. Івано-Франківську та ставилися вимоги на допуск їх у залу суду для прослухання вироку в справі над заарештованим В. Морозом, оскільки згідно зі ст. 20 КПК УРСР вирок у всіх випадках повинен був оголошуватися відкрито та публічно [4, арк. 75]. У листопаді 1970 р. С. Шабатура написала заяву до Верховного Суду УРСР, у якій зверталася з кількома питаннями, що мали відношення до проведеного 17–18 листопада 1970 р. в Івано-Франківському обласному суді засідання над звинуваченням В. Морозом. У свою чергу мисткиня-килимарка вимагала пояснень. По-перше, чому відбулося «закрите» судове засідання, звертаючи увагу на те, що: «Валентина Мороза судили за написання літературно-публіцистичних статей, які не можуть містити в собі державних таємниць», а по-друге, вона оскаржувала термін ув'язнення вказуючи на недотримання суддями понять загальнонародної демократії і соціальної гуманності [4, арк. 64–65]. Впродовж другої половини 1960-х рр. на судових процесах С. Шабатура виступала на захист тих, хто був ув'язнений під час першої хвилі арештів, зокрема нею були написані протестні заяви, в яких вона засуджувала репресивні дії, здійснювані радянським судочинством.

Повертаючись до творчості С. Шабатури, то потрібно наголосити ще на одному з напрямків її діяльності, як тканні килимів, гобеленів, веретів. Так,

традиційні народні орнаменти, в яких чергуються горизонтальні смуги, були відображені у вовняній вереті «Тернопільська» (1969), а у побудові композиції верети «Птахи на деревах» (1969) вбачаються геометричні та зооморфні зображення. У палітрі синього і жовтих кольорів виконані гобелени «Пташка і сонце» та «Дерево» (1968), а назви килимів «Сонце» (див. Додаток О) та «Дзвін» (1970) немов будять у людині думку [45, с. 208–209]. Також С. Шабатура на початку 1970-х рр. взяла участь у виставці приуроченій до 100-річчя з дня народження Лесі Українки, що відбувалася у м. Києві. Так, упродовж 1970–1971 рр. мисткині вдалося створити два гобелени. Перший під назвою «Леся Українка», у центрі якого у весь зріст з книгою у руках зображена Л. Українка та видніється підпис на слова одного з творів письменниці: «Або погибель, або перемога – сі дві дороги перед нами стане!». Друга ж робота виконана за мотивами драматичної поеми «Кассандра» (див. Додаток Н). В образі дочки троянського царя С. Шабатура передає прагнення до боротьби: «Прокинься Троє, смерть іде на тебе!» [77, с. 59–60].

Загалом у творах мисткині вбачається різножанровість, найголовнішими роботами є гобелени. Саме з ім'ям Стефанії Шабатури буде в майбутньому пов'язано створення та розвиток Львівської школи гобеленів. Тематику творчості майстрині-килимарки становили портрети діячів культури, зокрема літераторів, народний епос тощо. Прикладами є гобелен «Захар Беркут» витканий у 1966 р. і придбаний Художнім фондом УРСР, дипломна робота «Попід Бескид зелененький ходить Довбуш молоденький», у подальшому демонструвався на міжнародних виставках. Також відомими є роботи 1969 р. – «Іван Котляревський» та «Давид Гурамішвілі», зокрема останній було подаровано Грузинській спілці письменників і на сьогодні гобелен є окрасою одного з їх міністерств, а подякою для художниці стала Почесна грамота Президії Верховної Ради Грузинської РСР. Саме в 1969 р., будучи в м. Києві під час святкування днів грузинської культури, С. Шабатура, познайомилася з літературознавцем, поетом Василем Стусом. «Він був непересічною особистістю із неймовірно витонченою душею», – згадувала мисткиня-килимарка [28, с. 11–

14]. Проведені у другій половині 1960-х рр. арешти й суди над «інакодумцями» без сумніву завдали удару по українському опозиційному руху. В кінцевому результаті одна частина шістдесятників, дисидентів перебувала за ґратами, а друга під пильним наглядом кадебістів. Всі ці події не стали причиною згасання прагнень зберегти та захистити українську справу. Виразним прикладом цієї боротьби стало відновлення традиції колядування. Зусиллями української інтелігенції упродовж 1960–1970-х рр. у м. Києві та м. Львові організовувалися вертепи, що в свою чергу сприяло відновленню та збереженню давніх зимових звичаїв [63, с. 11].

Обходи з виконання величаво-поздоровчих пісень проводилися не на Різдво Христове, а напередодні Нового року – 31 грудня. Оленка Антонів – активна учасниця руху опору з 1962 р., членкиня КТМ «Пролісок», була ініціаторкою відновлення Різдвяних традицій у м. Львові, які заборонялися у радянський час [26, с. 62] (див. Додаток Ж). Цікавим є те, що складовою частиною колядування була Різдвяна зірка, а характерною ознакою вертепного дійства намагання поєднати воєдино елементи звичаїв святкування Різдва різних частин України. Тому склад ватаг мав різних персонажів починаючи від Маланки, Василя, Кози, Чорта – закінчуючи Півнем, Смертю з косою і Жидом [63, с. 12] (див. Додаток З).

Наприкінці 1971 р. нараховувалося близько 45 учасників колядувань. Цікавим є те, що до львівського вертепу в 1971 р. приєднався Василь Стус. Він приїхав з м. Моршина де перебував на лікуванні. Та одразу ж висловив свій захват від львівської коляди: «Ви зуміли таки зберегти себе. У цьому й сила ваша» [26, с. 74]. Так 31 грудня 1971 р. вертепом ходили Стефа Шабатура, подружжя Калинців, Богдан Сорока, Марія Гель, Оксана Осадча, Михайло та Ольга Горині, Раїса Мороз, Василь Стус та ін. [11, арк. 88]. Зібрані колядниками гроші передавалися на допомогу тодішнім політв'язням, їхнім сім'ям, а також для друку нового випуску «самвидавчого» журналу «Український вісник» [26, с. 74–75]. Гуртом львівська молодь ходила вертепом до друзів, викладачів вищих навчальних закладів (ВНЗ), відомих львів'ян, зокрема Миколи Петренка, Романа

Іваничука, Григорія Нудьгу, Володимира Лучука, Євгена Лазаренка та ін. Натхненне юнацтво вітало їх з прийдешнім Новим роком. У підсумку дисидентами було зібрано 250 рублі, які повинні були передати на оплату адвоката у справі Ніни Строкатої-Караванської [11, арк. 88].

«Повертаючись пізно ввечері радісними з колядувань, ми проходили вулицею де розміщувалося Управління КДБ по Львівській області. Нас насторожило те, що з вікон відбивалося світло, а на хвилину, то була ніч 31 грудня – Новий рік. Ірина Стасів-Калинець, якимось тієї ж миті сказала: “Очевидно, будуть арешти”, на жаль так і сталося», – розповідала художниця та дисидентка С. Шабатура [88]. Реакція зі сторони органів КДБ не змусила себе чекати. В інформаційному повідомленні на ім'я Першого секретаря Центрального комітету (ЦК) Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС) Петра Шелеста від 31 січня 1971 р. органами державної безпеки було звинувачено учасників вертепів, а їхні дії охарактеризовано, як такі, що можуть «загрожувати» суспільному порядку [10, арк. 267–269]. Так, 10 січня 1972 р. Головою Комітету державної безпеки (КДБ) при Раді Міністрів (РМ) УРСР Віталієм Федорчуком було надіслано повідомлення П. Шелесту, в якому зазначалися імена організаторів і учасників проведених 31 грудня 1971 р. новорічних колядувань у містах Києві та Львові [11, арк. 85–88].

Одним з провідних способів спротиву тоталітарній машині було організоване опозиційним рухом виготовлення і поширення українського «самвидаву». Починаючи з 1970 р. видавався журнал під назвою «Український вісник», п'ять випусків якого побачили світ до початку другої хвилі арештів організованої кадебістами в 1972–1973 рр. [21, с. 196–197]. Говорячи про український «самвидав», потрібно віддати належне його впливу на суспільно-політичну ситуацію не тільки в УРСР, а й за кордоном. Як наслідок, 28 червня 1971 р. ЦК КПРС ухвалило таємну постанову «Про заходи по протидії нелегальному розповсюдженню антирадянських та інших політично шкідливих матеріалів». Згодом таке ж рішення було запроваджено ЦК Комуністичної партії України (КПУ), в якому пропонувалися засоби та методи знищення у

радянському союзі позацензурної літератури. Все це було зроблено з метою запобігання вивезення «самвидаву» і ввезення «тамвидаву» до СРСР. Утиски зі сторони радянської верхівки проти політичної активності, «інакодумства», проявів непокори тривали постійно. У 1966 р. введено в дію статтю 187 Кримінального кодексу (КК) Української РСР: «Поширювання завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад», зокрема в 1967 р. сформовано спеціальне 5-те управління органів КДБ [71, с. 182–183].

Отже, впродовж 1960-х – початку 1970-х рр. Стефанія Шабатура Михайлівна брала активну участь в українському опозиційному русі. У 1962 р. стала однією з ініціаторів створення у м. Львові КТМ «Пролісок». Художниця товаришувала з Михайлом і Богданом Горинями, Михайлом Косівим, В'ячеславом Чорноволом, Іриною та Ігорем Калинцями, Богданом Сорокою, Марією Савкою-Качмар, Михайлом Осадчим. Всі вони були близькими їй по духу людьми. Її творчість у студентські роки вирізнялася індивідуальністю й оригінальністю, а особливо відзначилася дипломна робота gobelen – «Попід Бескид зелененький ходить Довбуш молоденький». Вона не створювала робіт, що возвеличували б радянський режим. До того ж Стефанія зауважувала, що її не цікавило комсомольське життя, вона називала його брехливою облудою, сформованою атеїстичною пропагандою. Стефанія Шабатура неодноразово долучалася до написання і підписання колективних протестних заяв на підтримку заарештованих у другій половині 1960-х рр. товаришів, однодумців, зокрема була присутня у 1967 р. під час судового процесу у справі над В. Чорноволом та в 1970 р. на знак протесту проти висунутого В. Морозу звинувачення й арешту, приїхала до м. Івано-Франківська. Крім того, брала участь у проведенні колядувань, зібрані кошти з яких передавалися на потреби політв'язнів і видання «самвидавного» журналу «Український вісник».

РОЗДІЛ 2

Дисидентська діяльність та боротьба за свободу у жорнах радянського тоталітаризму

На початку серпня 1971 р. кадебістами порушено кримінальну справу, в основі якої зазначалося про заборону виготовлення та поширення «Українського вісника». З метою розпочати заходи передбачені в операції «Блок» радянська владна верхівка прагнула зобразити комунікацію між українською опозицією та закордонними розвідцентрами, щоб дискредитувати перших у суспільстві [51, с. 116]. Розробляли операції «Блок» 15 оперативних працівників, що увійшли до складу спеціально створеного 5-го відділення Управління КДБ при РМ УРСР. Агентурно-оперативні заходи спрямовувалися на пошук і збір документів про діяльність дисидентів. У січні 1972 р. під час другої хвилі арештів радянські органи державної безпеки використовували розроблений ними план задля цілковитого знищення українського опозиційного руху [65, с. 16].

Приводом для вчинення погрому на українську інтелігенцію став приїзд до УРСР учасника діаспорної організації Спілки української молоді (СУМ), громадянина Бельгії – Ярослава Добоша та його комунікація з представниками дисидентського руху в м. Києві та м. Львові. Так, 4 січня 1972 р., намагаючись виїхати зі Львова потягом «Москва-Прага», держслужбовці студента зняли зі станції Чоп, а причиною назвали неправильне оформлення документів. Голова КДБ при РМ УРСР В. Федорчук доповів Першому секретарю ЦК КПРС П. Шелесту про висунуту підозру Ярославу Добошу в намаганні вивезти за кордон матеріали створені українськими дисидентами та про можливі записи, що містять відомості про військові об'єкти розташовані на території м. Львова. Внаслідок проведеного на станції Чоп прикордонного та митного огляду в багажу бельгійця було виявлено та вилучено намальовану від руки схему вулиці в районі Львівського обласного держархіву, на якій вказано прізвище об'єкта справи «Блок» – І. Калинця та його службовий телефонний номер. Наступного дня у речах Ярослава Добоша знайшли металеву коробочку з фотоплівками, на

яких відзнятий «Словник українських рим», автором якого був політв'язень Святослав Караванський. Крім того, виявлено було «самвидавну» літературу та фотографії засудженого Валентина Мороза та об'єкта справи «Блок» Василя Стуса. Інформацію про військові об'єкти так і не знайшли з поміж речей бельгійця [12, арк. 52–54].

У зверненні до Першого секретаря ЦК КПРС П. Шелеста, датованому 11 січня 1972 р., Голова КДБ при РМ УРСР В. Федорчук наголошував на доцільності проведення слідчих дій у справі Ярослава Добоша паралельно з кримінальною справою, що була порушена проти В'ячеслава Чорновола у зв'язку з виданням, розповсюдженням і передачею за кордон «самвидавного» журналу «Український вісник». Також провести обшуки та допити в містах Львові та Києві щодо причетних до «ворожої» діяльності осіб, серед них: В. Чорновіл, І. Стасів-Калинець, С. Шабатура, І Гель і т. д. [13, арк. 115–116].

Відповідно до оперативно-розшукових заходів КДБ при РМ УРСР 12 січня 1972 р. розпочато операцію «Блок». Під час обшуків у квартирі С. Шабатури було знайдено та вилучено: фотоапарат «Мінокс» та фотоплівки до нього, «антирадянські» тексти авторами яких були В. Мороз «Серед снігів», В. Чорновіл «Як і що обстоює Б. Стенчук» і збірка поезій М. Холодного «Крик з могили» та ін. [9, арк. 141] (див. Додаток Ї). Цікавим є те, що в 1970-х рр. був організований новий напрям у «самвидавничій» діяльності, так званий «магнітвидав». Тобто дисиденти записували пісні заборонених співаків, декламації віршів поетів, що не прагнули стати гвинтиками репресивної машини. Як наслідок, органами державної безпеки здійснювався не тільки контроль над інформацією друкованих матеріалів, а й перевірялися студії фонозапису [21, с. 201].

Паралельно з проведеними обшуками в м. Львові та м. Києві слідчі продовжували допитувати Ярослава Добоша. Бельгійця обвинувачували за ст. 57 Кримінального кодексу (КК) Української РСР, тобто в шпигунстві та погрожували ув'язненням від 7 до 15 років. В кінцевому результаті студент поступиться і 2 червня 1972 р. зачитав на організованій органами державної

безпеки пресконференції завчасно підготовлену заяву, в якій так би мовити зізнався в «антирадянській» діяльності, ворожому ставленні до ідеології комунізму та про завдання отримане від голови Спілки української молоді (СУМ) – Омеляна Ковалю, якого органи держбезпеки іменували «ватажком Закордонних частин ОУН». Під тиском зі сторони слідчих, Я. Добош «зізнався», що його завданням були зустрічі з представниками українського опозиційного руху та збір інформації з метою використання її проти Радянського Союзу на Заході. У результаті після «зізнання» його звільнили з під арешту та депортували до Бельгії. Вже перебуваючи на Заході разом з Омеляном Ковалем, студент опублікував ряд заяв у котрих заперечував шпигунські наміри та причетність Центральної управи СУМ до його поїздки в УРСР [23, с. 94–97].

Більшість з тих хто був заарештований у січні 1972 р. ніколи не бачилися з Я. Добошем. Разом з тим, перебуваючи в слідчому відділенні м. Львова, де утримували й С. Шабатуру, бельгійцю вдалося розповісти їй про певні елементи проведених КДБ оперативно-розшукових заходів, використавши при цьому чашку, яку притулив до стіни сусідньої камери, де знаходилася художниця. Потрібно визнати, що арешт Я. Добоша став початком «генерального погрому» 1972–1973 рр., здійсненого кадебістами задля знищення «самвидаву», зокрема припинення виготовлення та поширення «Українського вісника» [67, с. 368]. У статті «Спостереження з Західної України (серпень 1972)» із фонду документів Степана Ленкавського описано ставлення населення, зокрема молоді до подій пов'язаних з Ярославом Добошем: «Страшна ненависть у народі до Добоша – по цій ненависті видно, як співчують арештованим» [8, арк. 7–8].

12 січня 1972 р. повторно заарештували В'ячеслава Чорновола. Його звинуватили у виготовленні та розповсюдженні «антирадянських» матеріалів, що інкримінувалося ст. 187 КК УРСР. У порушеній проти дисидента кримінальній справі №196 органами державної безпеки були заарештовані контактні особи, тобто саме ті хто належав до опозиційного руху [1, арк. 1–4]. Цього ж дня затримали й художницю декоративно-ужиткового мистецтва, дисидентку Стефанію Шабатуру та в присутності уповноваженої службової особи доставили

до слідчого відділу Управління КДБ по Львівській області. Причиною арешту стала підозра у вчиненні злочину, передбаченого ст. 187 КК Української РСР [1, арк. 9]. Так, від 13 січня до 8 квітня 1972 р. С. Шабатуру допитували та утримували в слідчому відділку, як свідка у справі В'ячеслава Чорновола [53, с. 633].

У 2015 р. було прийнято Закон України, в якому Верховна Рада прийняла рішення на право кожного громадянина на отримання об'єктивної інформації про історію своєї країни, зокрема надання доступу до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 рр. [16]. З огляду на це нам вдалося здійснити аналіз Кримінальної справи № 203 за звинуваченням Шабатури Стефанії Михайлівни в скоєнні злочину передбаченого ст. 62. ч. 1. КК УРСР, що знаходиться в архіві Управління Служби безпеки України у Львівській області (див. Додаток А). У матеріалах справи зазначається, що 13 січня 1972 р. відбувся допит Стефанії Шабатури, під час якого слідчий звинувачував її у розповсюдженні документів, що містять «наклепницькі вигадки на радянський суспільний та державний лад», тобто вчинення злочину, передбаченого ст. 187 КК УРСР. На що художниця відреагувала ось так: «Розповсюдженням документів подібного змісту я ніколи не займалась, не отримувала їх ні від кого та нікому не передавала». На запитання, про знайдені під час обшуку статті, С. Шабатура сказала: «Обидві праці В. Мороз “Серед снігів”, В. Чорновіл “Як і що обстоює Б. Стенчук” є критичного характеру. Їх я отримала влітку 1971 р. по пошті, хто їх мені прислав не знаю. Наскільки я зрозуміла ці статті відносяться до критики окремих осіб і не містять в собі наклепницьких вигадок на радянський державний і суспільний лад». Також під час допиту слідчий звернув увагу на вилучений фотоапарат «Мінокс», запитуючи художницю від кого він був отриманий і для яких цілей? Вона пояснила, що отримала фотоапарат від своїх родичів, які проживають у Канаді та хотіла використати його для аматорського фотографування [1, арк. 179–182].

14 січня 1972 р. у відношенні до С. Шабатури було застосовано запобіжний захід у вигляді взяття під варту [1, арк. 12]. Під час обшуку в її квартирі 12 січня

1972 р. були знайдені листи від Колтунюк Христини та фотокарточки зі зображенням людей, які перебували на похороні Алли Горської в м. Києві, а 28 лютого 1972 р. органами державної безпеки була проведена виїмка вищезгаданих речей [1, арк. 123]. 14 січня 1972 р. проведено допит С. Шабатури Старшим слідчим слідчого відділу УКДБ при РМ УРСР по Львівській області капітаном Боечком. Він прагнув дізнатися від кого мисткиня отримала збірки віршів І. Калинця «Відчинення Вертепу», М. Холодного «Крик з могили», В. Стуса «Веселий цвинтар» та з якою метою зберігала їх у себе у квартирі. На всі питання слідчого, вона відповіла, що вірші І. Калинця взяла в нього особисто для читання, збірку М. Холодного одержала від когось із своїх знайомих, останню ж випросила у В. Стуса під час зустрічі в м. Києві 1971 р. [1, арк. 183–184].

Відтак у слідчому відділенні м. Львова 20 січня 1972 р. допитали Івана Геля: «Я дарував книжки С. Шабатурі, але вони були не “антирадянського” змісту. Збірка віршів М. Холодного “Крик з могили”, належала мені, яку я придбав для ознайомлення з творчістю автора, вважаючи її цілком прийнятною. Обставини знайомства зі С. Шабатурою відповідаю тим, як вона показала на допиті 19 січня 1972 р. Взаємовідносини між нами чисто товариські. Згадану збірку віршів я подарував за тих умов про які розказала художниця» [2, арк. 295–296].

20 січня 1972 р. на запитання слідчого про знайдену під час обшуку 12 січня заяву до Верховного Суду УРСР з приводу засудження В. Мороза Івано-Франківським обласним судом, С. Шабатура відповіла: «Написала я її повернувшись з Івано-Франківська. Їздила туди, з бажанням бути присутньою під час судового засідання у справі над В. Морозом і почути в чому саме його звинувачують, проте потрапити до зали суду так і не вдалося. Судовий процес над В. Морозом відбувся у “закритій” формі, що суперечило радянському законодавству» [1, арк. 205].

Варто відзначити, що про події, які відбувалися у радянському союзі було опубліковано в українській емігрантській газеті в Сполучених Штатах Америки

(США) – «Свобода» (Svoboda, The Ukrainian Weekly). Вона є найстаршим у світі україномовним виданням, що публікується безперервно з 1893 р. Так у номері за січень 1972 р. на перших сторінках було розміщено звернення Президії Світового Конгресу Вільних Українців (СКВУ) (Ukrainian World Congress), що вважається координатором української громадськості в діаспорі: «На початку січня радянським режимом розпочато нову хвилю переслідувань та репресій. У Києві та Львові заарештовано дев'ятнадцять представників української інтелігенції, обвинувачених у “діяльності спрямованої на шкоду СРСР”. “Провиною” арештованих є їхнє намагання протистояти насильній русифікації України та наполягання на дотриманні радянським режимом власного законодавства і власної конституції. Щоб шанувалися права народів і гідність кожної людини відповідно до постанов Загальної декларації прав людини». Секретаріат СКВУ звернувся із закликом до всіх українських політичних, релігійних, громадських, наукових організацій та установ, щоб виступили на захист переслідуваних українських патріотів в УРСР [29, с. 1].

24 січня 1972 р. під час чергового допиту С. Шабатурою було зроблено уточнення до попередніх свідчень. Зважаючи на постійний тиск зі сторони слідчого, художниця зазначила, що статті В. Мороза «Серед снігів», отримала у м. Львові від автора, коли він ще не був засуджений: «Я знала, що він історик і критик та має якісь свої твори, тому попросила його, щоб він дав мені щось почитати із своїх робіт. У той день він мав при собі статтю “Серед снігів”, яку і дав». Щодо уточнюючих запитань про фотоапарат «Мінокс», С. Шабатура відповіла, що передала їй прилад Голод Харитина та пояснила, як ним користуватися. Документи, про які стверджував слідчий, що були знайдені на фотоплівках, художниця не знала та відзначила, що не робила їх, і Харитина Голод їй про це нічого не говорила. З приводу роботи В. Чорновола «Що і як обстоює Б. Стенчук», заявила, що згаданий текст випадково опинився у неї. Це трапилося через те, що В. Чорновіл забув його коли був на квартирі С. Шабатури на одному зі святкувань. «Він мені цю роботу не показував і нічого про неї не говорив, тому я і вважаю, що він її забув. З цим текстом я побіжно ознайомилася

і залишила у себе та хотіла за нагоди повернути статтю власнику». За словами С. Шабатури згадані роботи вона заховала в духовку газової плити для того, щоб їх ніхто не бачив і не читав [1, арк. 206–208]. У постанові за 24 січня 1972 р. Шабатуру Стефанію Михайлівну визнано як обвинувачену у вчиненні злочину, передбаченого ст. 62 ч. 1 КК Української РСР «Антирадянська агітація і пропаганда» [1, арк. 210].

Паралельно з подіями в радянському союзі у м. Нью-Йорку 21 січня 1972 р. відбулося засідання Президії Екзекутиви Українського Конгресового Комітету Америки (УККА) (Ukrainian Congress Committee of America). Це безпартійна організація, яка представляє українську громаду США, предметом для обговорення були події пов'язані з новими репресіями проведеними комуністичним режимом в Україні. Під час зустрічі обговорювалися плани щодо звернення окремим листом до президента Річарда Ніксона, інформуючи його про чергове порушення людських прав у радянському союзі та прохання очільника США до рішучих дій в обороні репресованих. Крім того, ще одне звернення повинно було надійти до американського представника в комісії з прав людини при Об'єднаних Націях – Ріти Гавзер. Ці та нові акції на американському та міжнародному форумах повинні були проводитися до моменту звільнення заарештованих і припинення репресій [31, с. 1].

Не дивлячись на проведені за кордоном протести та акції підтримки на захист арештованих, радянська тоталітарна машина продовжувала реалізацію організованої органами державної безпеки операції «Блок». Паралельно з цим утримання С. Шабатури у слідчому відділку продовжувалося. Так, у матеріалах кримінальної справи знаходимо текст допиту Івана Геля: «Зі Стефанією я познайомився після звільнення з місць позбавлення волі, правда не пригадаю за яких обставин. Бачилися ми нечасто так, як я мешкав у Самборі. Іноді приїжджаючи до Львова, навідував її. С. Шабатура є людина чесна, правдива, щира та прямолінійна. До того ж вона талановита художниця» [2, арк. 294].

Проте своєї боротьби не припиняло закордонне українське представництво. Так, у повідомленні Української Інформаційної Служби

«Смолоскип», що було опубліковане на сторінках газети «Свобода», мова йшла про кількість заарештованих в Україні у січні 1972 р., що становило понад сто осіб. Серед них мисткиня-килимарка Стефанія Шабатура [30, с. 1]. 11 лютого 1972 р. Координаційним Комітетом Українських Жіночих Організацій Метрополії Нью-Йорку біля будинку Об'єднаних Націй було проведено маніфестацію проти численних арештів представників української інтелігенції [33, с. 1].

Слідство над С. Шабатурою продовжувалося, так 14 лютого 1972 р. був проведений обшук в будинку Ганни Шабатури, що в селі Іванє-Золоте Тернопільської області. У процесі перевірки помешкання на можливість зберігання документів і речей у відношенні справи С. Шабатури нічого не було знайдено та не вилучено [1, арк. 106]. Під час допиту 14 лютого 1972 р. С. Шабатура, розповіла про знайомство з В. Стусом і Г. Чубаєм, а на вимогу слідчого оцінити збірку віршів В. Стуса «Веселий цвинтар» – відмовилася, аргументувавши це тим, що не є літератором і тому не може давати характеристики [1, арк. 258–260].

Нами звернуто особливу увагу на відповідь художниці щодо контактів з В. Стусом. «Останній раз я бачила В. Стуса ввечері 9 січня 1972 р. на моїх іменинах. Того вечора гостювали також В. Чорновіл, подружжя Калинців, М. Кочмар-Савка та ін.», – відповідала С. Шабатура [2, арк. 18–19]. Водночас 22 лютого 1972 р. на допиті в слідчому відділенні УКДБ при РМ УРСР по Київській області Василь Стус сказав: «Знаю її замало, але шаную. Маю її за здібну мисткиню і гарну людину. У неї було так би мовити своє мистецтво – килимарство» [3, арк. 29].

Також слідчим відділом УКДБ при РМ УРСР по Львівській області був накладений арешт на поштово-телеграфну кореспонденцію С. Шабатури, зокрема особливу увагу слідчим звернуто на адресанта громадянина США – Богдана Певного, який був одним з організаторів проведеної влітку 1971 р. в м. Нью-Йорку виставки українських митців-графіків [1, арк. 165]. В одному з листів

Б. Певний помістив свою статтю з двох листків під заголовком «Майстри нашого мистецтва Алла Горська» [1, арк. 164].

Під час допиту 10 квітня 1972 р. на питання слідчого про знайомство з Б. Певним, С. Шабатура відповіла: «В 1970 р. до Львова прибула група туристів, яких цікавило малювання і для того, щоб познайомитися з місцевими митцями, їх привели до Спілки художників. Того дня я там знаходилася. Серед іноземців був і Богдан Певний під час знайомства він сказав, що теж є художником і проживає в США. Тоді ж ми обмінялися домашніми адресами для того, щоб Богдан надіслав мені яку-небудь книгу про гобелени» [2, арк. 1–3].

Також у справі С. Шабатури допитували ув'язненого у Владимирській тюрмі В. Мороза: «Познайомився з нею у Львові в 1969 р., періодично бачилися, а темами наших розмов були мистецтво та література. Я вважаю С. Шабатуру однією із найцікавіших художниць сучасності» [2, арк. 236]. В березні 1972 р. у слідчому відділенні м. Львова допитували графіка Богдана Сороку: «Познайомився з нею ще по закінченню навчання в Інституті прикладного та декоративного мистецтва. Характеризувати С. Шабатуру я не можу, тому що знаю її тільки, як художницю. Останні три роки я брав участь у колядках напередодні Нового року, в яких також була задіяна Стефанія» [3, арк. 131].

Боротьба з радянською тоталітарною машиною тривала. Так, у 1972 р. на ім'я генерального секретаря ООН Курта Вальдгайма від «Наукового товариства ім. Т. Шевченка» було написане звернення щодо арештів української інтелігенції. У документі зазначалися імена заарештованих, зокрема згадувалася Стефанія Шабатура [14, арк. 351–353]. 3 квітня 1972 р. у слідчому відділенні УКДБ при РМ УРСР по Івано-Франківській області допитали Раїсу Мороз: «Стефа мені була доброю знайомою. Буваючи у Львові, заходила до неї, зокрема в її квартирі є невеличкий музей старовинних речей, що захоплював мене. До того ж С. Шабатура, займалася вишивкою, точніше вона є ткалею. Останній раз ми бачилися у січні 1972 р. під час колядування» [3, арк. 146].

21 травня 1972 р. у заяві на ім'я начальника слідчого відділення УКДБ при РМ УРСР по Львівській області, перебуваючи під слідством п'ятий місяць

С. Шабатура звернулася з поясненнями та уточненнями у висвітленні своєї біографії. Все це підсумувала словами: «Моє бажання і мета мого життя – працювати і віддавати всі свої сили і здібності людям. Все, що я робила про що мріяла, чого бажала, чого шукала в житті з чим боролася і навіть у чому помилялася, все це я робила чисто із своїх патріотичних почуттів» [2, арк. 21].

8 червня 1972 р. на запитання слідчого в справі мисткині-килимарки, товаришка, однодумниці Ірина Калинець відповіла: «Ніяких показів щодо тих, хто заарештований разом зі мною у м. Львові, я давати не буду так, як не маю до них жодного відношення. Я обвинувачена, а не свідок, тому відповідаю сама за себе, а не за когось» [2, арк. 264]. На всі запитання у справі С. Шабатури під час допиту 12 червня 1972 р. В'ячеслав Чорновіл, повторював: «На питання відповідати не буду. Причину відмови давати покази, пояснювати теж не буду» [2, арк. 265–267].

Ще однією причиною для звинувачення С. Шабатури в «інакодумстві» стало її спілкування, а на сам перед листування з громадянами Канади та США з поміж яких Х. Холод, Х. Колтунюк, Б. Певним та ін. [59]. Звинувачення торкнулися і робіт художниці з серед них кадебісти виокремили два гобелени «Леся Українка» та «Кассандра». Так, аналізуючи матеріали справи, наштовхуємося на інформацію про створення спеціальної групи експертів, що повинна була дати характеристику гобелену «Кассандра». Для цього радянськими органами держбезпеки було підготовлено запитання, які передбачали з'ясування символізму композиційних зображень, зверталася увага на доцільність підібраних кольорів, відповідність до змісту сюжету драматичної поеми Лесі Українки [75, с. 263]. У підсумку експертна група дала помірковану оцінку гобелену, наголосивши на тому, що мисткинею були зроблені помилки через незнання особливостей образності давньогрецьких міфів. Гобелен «Кассандра» є одним з прикладів збережених робіт, що були вилучені під час обшуку в помешканні С. Шабатури після арешту в січні 1972 р. [59].

Як наслідок С. Шабатуру було виключено зі Спілки художників, що викликало нерозуміння у мисткині так, як це було зроблено задовго до судового

засідання. Окрім того дисидентку під час слідства звинувачували у використанні української мови у розмові, творчий знак на роботах С. Шабатури, а саме літера «Ш», тобто ініціали прізвище та ім'я, що було розцінено кадебістами, як «злочинна» дія так, як підпис мав вигляд «тризуба» [34, с. 422]. 15 червня 1972 р. відповідно до радянського законодавства матеріали по обвинуваченню С. Шабатури із кримінальної справи №196 було виділено в окрему справу №203 [1, арк. 5].

23 червня того ж року художницю притягнуто до відповідальності у вчиненні злочину, передбаченого ст. 62 ч. 1 КК УРСР «Антирадянська агітація і пропаганда» [2, арк. 67]. Аналізуючи матеріали кримінальної справи №203 потрібно зазначити, що серед допитаних свідків були й ті, що інформували в потрібному для кадебістів напрямку, серед них Б. Черняхівський, О. Ізубенко, М. Старовойт, Я. Добош тощо. Проте їх кількість була значно меншою, а підтримка мисткині-килимарки зі сторони одностудійців переважала [53, с. 639].

На сторінках емігрантської газети «Свобода» розмістилося повідомлення Пресової служби Закордонне представництво (ЗП) Української головної визвольної ради (УГВР), у якому зазначалося, що наприкінці липня у м. Львові відбувся суд над мисткинею Стефанією Шабатурою [32, с. 1]. Так, 13 липня у Львівському обласному суді було засуджено художницю Шабатуру Стефанію Михайлівну за ст. 62 ч. 1 Кримінального кодексу Української РСР «Антирадянська агітація і пропаганда» на п'ять років позбавлення волі у виправно-трудовій колонії суворого режиму зі засланням ще на три роки [4, арк. 345]. Щодо адвоката, то з нього не було жодної користі, С. Шабатура навіть написала відмову, проте заяву відхилили. На судовий процес, що вважався «відкритим», не пустили ні рідних, ні друзів, ні знайомих художниці. Лишень матері Ганні Шабатурі вдалося прорватися до зали суду наприкінці зачитання вироку. «У день того ганебного судилища пригадалися мені Шевченкові посправжньому пророчі слова “караюсь, мучусь, але не каюсь”. Питала я себе подумки: “За що повинна була розкаюватися? За те, що була україркою? Тому

що завжди називала речі своїми іменами? Можливо через те, що була собою?»» – оповідала С. Шабатура [26, с. 115–117].

Того дня перед будівлею Львівського обласного суду перебували люди, що не боялися сказати правду, що були близькими по духу, серед них письменник Ігор Калинець, вони прийшли підтримати С. Шабатуру. Кадебісти боялися натовпу, що збирався, тому виводили художницю «чорним» ходом, але матері Ганні Шабатурі попри все вдалося передати дочці червоні гвоздики від Богдана Гориня, на що конвоїри одразу ж нахабно, силоміць відібрали їх у Стефанії і лишень одна квітка залишилася стиснута в її руці [26, с. 119–120].

У переважній більшості тим, хто був заарештований упродовж 1972–1973 рр., позбавлення волі встановлювалося на строк від 8 до 12 років, а тим, кого суд зарахував до категорії «особливо небезпечних державних злочинців-рецидивістів», термін ув'язнення устанавлювався на 15, а то й на 20 років [71, с. 182–183]. Наприкінці липня, перебуваючи в слідчому відділенні УКДБ по Львівській області, В. Чорноволем було написане клопотання до обласного суду, в якому він наголошував на не гуманності встановленому терміну ув'язнення С. Шабатуру та наполягав на зміні присуду, проте на всі ці звернення реакції не було [59] (див. Додаток К).

Етапували Стефанію Шабатуру 17 вересня 1972 р. у Дубровлаг Мордовської АРСР. Прибувши в місце ув'язнення, це був жіночий концтабір ЖХ-385/3-4 розташований у с. Барашево Теньгушовського району Мордовської АРСР, вона зустріла там учасниць національно-визвольних змагань, які закінчували 25-ти річний термін ув'язнення, а саме Одарку Гусяк, Галину Дидик, Катерину Зарицьку та ін. Починаючи з 1962 р. під тиском світової громадськості радянська тоталітарна система видозмінила максимальні терміни ув'язнення з 25-ти на 15 років. Для учасників національно-визвольних змагань було зроблено «виняток», тобто вони змушені були відбути встановлений їм термін. У 1969 р. в СРСР тюремне ув'язнення для 25-річників замінили на концтабори суворого режиму. Проте реальність була іншою і закони прийняті в СРСР залишалися здебільшого на папері [26, с. 121–127].

Поряд із жіночим знаходився чоловічий концтабір 385-3 через так звану огорожу з дротами. Новим віянням у табірному житті була організована ув'язненими шістдесятниками, дисидентами комунікація із західним світом, насамперед з українською діаспорою, а саме передача матеріалів про становище політв'язнів. Постійно відбувався обмін інформацією між чоловічим і жіночим таборами. Перебуваючи там, С. Шабатура разом з іншими жінками були задіяні до важкої праці у швейному цеху, вони займалися пошиттям робочих рукавиць. Якщо норму не виконували, то це прирівнювали до порушення табірного режиму. Покарання були жорстокими, зокрема ув'язнених поміщали в карцери, ПКТ (приміщення табірної режиму), ШЗО (штрафний ізолятор), забороняли побачення з рідними та отримання посилок [26, с. 124–131]. Матері ув'язненої художниці Ганні Шабатурі довелося переїхати до м. Львова. Упродовж періоду ув'язнення і заслання мати Стефанії Шабатури приїздила на зустрічі з нею, долаючи тисячі кілометрів від рідного дому до країв далекого Сибіру. Так за довгих вісім років відбулося одинадцять побачень матері та дочки хоч і нетривалих у часі, але завжди очікуваних [26, с. 138–140] (див. Додаток М).

Будучи в концтаборі, українки продовжували оберігати народні звичаї. Стефанія Шабатура згадувала, як проводили Святий вечір. Символічно займалися приготуванням куті, а робили її з тих продуктів, що вдалося зберегти впродовж року. Також дозволялося поставити декілька гілочок сосни на Новий рік. «Якогось зимового вечора вийшли ми на двір і почали колядувати так голос надривали, щоб наші хлопці, українці почули. Маючи приховану від наглядців комунікацію між таборами ми запитали чи почули вони нас того вечора? На що Василь Стус, якого теж заарештували в 1972 р. сказав: “Так було чутно, щось пищало”», – розказувала з посмішкою на обличчі мисткиня-килимарка [85].

Важливим є те, що Василь Стус неодноразово виступав на захист жінок-політв'язнів, зокрема згадував імена Стефанії Шабатури та Ніни Строкатої в окремому документі, написаному ним у 1975 р. під назвою «Я обвинувачую» [28, с. 24]. Доля ще двічі зводила шляхи Василя та Стефанії. Так, на станції Потьма, де був пересильний пункт, у 1975 р. відбулася перша їхня зустріч. Стефанію

Шабатуру повинні були відправити до м. Львова на «перевиховання», а Василя Стуса таки вдалося перевести до лікарні через отримане в концтаборі ножове поранення, разом з яким проявилася виразка. Проте все було не так просто, оскільки спочатку табірна адміністрація відмовлялася надавати допомогу українському поету, коли про це дізналися жінки-політв'язні, то оголосили голодування, що тривало впродовж п'яти днів, з поміж них була й Стефанія Шабатура. Так побачивши одне одного вони побігли на зустріч з обіймами. Коли ж конвой отямився, то з криками почав розтягувати їх. Українські поет і художниця їхали в одному вагоні, тож упродовж всієї ночі через перегородку розмовляли між собою, згадувала в інтерв'ю з Василем Овсієнком дисидентка Стефанія Шабатура [88].

Друга зустріч трапилася того ж року в Бутирській тюрмі, звідки Василя Стуса мали відправити у Ленінградську Всесоюзну лікарню ім. І. Гаази [28, с. 24]. «Тюрма ця московська на мене справила гнітюче враження. Я по-справжньому раділа, що наші камери були поряд. Щоб хоч трішечки повернутися думками в рідну Україну ми співали народних пісень. Так у радянській тоталітарній системі жевріло українське слово, що пробивалося нашими голосами із-за ґрат», – оповідала Стефанія Шабатура [88]. Після цих доленосних зустрічей Василь Стус перебуваючи ще в ув'язненні надіслав листа Стефанії, в якому був вірш для неї, для сестри на спомин, саме так він називав її: «Між ста потвор – сестра. І гарна // стоїть! – межі потвор – сестра // Шепоче тихо: Отче наш» [26, с. 151–153] (див. Додаток Л). З поміж усіх випробувань в ув'язненні найболючішим для С. Шабатури була заборона малювати, що суперечило «Положенню про права в'язнів». Протягом довгих трьох років художниця писала протестні заяви, оголошувала акції голодування, через що понад 115 діб перебувала в карцері, зрештою їй вдалося отримати законне право займатися малюванням [76, с. 205–206].

Дисидентка згадувала, як мати Ганна Шабатура передала їй олівці, пензлі, фарби та папір, привіз все це до табору оперпрацівник Львівського УКДБ О. Шумейко [34, с. 423]. Так, у вільні хвилини С. Шабатура присвячувала себе

творчості, створювала ескізи гобеленів, займалася вишивкою і малювала в акварельній техніці квіти, що росли на клаптику табірної подвір'я. Серед останніх збереглися такі роботи, як: «Гладіолуси в очікуванні побачення», «Лілія. Порив у небо», «Дельфінії, також спраглі свободи» (див. Додаток Р) тощо. У назвах спостерігається символічне порівняння з табірною дійсністю [76, с. 205–206]. Цікавим є те, що Стефанії Шабатурі дозволили малювати лише квіти так, як радянська репресивна система в цих пейзажах найменше очікувала небезпеки в порівнянні з сюжетними композиціями. Більшість робіт виконаних художницею у період ув'язнення були знищені, залишилося зовсім небагато квіткових малюнків [77, с. 60].

Невід'ємною частиною творчості С. Шабатури стали створені нею в ув'язненні вишивані закладки до книг. Упродовж 1973–1979 рр. мисткинею були зроблені закладки, зокрема «Козак-характерник», в елементах котрої простежується ромбоподібні квадрати розміщені внизу, довгі смуги та портрет козака з довгими вусами. Все це поділено на три частинки, що поєднуються в одному сюжеті. Художниця сама любила збирати книги. Так, для своєї колекції виготовила закладку з назвою «Сонце», яка складається з окремих п'яти прямокутників і кола, в площині якого вбачається сонце. У роботі простежується авторське переосмислення образів Христа-Спасителя, дівчини-України тощо [45, с. 209–210].

Намагання кадебістами отримати від ув'язнених каяття і зречення своїх поглядів, принципів було «перевиховання», один із методів зламу політв'язнів. «Мандрівка» відбувалася до рідного краю ув'язненого, також використовувалася маніпуляція з організацією зустрічей з рідними. У 1975 р. С. Шабатуру було привезено до м. Львова у слідчий ізолятор УКДБ по Львівській області в ту ж камеру, в якій її утримували в 1972 р. Ще одним елементом «перевиховання» була «екскурсія» містом. Наприклад, організована поїздка держслужбовою машиною вуличками міста. Все це робилося для того, щоб переламати моральний дух мисткині, змусити її підписати покайну заяву. На всі їхні дії

дисидентка заявляла: «Якщо б я повинна була покаятися, то зробила б це ще в 1972 р. під час слідства, а так я не маю в чому каятися» [26, с. 149].

Будучи в слідчому відділку УКДБ по Львівській області 10 грудня 1975 р. дисидентка оголосила голодування у знак протесту за права людини, які радянська тоталітарна машина демонстративно ігнорувала. До речі, на передодні відправлення С. Шабатури до м. Львова в неї вилучили виготовлені в таборі малюнки. Коли ж мисткиню доправили назад до Мордовії, то на вахті зачитали акт, у якому йшлося про знищення всіх робіт, що були забрані перед поїздкою. У підсумку було спалено більше 70 екслібрисів та 150 малюнків [76, с. 206–207].

Восени 1975 р. Стефанія Шабатура відмовилася від будь-яких зустрічей і бесід з представниками органів державної безпеки, повторно заявила, що не змінить своїх поглядів. З нагоди Дня політв'язня, дисидентка оголосила голодування у відповідь, вимагаючи звільнити невинно засуджену українську інтелігенцію [62, с. 234]. По завершенню п'яти років ув'язнення у таборі суворого режиму С. Шабатуру було відправлено на три роки заслання у с. Макушино Курганської області [88].

У листопаді 1976 р. Миколою Руденком була представлена «Декларація Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод», в якій зазначалася мета Української Гельсінської групи (УГГ), а саме ознайомлення української громадськості з Декларацією прав людини, надання Україні міжнародної підтримки, а саме делегації зарубіжної преси з подальшим утворенням незалежних прес-агенств. Організація наполягала на виконанні радянською владною верхівкою підписаних гуманітарних статей у Прикінцевому Акті Наради з питань безпеки і співпраці в Європі [36, с. 74–75].

У липні 1976 р. під час заслухання питання «Про стан розробки об'єктів справи “Блок” та заходи по її поліпшенню» Управлінням КДБ при РМ УРСР рекомендувалося активізувати роботу з послаблення, нейтралізації «націоналістичних» елементів у республіці [35, с. 34–35]. У січні 1977 р. на адресу першого секретаря ЦК КПУ В. В. Щербицького було надіслано повідомлення, в якому голова КДБ при РМ УРСР В. В. Федорчук висловлював

свої застереження щодо дій Групи сприяння виконанню Гельсінської угоди в СРСР. Стверджував, що під керівництвом Миколи Руденка група прагне створити розгалужену систему в УРСР і розширити свою політичну програму [15, арк. 57]. У 1978 р. учасники УГГ надіслали звернення до Комітету ООН у справах захисту прав і свобод людини, в якому наголосили на проведених арештах представників групи та не захотіли визнавати дії радянської судової процедури законними, назвавши її як таку, що є формальною, зокрема відмовилися від участі в слідчих і судових процесах над ув'язненими та оголосили про свої наміри організації бойкоту репресивній політиці КПРС у подальших судових процесах [52, с. 124].

У лютому 1979 р. будучи ще на засланні Стефанія Шабатура вступила до УГГ. Потрібно наголосити на тому, що впродовж усього періоду ув'язнення дисидентка брала активну участь у протестах, зокрема оголошувала голодування. Зверталася з листами, як автор чи співавтор до міжнародних організацій, надсилала скарги до радянських установ [44, с. 61]. Коли ж С. Шабатура повернулася до м. Львова, а це був грудень 1980 р., то учасників УГГ повторно заарештували, тому група фактично перестала існувати [59]. У 1979 р. дисиденткою була написана чергова протестна заява, в якій С. Шабатура засудила радянську тоталітарну систему, зокрема наголосила на знищенні української нації, знеціненні її культури, економічного визиску. Згадувала про репресії здійснені проти учасників УГГ [28, с. 26–27].

Таким чином, у січні 1972 р. Стефанія Шабатура стала об'єктом організованої КДБ операції «Блок». Починаючи з січня закінчуючи квітнем утримувалася у слідчому відділенні УКДБ по Львівській області у справі В. Чорновола, де виступала у ролі контактної особи. Під час допитів С. Шабатура виявила стійкість до психологічного та фізичного тиску спрямованого на неї. 15 червня 1972 р. матеріали по обвинуваченню мисткині та дисидентки були виділені в окрему справу №203. 13 липня 1972 р. Шабатурі Стефанії Михайлівні у Львівському обласному суді зачитали вирок, у якому засудили за ст. 62 ч. 1 КК УРСР «Антирадянська агітація і пропаганда» на п'ять років позбавлення волі у

виправно-трудо́вій колонії суворого режиму та три роки заслання. 17 вересня 1972 р. художницю етапували в Дубровлаг Мордовської АРСР у жіночий концтабір ЖХ-385/3-4 розташований у с. Барашево Теньгушовського району Мордовської АРСР, а після довгих п'яти років перебування у ньому її було відправлено ще на три роки заслання у Макушино Курганської області. Творчість мисткині-килимарки С. Шабатури можна охарактеризувати за жанрами (видами) та періодами в її житті, зокрема створення монотипій, тканин гобеленів, виконання малюнків в акварельній техніці, вишивання закладок, екслібрисів для книг. У ранніх роботах простежуються композиції традиційного народного мистецтва. Загалом усі твори наповнені емоційно-психологічними настроями авторки.

РОЗДІЛ 3

Проектна технологія як ефективний метод активізації пізнавальної діяльності учнів

Освітня діяльність – це праця суб'єкта спрямована на побудову освітнього процесу у формальній та/або неформальній освіті, що передбачає такі компоненти, як організацію, забезпечення та реалізацію. Знання, навички, уміння, способи мислення, цінності, погляди є особистими якостями набутими суб'єктом у процесі навчання, розвитку та виховання. Все це можна оцінити, виміряти, ідентифікувати, спланувати, зокрема учасник освітнього процесу після завершення навчальної програми здатен їх продемонструвати [17].

Комплекс освітньої діяльності, що складається з результатів, засобів оцінки, оптимального вибору методів, прийомів навчання, як наслідок розробленої вчителем моделі навчання є педагогічною технологією, що передбачає реалізацію двох напрямків роботи, першою є мотивація та організація учнів, а другою – контроль якості засвоєння. Відмінністю технології і методики є кінцевий результат і проектування подальшого навчального процесу. На противагу методиці, технологія не може бути варіативною, із неї не можна забрати якісь елементи. Педагогічна технологія – це поетапна, цілеспрямована діяльність, зорієнтована на виховання самостійної, відповідальної особистості, що є невід'ємною частиною суспільства. Найперспективнішою складовою сучасної освіти є технологія проектної діяльності, яка успішно реалізовує компетентнісний підхід у навчальному процесі та організовує умови задля творчого саморозвитку й самореалізації учнів. Потрібно зважати на те, що під методом проєктів розуміється спосіб отримання дидактичної мети через створення проблеми (технології), що в основі має реальний, практичний результат. Дослідники визначають метод проєктів, як одну з педагогічних технологій, яка сприяє здійсненню особистісно-орієнтованого підходу в освітньому процесі [37, с. 7–9].

Вперше термін «проект» зустрічається у XVII–XVIII ст., за своєю суттю він близький до слів «експеримент», що застосовувалося у природничих науках та «розгляд справ» – у правознавстві. Проект – це метод навчання, що ґрунтується на реалізації поставленої мети та практично досягається. Окрім поняття «проект», у сучасній літературі використовується термін «метод проектів». Потрібно наголосити на тому, що останнє увійшло в практику на початку XX ст. і розвивалося на основі ідей гуманістичного напрямку, зокрема у філософії та освіті. Первинною назвою поняття був «метод проблем», дослідженням якого займалися американські педагоги Джон Дьюї і Вільям Кілпатрик. Так, концепція Дж. Дьюї (1859–1952) передбачала самостійне вирішення поставлених перед учнем проблем із використанням потрібних знань з різних галузей для отримання результату, як наслідок за своєю суттю спосіб розв’язання проблеми буде близьким до проектної діяльності. У своїй ідеї Дж. Дьюї вбачав створення у навчальних закладах умов для розкриття здібностей у дітей закладених природою. Педагог наполягав на тому, що отримані знання повинні мати практичну спрямованість для становлення людини, учасника суспільних відносин. Звертав увагу на можливість застосування учнями здобутих у школі вмінь у конкретних ситуація. Розв’язання проблем має поєднувати як розумову, так і фізичну працю, що у свою чергу відповідає інтересам і силам дитини. Як наслідок, проектна діяльність за Дж. Дьюї спрямована на розвивальну і суспільну цінності [72, с. 117].

Учень і послідовник школи американського дослідника Дж. Дьюї, прихильник прагматичної педагогіки, в основі якої істинним є все те, що приносить людині користь – В. Кілпатрік (1871–1965) розробив систему за якої організація навчального процесу спрямовувалася на зміну традиційних предметів на введення проектів, а саме тематичних осередків (центрів) у роботі яких мала б посилюватися пізнавальна діяльність учнів. Запропонована В. Кілпатріком система передбачала розв’язання учнями тих проблем, які їх зацікавили, тобто особистісно-орієнтований підхід навчання. В основі проектів визначалися зміст, форми та методи роботи. Педагог виокремлював наступні

види проєктної діяльності: творчий або ж продуктивний, споживацький, науково-дослідницький (фізико-математичний, історичний, літературний), що поєднують у собі дискусійні форми роботи, а також проєкт-вправу. Всі перераховані види проєктної роботи передбачають у своєму підсумку оволодіння учнями певними навичками [49, с. 11–12].

Німецький педагог А. Флітнер охарактеризував метод проєктів, як процес навчання під час якого учні самостійно осмислюють отриману інформацію, а при зборі керуються особистим ставленням до проблематики, тобто педагог стверджував, що в учнів задіюється під час роботи розум, серце і руки [47, с. 88]. В українських школах середини 1920-х рр. педагогами теж застосовувався метод проєктів. Так, Григорій Ващенко закладав у метод проєктів процес взаємозв'язку між навчанням і життям. У 1920-х рр. метод проєктів розумівся в українській педагогіці, як одна з форм організації навчання. Проте зі зміною парадигми в радянській освіті у 1932 р. використання методу в українських школах партійними органами було заборонено [49, с. 12].

У своїй праці «Виховання в учнів любові й готовності до праці» Василь Сухомлинський звертав увагу на трудову школу, називав її основою розвитку учнів їх підготовку до життя, а головним засобом виховання вважав педагогічно обґрунтовану діяльність. Розробивши в 1940–1950-х рр. власну педагогічну систему, В. Сухомлинський виділив у ній особливості творчого розвитку кожної дитини під час колективної роботи, що вважав основою для методу проєктів [48, с. 40].

Сучасні українські дослідники, серед яких: І. Єрмаков, О. Савченко, В. Тищенко, О. Коберник та ін. вважають, що в основі проєктної роботи закладений механізм організації нового типу міжособистісних відносин учителя та учня, що підкріплюється суб'єктами в процесі навчання довірою, відкритістю і співпрацею [60, с. 11]. Роблячи проміжний висновок, під проєктом розуміється – навчально-пізнавальна діяльність, що обмежена в часі та потребує від учнів самостійного пошуку розв'язання проблеми, а все це повинно відповідати закладеним вчителем вимогам. У часі виконання проєкт може реалізовуватися як

протягом уроку, так і двох-трьох місяців. Мета проєктного навчання передбачає організацію умов, за яких учасники навчального процесу працюючи в групах за допомогою різних джерел самостійно набувають нових знань, вчать їх застосовувати на практиці, як наслідок учні розвивають дослідницькі вміння. У центрі проєктного навчання перебувають учні, зокрема розвиток їх творчих здібностей, що покращує рівень мотивації до навчання. Групова робота над проєктом передбачає індивідуальне спрямування, а саме кожна дитина отримує завдання відповідно до свого рівня знань [41, р. 151–152].

Проєктна діяльність організовується у двосторонньому напрямку, перший передбачає професійне зростання вчителя, а другий безпосередньо впливає на розвиток учнів. Головним суб'єктом якої буде як вчитель, так і навпаки – учень. Все це залежить від цілей, завдань та очікуваних результатів діяльності [72, с. 118].

Проєкти розрізняють за: пріоритетним видом роботи (творчі, соціальні, пошукові, дослідні, рольові та ігрові); предметно-змістовним напрямком зацікавлень (філологічні, політехнічні, екологічні, інформаційні та ін.); участю виконання (індивідуальні, парні, колективні, групові); часом виконання (короткотривалі, середньо- та довготривалі); характером взаємодії між учнями (загальні, конкурсні, кооперативні); формою презентації (захисту) (пленарні, мультимедійні, творчі, рольові тощо). До того ж часто проєктна діяльність спрямовується на міжпредметні зв'язки, хоч однопредметні теж застосовуються у процесі навчання [38, с. 3].

У педагогічній практиці найчастіше використовуються такі види проєктів: творчі, дослідницькі, інформаційні, ігрові тощо. При організації проєктної роботи вчитель повинен враховувати вікову особливість учнів. Теми зазвичай формуються у межах програмного матеріалу, зокрема як приклад передбаченого в навчальному курсі. Кожен учень у групі є діючою особистістю і займає позицію, відповідно до своїх знань, здібностей, умінь тощо. Це у свою чергу сприяє формуванню його індивідуального стилю. Як наслідок групова робота сприяє розвитку в учнів комунікативних, соціальних, розумових навичок і

водночас надає можливість кожному з них проявити себе та продемонструвати свої найсильніші сторони [40, с. 54–55].

Зосередимо свою увагу на характеристиці вищезгаданих нами видів проєктів, які найчастіше використовуються у педагогічній практиці. Серед них неабияку роль відводиться дослідницьким. У своїй основі вони потребують визначеної мети, актуальність предмета дослідження для всіх учасників проєктної групи, передбачає обробку результатів і повинен відповідати соціальним потребам. Основою творчих проєктів є спільні інтереси учасників роботи, їх групова діяльність, яка зосереджена на кінцевому результаті, що передбачає практичну форму виконання, наприклад: створення колажу, журналу, буклету, постеру або ж організація тематичних святкувань, вечорів ін. Ще одним видом проєктів є ігрові. Під час їх підготовки учні обирають ролі (персонажів), що відповідають темі роботи. У процесі виконання учні відтворюють їх соціальну та ділову поведінку в змодельованій ситуації. Також у педагогічній практиці часто застосовуються інформаційні проєкти. У процесі виконання яких учні підбирають інформацію про той чи інший об'єкт своєї роботи, аналізують і узагальнюють отримані ними факти. За своєю структурою такі проєкти відповідають дослідницьким, зокрема вони можуть бути частиною останніх [38, с. 3]. Практично-орієнтовані проєкти від самого початку зорієнтовані на соціальні інтереси, в основі виконання передбачають створення учнями документів, програм і т. д. Навчально-телекомунікаційні проєкти організовують роботу учнів-партнерів з використанням комп'ютерної комунікації і міжнародної співпраці для отримання спільних результатів і обміну досвідом [58, с. 52–53].

Проєктна діяльність сприяє формуванню в учнів таких компетенцій: проблематизація, планування, пошук і відбір потрібної інформації, проведення дослідження, самоаналіз, рефлексія, презентація в різних формах. У підсумку учні практично застосовують закріплені ними знання у різних ситуаціях. Перераховані компетенції впливають на творчу, професійну самореалізацію і самовизначення особистості [49, с. 13–14]. Також проєктна робота розвиває в

учнів лідерські якості, вміння аргументувати свою думку, позицію. Окрім того учні вчаться брати на себе відповідальність, аналізувати отримані результати. Під час такого методу роботи позиція вчителя змінюється, він стає безпосереднім учасником проєктно-дослідницької групи, вступає у систему взаємодії і співпраці [38, с. 2].

Існує декілька підходів впровадження проєктної технології в освітній процес відповідно до класно-урочної системи навчання, а саме: створення проєкту на уроці; під час поєднання урочної та позаурочної діяльності учнів; проєкти можуть виконуватися у межах позакласних та позашкільних годин. Всі ці підходи викликають дискусії між дослідниками. Так, одні педагоги вважають, що проєкти учні повинні створювати в урочний час, що сприяє організації фронтальної роботи, тобто всім класом у єдиному темпі. Звісно це вимагає від вчителя відведення у календарному плануванні декількох занять. Альтернативою є проведення у навчальному закладі тижня проєктів. Впроваджуючи метод проєктів на уроках вчитель прагне зробити якнайкраще проходження передбаченого навчальною програмою матеріалу зі свого предмету. Через що доводиться виокремлювати тему чи цілий розділ на матеріалі, з яких можливо буде організувати проєктну діяльність. Зазвичай, як уже згадувалося нами, на таку роботу відводиться два-три заняття, під час яких вчитель стає у ролі радника, координатора, консультанта. Також цікавим є підхід запропонований низкою педагогів, в основі якого відбувається поєднання структурних компонентів уроку з етапами проєктної роботи. Дослідниця Юлія Момонт рекомендує під час моделювання заняття зіставляти етапи роботи над проєктом і на уроці. Стадії роботи над проєктом у рамках уроку Ю. Момонт відобразила у таблиці, зокрема мотивація проєктної діяльності може відповідати етапу організації роботи на уроці, а пошук інформації з проблематики теми проєкту – засвоєнню нових знань і способів дії тощо. Важливо розуміти, що окремі стадії проєктної роботи потребують позаурочного часу, з поміж яких дослідницька, пошукова діяльність, підготовка презентаційних матеріалів ін. [61, с. 184–185] (див. Додаток Т.2).

Проекти відносять до інтерактивних методів організації освітнього процесу. За версією Олени Пошетун, у сучасному навчанні учням створюються умови для нових типів рішення поставлених перед ними завдань, що відповідатиме схемі: учень – технологія – вчитель, як наслідок останній стає організатором, розробником, а учні активними учасниками навчального процесу [81, с. 274]. У проєктній роботі поєднуються різні види діяльності, але найчастіше вчителі використовують групову, в якій враховується рівень підготовки, психологічний стан учнів [74, с. 113]. Впровадження проєктної технології у навчальний процес буде ефективним тільки за умови дотримання вчителем постановки реалізації методу проєктів, а учнями його послідовного виконання, що передбачає в першу чергу активної творчої позиції кожного учасника проєктної групи [54]. Також невід’ємною частиною освітнього процесу є виконання учнями індивідуальних проєктів, що у свою чергу коригуються вчителем в залежності від можливостей виконання кожної дитини окремо [42, с. 87].

Учні обирають теми проєктів за своїми вподобаннями, як наслідок розвивають слабкі сторони та підсилюють свою унікальність. Все це сприяє організації вчителем освітньої траєкторії відповідно до індивідуальних особливостей учнів. Проєктна діяльність сприяє розвитку основних життєвих навичок. Організація роботи, виконання поставлених завдань, ефективне використання свого часу, все це є важливим у формуванні молоді особистості [80, с. 8–10].

Також спостерігається ще одна тенденція, а саме низка дослідників у галузі педагогіки стверджує, що поєднання етапів уроку з етапами проєктної роботи ведуть до протиріччя в організації навчання і вважають, що використання методу буде доцільним у позаурочній роботі. В основі своїх поглядів педагоги вбачали індивідуальну діяльність учня, втілення власних ідей, через що вважають неможливим організувати такий метод роботи під час уроку де одночасно навчається 20–30 учнів. Вони наголошують на виході за межі навчальної програми поставлених завдань перед учнями, а додатковий пошук джерел, що

вимагає великого об'єму роботи з різноманітними ресурсами. Так, дослідниця Юлія Момонт зауважує, що однобоке зосередження уваги на класно-урочну систему не відповідає запитам сучасної освітньої системи. На жаль, можливості уроку не створюють повноцінних умов для вдалої організації і реалізації проєкту. Вважається, що доцільним буде поєднання навчально-пізнавальної діяльності як на уроці, так і поза уроком, що створить можливості для кращої реалізації поставленого перед учнями завдання. Для профільних класів Ю. Момонт пропонує реалізовувати проєктне навчання через курси за вибором або факультативні заняття [61, с. 186]. Так у Законі України «Про освіту» визначене положення автономії, тобто право вчителя на самостійність, незалежність і відповідальність за ухвалення рішень щодо організаційних питань навчальної діяльності учнів. Метод проєктів відповідає принципам автономії й сприяє реалізації освітньої траєкторії кожного учасника навчального процесу [17].

Таким чином, проєктна технологія є однією з інноваційних у сучасній освітній системі. Вона забезпечує формування в учнів основних компетенцій. Розвиває вміння працювати в групі, аргументувати свою думку, проявляти лідерські якості. Уперше термін «проєкт» в науці був використаний у XVII–XVIII ст. в розумінні слова «експеримент». Першими досліджувати «метод проєктів» або як його ще називали у XX ст. «метод проблем» розпочали американські педагоги Джон Дьюї і Вільям Кілпатрик. Проєкт – це метод навчання, в основі якого поставлена реалізація мети та її практичне досягнення. Розрізняють проєкти за: пріоритетним видом роботи, предметно-змістовним напрямком зацікавлень учнів, участю і часом виконання, характером взаємодії між учасниками навчання, формою презентації. Також для його впровадження у навчальний процес педагогами розроблено декілька підходів, серед них: виконання проєкту учнями на уроці; поєднання урочної та позаурочної роботи; позакласні та позашкільні години.

РОЗДІЛ 4

Методичні прийоми та засоби реалізації проєктної роботи в історичній освіті шляхом дослідження постаті

Стефанії Шабатури

У навчальній програмі метою шкільної історичної освіти визначено навчання, розвиток і виховання особистості, в поведінці та поглядах якої сформовані національні, громадянські почуття і загальнолюдські, морально-етичні цінності, толерантне ставлення до різних поглядів, звичаїв, культур і релігій. Все це вчитель історії може реалізувати, використовуючи в навчальному процесі комплекс завдань спрямованих на розвиток критичного, історичного, творчого мислення, а це у свою чергу отримання системних знань про події, факти, явища, тенденції в історії України та світу [19, с. 3].

Пріоритетними завданнями історичної освіти є: формування в учнів умінь критично мислити, діяти творчо, міркувати логічно, знаходити порозуміння з оточуючими тощо. Вчитель історії повинен розвивати у школярів здатності бачити минуле всебічно, розрізняти факти і судження. Також важливими є громадянознавчі наголоси у вивченні учнями різних історичних періодів, розуміння ключових явищ суспільного життя, зокрема появи тоталітаризму та інших антидемократичних політичних режимів, опозиційних рухів, їх спрямованість, прояви людської гідності. Все це зорієнтовано на виховання в молодого покоління відповідального ставлення до своїх прав та обов'язків. [20, с. 5–7].

Стратегією сучасної освіти є концепція діяльнісного підходу, в основі якої закладене розвивальне навчання, що спрямовується у двох напрямках: у першому учнями засвоюється нова інформація, а в другому відбувається взаємодія між учнями та предметом, що вивчається. Такий алгоритм роботи утворює двосторонній зв'язок «вчитель-учень» і сприяє саморозвитку, самонавчанню, вміння взаємодіяти в колективі [43, с. 150]. Виходячи з цього,

вважаємо ефективним впровадження у навчальний процес проєктної технології. У свою чергу, перед вчителем історії постає проблема, завданням якої є пошук ідей з метою поєднання класно-урочної і проєктної форм організації освітнього середовища [61, с. 186–187].

Задля отримання позитивних результатів у процесі навчання вчителю потрібно використовувати нові підходи, з поміж яких метод проєктів. Для його реалізації вчитель історії повинен бути підготовлений, зокрема інформаційно, тобто теоретично, організаційно-практично, рефлексивно, корекційно та насамкінець методологічно, зокрема важливим є консультування з провідними педагогами, відвідування майстер-класів [69, с. 117–119].

Впровадження в історичну освіту проєктів потребує від вчителя вмілого поєднання роботи класно-урочної системи та позаурочної діяльності учнів. Найбільш вдалим комбінуванням в організації навчального процесу дослідники С. Генкал, Т. Новикова, Н. Пахомова та ін. вважають використання загальнопоширених учнівських дослідницьких проєктів через так звану турбіно-технологію, в основі якої замкнений цикл «урок-дослідницькі проєкти-презентація наукової та творчої частини проєкту в зовнішнє середовище-урок». У схемі відображена мета турбіно-технології, що передбачає поєднання двох учнівських видів робіт, а саме позаурочну та класно-урочну. Реалізовується технологія за схемою: на першому етапі вчитель історії знайомить учнів із загальною темою у переважній більшості за типом це інтегрований, комбінований урок; на другому – продовження вивчення теми у вигляді роботи над проєктами; на третьому етапі зовнішня презентація проєкту; на четвертому – організовується урок з метою закріплення отриманих учнями знань під час виконання проєктів [61, с. 187] (див. Додаток Т.1).

У розумінні учнів навчальний проєкт – це можливість проявити свої вміння, принести користь своєю роботою, досягнувши результату або самостійно, або в групі [37, с. 9]. Навчальною програмою для учнів 11-х класів з предмету історія України запропоновано два розділи, що відповідають досліджуваним нами темі, зокрема Розділ 2. Україна в умовах деєсталінізації

(1956–1964) і Розділ 3. Україна в період системної кризи радянського ладу (1965–1984) [19, с. 93–96]. Під час роботи ми використали підручник для закладів загальної середньої освіти (рівень стандарту) авторів Віталія Власова та Станіслава Кульчицького. Окрім згаданих вище двох розділів звернули увагу на запропоновані авторами підручника параграфи до розділу 2: «Феномен українського шістдесятництва. Практичне заняття №2», «Наука, освіта, література та мистецтво» [79, с. 88–102] і до розділу 3: «Опозиційний рух», «Українські дисиденти – виклик системі. Практичне заняття №3» [79, с. 110–124], «Освіта, наука, література та мистецтво» [79, с. 135–141]. Нами здійснено спробу інтеграції досліджуваної проблематики в згадану вище турбіно-технологію. Так, для першого етапу взято за приклад тему уроку історії України в 11 класі «Опозиційний рух» [79, с. 110].

На другому етапі учням потрібно розробити дослідницькі проєкти на запропоновані вчителем теми, зокрема в позаурочний час, здійснити збір інформації, аналіз і практичну реалізацію. З поміж прикладів можуть бути події пов'язані з «Українським вісником» і арештами дисидентів у січні 1972 р., «генеральний погром» [79, с. 113]. Так, в контексті досліджуваної постаті С. Шабатури доцільними будуть наступні теми: «Феномен жінки-дисидентки Стефанії Шабатури», «Приклад незламності духу в образі Стефанії Шабатури», «Стефанія Шабатура – учасниця українського дисидентського руху», «Стійкість характеру та моральної сили Стефанії Шабатури в ув'язненні» [27].

Під час третього етапу відбувається презентація учнями своїх напрацювань, вчителем береться до уваги їх практична реалізація у вигляді плакатів, інфографіки, відео, презентацій тощо. Останнім четвертим етапом турбіно-технології передбачено заняття, упродовж якого відбувається систематизація здобутих учнями теоретичних та практичних знань у процесі урочної і позаурочної діяльності, зокрема це може бути організовано у формі круглого столу, диспуту і т.д.

Дослідником Віктором Грінченком була запропонована ще одна схема роботи з проєктами, метою якої є спрямування учнів у їх діяльності від

загального до конкретного, тобто від тези, що в цілому охоплює тему до уточнювальних запитань і презентації отриманих результатів [46, с. 120]. Нами пропонується наступна реалізація схеми В. Грінченка на уроках історії України в 11 класі, а саме інтеграція постаті С. Шабатури, як елемент практичного заняття «Українські дисиденти – виклик системі» [79, с. 110–124].

Так широкою тезою для виконання дослідницького міні-проєкту стане «Операція «Блок» 1972 р.», а з поміж переліку запитань будуть і ті, що безпосередньо відносяться до постаті Стефанії Шабатури, наприклад: «Що було вилучено під час обшуку в помешканні Стефанії Шабатури?» тощо [9]. Так, на початку уроку вчитель об'єднає учнів у малі групи та надасть копію «Спеціального повідомлення Голови КДБ при Раді Міністрів УРСР В. Федорчука Першому секретарю ЦК КПУ П. Шелесту. Про початок операції «Блок» – проведення обшуків та арештів дисидентів» і до нього переклад тексту [9].

На основі інформації, що міститься у документі, потрібно відповісти на запитання, тобто реалізовується робота з джерелом і зобразити їх у вигляді історичного досьє. Учням потрібно, окрім загальної характеристики джерела, зазначити його тип, дату створення, адресата, адресанта та коротко охарактеризувати осіб, що в ньому згадуються (див. Додаток У). За основу нами використаний план роботи з документом із Галузевого державного архіву Служби безпеки України, розроблений викладачем Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Богданом Паскою та адаптований для уроків історії України у закладах загальної середньої освіти [89].

Ще одним прикладом впровадження проєктної технології в освітній процес є тижні проєктів. Існує два підходи їх проведення. У першому зазвичай робота над проєктом планується вчителем упродовж тривалого часу та здійснюється учнями в позаурочний час. Як наслідок упродовж тижня проєктів відбувається безпосередня презентація результатів діяльності учнів, наприклад у межах предметних тижнів, історії, правознавства і т. д. Другий підхід передбачає

роботу над учнівським проєктом від початку до кінця, включно з презентацією і рефлексією впродовж відведеного тижня відповідно до навчального плану. Такий напрям роботи створює умови для якнайкращого поєднання класно-урочної і позаурочної форми роботи [61, с. 187–188].

Загалом для реалізації у навчальному процесі методу проєктів передбачена структура роботи: на початку вчитель історії ознайомлює учнів із загальними рисами теми, що вивчатиметься, згодом об'єднує їх у групи, в яких відбувається розподіл ролей, зокрема обирається керівника. Тему вчитель розділяє на підтеми, що й будуть досліджуватися у проєктних групах. Робота учнів розпочинається зі збору та опрацювання інформації, обговорення змісту та форм реалізації запропонованої вчителем проблематики. У підсумку проводиться урок-проєкт, який вчитель зазначає у календарно-тематичному плануванні ще на початку навчального року. Під час заняття заслуховуються виступи проєктних груп і відбувається обговорення за певними критеріями оцінювання [47, с. 91].

На думку педагогів К. Баханова, В. Нищета, О. Пометун найдоцільніше використовувати в історичній освіті такі види проєктів, як: дослідницькі, творчі, ігрові, інформаційні, практично-орієнтовані, навчально-телекомунікаційні. На основі проаналізованої нами інформації, зокрема архівних матеріалів Управління Служби безпеки України у Львівській області, кримінальної справи № 203, а саме звинуваченої у 1972 р. мисткині-килимарки, дисидентки, багатолітнього політв'язня радянських концтаборів, членкині УГГ, правозахисниці Стефанії Шабатури, були запропоновані для учнів 11-х класів теми відповідно до згаданих вище видів проєктів. Так, дослідницькі потребують структурності, визначеної мети та актуальності предмета (наприклад, у ході вивчення розділу 3. Україна в період системної кризи радянського ладу (1965–1984) учням пропонується дослідити період ув'язнення та заслання дисидентки Стефанії Шабатури (1972–1979 рр.). Теми «У зоні безнадії та сила непокори Стефанії Шабатури», «За колючим дротом радянських таборів» [26]); ігрові передбачають обрання учнями персонажів, з поміж яких можуть бути літературні герої, історичні постаті, реально існуючі особистості, та відтворити

їх поведінку в змодельованих ситуаціях (наприклад, проведення рольової гри «Ілюзія свободи слова в сср», в основі якої відтворення дня судового процесу та оголошення вироку С. Шабатури.

Важливо пам'ятати, що рольові ігри класифікують на театралізовані вистави, театралізовані ігри, проблемно-дискусійні ігри. Участь бере весь клас, а ролі розподіляються на акторів, глядачів та експертів. Вступне слово залишається за вчителем, а по закінченню відбувається обговорення історичних фактів і їх відтворення під час гри [57, с. 214]); творчі спрямовані на представлення результату в різних його формах (наприклад, оформлення інформаційного стенду, присвяченого подіям арештованої коляди або погрому січня 1972 р. та організація флешмобу «Культура – це не злочин» з метою відображення прагнень дисидентів до збереження і популяризації традицій українського народу, а саме святкування Різдва Христового, учням пропонується організація вертепу, створення костюмів тощо. Зокрема на стенді можуть бути представлені світлини, які є у кримінальній справі С. Шабатури, що знаходяться в архіві Управління Служби безпеки України у Львівській області [7]); практично-орієнтовані виконуються у межах соціальних інтересів (наприклад, демонстрація світлин з життя Стефанії Шабатури в день її народження (5 листопада), своєрідна виставка для вшанування пам'яті мисткині, шістдесятниці, членкині УГГ.

Для реалізації проєкту учням пропонується використати ресурс Міського медіаархіву м. Львова [медіаархів]. Також у кримінальній справі в Т. 5 знаходяться світлини мисткині та її найближчого оточення, що буде доречно для представлення [5]. Ми пропонуємо створення підбірки фотографій з творчих зустрічей, неформального спілкування Стефанії Шабатури та її друзів, однодумців: Ірини Стасів-Калинець, Ігоря Калинця, Богдана Сороки, Михайла Осадчого, В'ячеслава Чорновола, Марії Савки-Качмар та ін. Тема виставки: «Сміливі завжди мають щастя» [7]); інформаційні передбачають збір та аналіз інформації, узагальнення отриманих фактів (наприклад, створення сторінки в соціальних мережах Instagram, Facebook, TikTok, що є близьким форматом для

молодого покоління (див. Додаток Ш). Така робота допоможе учням поширити інформацію про історичних постатей, зокрема діяльність шістдесятниці, мисткині, правозахисниці Стефанії Шабатури); навчально-телекомунікаційні орієнтується на застосування у навчанні засобів комп'ютерної телекомунікації і міжнародної співпраці з метою обміну досвідом (наприклад, організація онлайн-конференції на платформах Google Meet, Zoom [83]. Пропонуємо провести зустріч у День українського політв'язня (12 січня), зокрема важливо звернути увагу на прийнятий у 2015 р. Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX ст.» [18].

Цікавим є те що ініціатором впровадження цієї пам'ятної дати став В'ячеслав Чорновіл у 1975 р. В основі дня закладені прагнення збереження у пам'яті людей подій 12 січня 1972 р., а саме арештів української інтелігенції, зокрема з поміж затриманих була і Стефанія Шабатура [84]) [40, с. 55]. У підсумку вчитель історії впроваджуючи в навчальний процес проєктної технології повинен скеровувати діяльність учнів за принципом п'яти «П»: проблема, планування, пошук інформації, продукт, представлення результатів [43, с. 150].

Сучасна історична освіта вимагає від вчителя творчого підходу, а застосування у навчанні інноваційних технологій сприяє активізації учнів, їх залученню до проєктної роботи. Дослідники характеризують інноваційну спрямованість діяльності вчителя за такими критеріями: новизну навчальної розробки, її оптимальна реалізація, результативність та ефективність і подальше впровадження у навчальних закладах [56, с. 250].

В освітньому процесі не можливо обійтися без засобів навчання. Об'єкт що використовується у процесі взаємодії учителя та учні для засвоєння нових знань, формування пізнавального і практичного досвіду називають – «засіб навчання». Він впливає на якість знань, розвиток і професійне становлення учасників освітнього процесу. У методиці навчання історії засоби поділяють на дві групи. Одні дозволяють одночасно вивчати декілька історичних фактів. Наприклад, для формування в учнів просторової компетентності вчитель використовує карти

тощо. Також часто використовуються навчальні пам'ятки для роботи з історичною постаттю, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, загалом описи різноманітних за змістом і структурою історичних подій, фактів. До других відносяться моделі, макети, муляжі матеріальних предметів (археологічних, етнографічних ін.), портрети, карикатури, плакати тощо. Все це допомагає вчителю під час уроку наочно відобразити навчальний матеріал з історії, а учням – у самостійній, зокрема проєктній роботі [66, с. 67–69].

Учитель історії під час формування тематики проєктів відштовхується відповідно від навчальної програми. Метод проєктів у своїй основі передбачає практичну реалізацію поставленої перед учнями проблеми. Як наслідок, школярами створюються малюнки, колажі, анкети, карти, схеми, таблиці, графіки, діаграми, інфографіки, ментальні карти і т. д. [39, с.167]. Окрім згаданих вище це можуть бути: анотації, анкети, рецензії, фото, аудіо- або відеозвіти, комікси, резюме, брошури, стінгазети тощо. Презентація робіт відбувається у різних навчальних формах: дискусія, репортаж, диспут, виставка, демонстрування, обговорення, доповідь, рольова гра ін. [69, с. 117].

Нами було звернуто особливу увагу на роботу з ментальними картами (Mind Maps, інтелект-карти, карти пам'яті), що є однією з способів організації навчального процесу. З метою розвитку в учнів творчого мислення, кращого розуміння і запам'ятовування навчальної інформації англійським дослідником, автором технології інтелект-карт і ментальної грамотності Тоні Бьюзенем була запропонована саме ця технологія, в змісті якої передбачена робота з тезами, схемами, діаграмами, тобто учні візуалізують свої ідеї та пропозиції. На уроках історії, зокрема в проєктній діяльності за допомогою ментальних карт учні можуть відобразити життєвий шлях історичних постатей. Так, до прикладу, однією з форм практичної реалізації учнівського проєкту за темою «Стефанія Шабатура – представниця львівського дисидентського осередку» нами буде запропоновано складання історичного портрету С. Шабатури у вигляді ментальної карти. Подібна технологія роботи потребує від учителя пояснення здійснення учнями завдання його алгоритму. Паралельно з уточненнями в

організації учнівської діяльності ми інтегрували досліджувану нами історичну постать – Стефанію Шабатуру в навчальний процес. Насампочаток по центру розміщується тема або історичний період, так у нашому прикладі це буде мисткиня, дисидентка Стефанія Шабатура (1938–2014); від центральної теми стрілочками робляться відгалуження, які відображають ключові події у становленні особистості: формування світогляду та перші кроки в мистецтві; участь у шістдесятницькому русі; дисидентська діяльність тощо [26].

Учням потрібно коротко описати події, виділити ключові дати в житті дисидентки, рекомендацією стане розміщення стрілок в хронологічній послідовності. Для того, щоб показати часову послідовність, пропонується від основних стрілочок зробити відгалуження до другорядних з метою деталізації окремих подій. Не менш важливо звернути увагу на поняття, терміни періоду, в якому жила історична постать, зокрема на її коло спілкування. Так, у нашому прикладі зі Стефанією Шабатурою: «шістдесятники», «дисиденти», «самвидав», «репресії», «Український вісник», «КДБ» тощо [26].

Доречно у роботі з ментальною картою використовувати ілюстративний матеріал. Наприклад, з допомогою електронного архіву Українського визвольного руху можна підібрати візуальні матеріали, що знаходяться у кримінальній справі за звинуваченням С. Шабатури, зокрема вітальні листівки, ескізи портретів, замальовки та карикатури із записників мисткині [6]. Також нами пропонується звернути увагу на фотографії з друзями (В'ячеслав Чорновіл, Олександр Шамека, Ірина та Ігор Калинці, Богдан Сорока та ін.) і поштові картки, що теж чудово доповнять учнівський проєкт [7].

При створенні ментальної карти важливо звертати увагу на кольори, вони мають бути різними до кожної з категорій. З допомогою стрілок учням потрібно відображувати причинно-наслідкові зв'язки, зокрема в контексті запропонованої нами теми це матиме наступний вигляд: активна участь Стефанії Шабатури в русі шістдесятників, зокрема зберігання самвидаву, написання листів протестів на захист заарештованих В'ячеслава Чорновола (1967), Валентина Мороза (1970), як наслідок арешт і суд у 1972 р. (5 років табору, 3 роки заслання), як

наслідок, перебуваючи в мордовському концтаборі, підтримувала інших політв'язнів, оголошувала голодування. У 1979 р. будучи ще на засланні вступила до УГГ [28].

Характеризуючи події, рекомендується додавати коментарі, щоб пояснити ці зв'язки між подіями та постаттю. Цікавим елементом роботи буде подання інформації про події, що відбувалися паралельно в інших містах УРСР. Наприклад, учні можуть з допомогою електронного архіву Українського визвольного руху використати історичний документ «Спеціальне повідомлення Голови КГБ при Раді Міністрів УРСР Федорчука Першому секретарю ЦК КПУ Шелесту», де знайдуть інформацію про початок операції «Блок» – проведення обшуків та арештів дисидентів у м. Києві та м. Львові [9].

Також це може бути тогочасна періодика, зокрема українська емігрантська газета, що публікувалася у США – «Свобода». Зазвичай ментальні карти учні створюють на папері, проте більш ефективною буде дослідницька робота з використанням онлайн-ресурсів, зокрема пропонуємо такі програми, онлайн-сервіси як: MindMeister, Wise Mapping, Canva, Popplet тощо. Вони полегшують учням процес розробки ментальних карт і створюють можливість для регулярного доповнення новим матеріалом [73, с. 174–175] (див. Додаток Ф). Ще одним прикладом виконання учнями проєкту є створення мультимедійних презентацій, як результатів їх пошукової роботи, що відображає історичне мислення, креативність у підході до наповнення і оформлення презентаційного матеріалу [80, с. 48–49].

Для виконання проєкту учні можуть використовувати такі програмні забезпечення для створення мультимедійної презентації, як Microsoft PowerPoint, Prezi, Google Slides, Canva і т. д. Одним із найбільш популярних інструментів для створення презентацій є Microsoft PowerPoint. Також учнями часто використовується безкоштовна веб-платформа Google Slides. З їх допомогою школярі можуть робити мультимедійні презентації, редагувати їх наповнення, зокрема додавати фото-, аудіо-, відеоматеріали, діаграми, таблиці та ін. Ще однією інноваційною платформою, яку застосовують у навчанні це Prezi. Вона

допомагає учням розробляти нестандартні за своєю структурою презентації з рухливими елементами. Також Canva, що в останні роки теж набула популярності в освітньому середовищі, що сприяє кращому розумінню інформації, зокрема під час уроків історії [55, с. 64].

Шляхом інтеграції в уроки історії України постаті Стефанії Шабатури пропонуємо наступні теми для роботи в проєктних групах: «“Ще сніг не станув, а вони цвітуть”: діяльність Стефанії Шабатури у КТМ “Пролісок”», «Незмінний ритм “етап-етап”, все далі й далі від України», «Судовий процес над Стефанією Шабатурою, так зване правосуддя по-радянськи», «Стефанія Шабатура – об’єкт справи “Блок”», «“Сестрі на спомин”: Василь Стус у листах до Стефанії Шабатури (1972–1979)», «Стефанія Шабатура та Богдан Сорока: на межі мистецтва і боротьби» (див. Додаток Х.1) тощо [26].

Невід’ємною частиною методу проєктів є презентація учнями своїх напрацювань, а саме підготовка цікавих виступів. Важливо, щоб під час захисту проєктів учні вміло демонстрували свої мультимедійні презентації. З поміж безлічі способів нами звернуто увагу на «реша kucha», «Ignite talks». Одним з методів презентації коротких доповідей є розроблений в Японії – «реша kucha» (див. Додаток Х.2). Його особливість у тому, що мультимедійна презентація повинна складатися з 20 слайдів, які автоматично змінюватися кожних 20 секунд, у такому випадку загальна тривалість виступу 6 хвилин 40 секунд. Проєктній групі забороняється читати зі слайдів і повторювати текст на них. Доповідь групи повинна підсилюватися демонстрацією візуального матеріалу. Вперше формат виступів «Ignite talks» з’явився у США (2006). Він є одним з різновидів коротких доповідей. Учням надається 5 хвилин для розкриття досліджуваної ними теми. Так як і в «реша kucha» на 20 слайдів – 15 секунд, які автоматично змінюються. Займаючись підготовкою доповіді, учні повинні звертати увагу на те, що вони хочуть донести до аудиторії (слухачів). Також рекомендується проведення репетицій майбутнього виступу, зокрема з використанням таймера [82].

З допомогою Google Sites учням пропонується створювати візуальні виставки, тематичні проєкти про історичних постатей. Так, учні зможуть

представити свої результати більшій аудиторії. Наприклад, створення тематичного сайту, метою якого є демонстрація мистецького доробку Стефанії Шабатури, що є своєрідною віртуальною (онлайн) виставкою, галереєю. Учням пропонується комплексно розглянути й систематизувати творчість Стефанії Шабатури за жанрами і тематикою. Дослідниця Ірина Грицюк виокремлює їх на цикли: перший (1966–1983) – це графіка, виконана у техніці монотипії «Вуйко Онуфрій», «Дерево», «На базарі», «Опришки», «Сон князя Святослава», «Лілія», «Жоржина»; другий (1968–1971) – роботи в техніці перебірного, гобеленового, килимового ткання: верети «Берегиня», «Птахи на деревах», гобелени «Дерево», «Пташка і сонце», «Кассандра», «Леся Українка», килимки «Сонце», «Дзвін»; третій (1973–1975) – акварелі з квітковими мотивами створені в умовах табірної повсякдення «Жовті лілії. Також ув'язнені», «Зелений куточок у зоні», «Деся за обрієм Батьківщина», «Лілія спрямована в небо»; четвертий (1973–1979) – вишивки з ув'язнення «Театр», «Сонце», «Козак-характерник» тощо [45] (див. Додаток Ц.1).

За приклад ми використали онлайн-виставку «Митці в документах КГБ / StB. Україна. Чехія. Грузія». В основі проєкту використані елементи кримінальних справ про митців, що взяті з Електронного архіву Українського визвольного руху [90] (див. Додаток Ц.2). Під час роботи учням рекомендується звертатися за допомогою до вчителя історії, зокрема фахових істориків, науковців, архівістів або ж як у нашому випадку до людей, що знали С. Шабатуру. Це може бути довгожителі, однодумці Ігор Калинець, Марія Савка-Качмар, Володимир Мармус; дослідники Соломія Дяків, Любов Крупник і т. д. [27].

Зв'язатися з ними учні можуть з допомогою онлайн-спільнот, соціальних мереж, відвідуючи форуми, вебінари тощо. Вони зможуть поділитися із юними дослідниками цінною інформацією про історичну постать і відгукнутися про їх проєкт. Все це продемонструє високий рівень учнівського зацікавлення у виконанні поставленого перед ними завдання, сприятиме поглибленню розуміння історії [80, с. 54–55]. Робота з Google Sites дозволяє залучати до

проєкту всіх учасників групи. Так, учні в процесі розробки сайту можуть додавати фото-, відеоматеріали, карти. Використовувати всі продукти компанії Google, а саме: YouTube, Google Maps, Google Документ, Google Таблиці, Google Календар та ін. [78, с. 56].

У проєктній роботі також пропонується використання інфографіки, що є актуальним способом подання великої за обсягом інформації у систематизованому вигляді. Інформаційна графіка у своєму вигляді є зручною для сприйняття. Працювати з інфографікою учні можуть як самостійно, так і колективно, що розвиває в учнів навички роботи в групі (команді). Досліджуючи тему учні аналізують історичний матеріал, виділяють найголовніше. Існують різні онлайн ресурси для розробки інфографіки, з поміж яких Canva, Venngage, Infogr.am., Draw.io. тощо. Всі вони є простими у використанні. Для побудови інфографіки учні спочатку підбирають шаблон відповідно досліджуваної ними теми, інформацію подають схематично, при цьому виділяючи важливі дати та факти. Також можуть додати фотографії, схеми, карти та ін. Універсальність такої форми роботи в тому, що вона легко інтегрується в навчальний процес, допомагає учням у вирішенні поставлених завдань і досягненні мети [50, с. 5–6].

У ході вивчення розділу 2. Україна в умовах деєталінізації (1956–1964), що представлений у початковій програмі для учнів 11 класів на уроках історії України [19, с. 93–94], учням пропонується створити інфографіку про діяльність КТМ «Пролісок» у м. Львові. При підготовці проєкту учні повинні вказати роки існування «Проліска» (1962–1965), учасників, з поміж яких звернути увагу на Михайла Косіва, Богдана і Михайла Горинів, Стефанію Шабатуру, Івана Геля та ін. Доречно виокремити напрямки роботи клубу, зокрема проводилися вечори пам'яті, С. Шабатура була однією з організаторів таких дійств. Своєї руки мисткиня доклала до вечора приуроченого пам'яті письменниці Лесі Українки. Також учням потрібно звернути на такий напрямок роботи КТМ «Пролісок», як виготовлення та поширення самвидаву тощо [68] (див. Додаток Ч.2).

Ще однією пропонованою нами темою є «Роль жіноцтва в правозахисному русі 1970-х рр.», з поміж діячок, учням рекомендується виділити Стефанію

Шабатуру, Надію Світличну, Оксану Мешко, Ніну Строкату-Караванську, Раїсу Руденко і т. д. У процесі створення інфографіки потрібно коротко охарактеризувати їх участь в УГГ. Наприклад, оприлюднення правозахисницями інформації про стан здоров'я та умов утримання в'язнів у радянських таборах [44] (див. Додаток Ч.1).

Інтерактивні платформи дозволяють учням спільно працювати над проєктами, а саме в онлайн-середовищі, що є дуже важливо бо як ми згадували раніше, проєктна робота здебільшого потребує позаурочного часу. Так учні спільно можуть реалізовувати поставлене перед ними завдання, здійснюючи спільну редакцію онлайн документів, мультимедійних презентацій, таблиць вносячи зміни в текст і додаючи коментарі. Як наслідок, така робота розвиває в учнів навички комунікації, зокрема колективної співпраці [55, с. 62].

Отже, метою шкільної історичної освіти є навчання, розвиток і виховання особистості, реалізація якої передбачена в комплексному підборі вчителем завдань. В основі сучасної освіти знаходиться концепція діяльнісного підходу. З огляду на це вважаємо доцільним застосування у навчальному процесі методу проєктів. Зрозуміло, що це наштовхує вчителів на проблему в поєднанні класно-урочної і проєктної форм організації освітнього середовища. Так, найбільш вдалим комбінуванням низка дослідників вважає – турбіно-технологію, тобто замкнений цикл «урок-дослідницькі проєкти-презентація наукової та творчої частини проєкту в зовнішнє середовище-урок».

Також цікавим варіантом інтеграції проєктної технології в освітній процес є тижні проєктів. Досліджувану нами тему ми зіставили відповідно до навчальної програми для закладів загальної середньої освіти. Так, на уроках історії України в 11 класі обов'язковими для вивчення є два розділи, що безпосередньо дотичні до українського опозиційного руху в другій половині ХХ ст., а саме: «Україна в умовах деєсталінізації (1956–1964)» і «Україна в період системної кризи радянського ладу (1965–1984)». Структурою проєктної роботи є ознайомлення учнів із загальними рисами теми, що вивчається на уроці, розбиття вчителем її на підтеми та об'єднання учнів у групи. На основі теми, що нами вивчається,

пропонуються наступні види проєктів: дослідницькі («У зоні безнадії та сила непокори Стефанії Шабатури»), творчі, ігрові («Ілюзія свободи слова в сср»), інформаційні, практично-орієнтовані (організація виставки світлин Стефанії Шабатури з метою вшанування пам'яті), навчально-телекомунікаційні.

В освітньому процесі як вчитель, так і учні не можуть обійтися без засобів навчання, зокрема в основі методу проєктів передбачена практична його реалізація. Відповідно до обраної нами теми ми навели приклади результатів роботи учнів, серед яких: створення ментальної карти (характеристика життєвого шляху Стефанії Шабатури), мультимедійних презентацій («Незмінний ритм “етап-етап”, все далі й далі від України», «“Сестрі на спомин”: Василь Стус у листах до Стефанія Шабатура (1972–1979)» тощо), Google Sites (онлайн-виставка творчого доробку мисткині-килимарки, дисидентки Стефанії Шабатури), інфографіки («Роль жіноцтва в правозахисному русі 1970-х рр.» ін.). У сучасній освіті інтерактивно-інформаційні технології є невід'ємною частиною процесу навчання, зокрема проєктної роботи.

ВИСНОВКИ

Отже, Стефанія Михайлівна Шабатура – мисткиня-килимарка, представниця когорти шістдесятників, дисидентка, багатолітній політв'язень радянських таборів, членкиня УГГ. Починаючи з 1960-х рр., долучилася до львівського середовища шістдесятників, в колі якого познайомила і потоваришувала з близькими їй по духу людьми. Серед них: Ірина та Ігор Калинці, В'ячеслав Чорновіл, Михайло Косів, Михайло і Богдан Горині та ін. У 1962 р. Стефанія Шабатура була з поміж тих, хто організував у м. Львові КТМ «Пролісок». Її творчий потенціал, зокрема індивідуальний та оригінальний підхід були відзначені ще в студентські роки. Прагнення внутрішньої свободи відображалось у її роботах: «Захар Беркут» (1966), «Попід Бескид зелененький ходить Довбуш молоденький» (1967), «Давид Гурамішвілі» та «Іван Котляревський» (1969) тощо. Стефанія Шабатура брала активну участь у правозахисній діяльності, писала та підписувала колективні протестні заяви з вимогою відкритих судових процесів над В'ячеславом Чорноволом (1967) і Валентином Морозом (1970). З мистецьким запалом та ентузіазмом неодноразово доєднувалася до проведення у м. Львові колядок, зокрема разом з Богданом Сорокою і Марією Савкою-Качмар, виготовляла маски для новорічного вертепу.

1972 р. у коловороті подій пов'язаних з другою хвилею арештів української інтелігенції було заарештовано художницю Стефанію Шабатуру. Впродовж чотирьох місяців її утримували у слідчому відділенні Управління КДБ по Львівській області, у підозрі контактних зв'язків у справі В'ячеслава Чорновола. Упродовж допитів дисидентка виявила стійкість як до психологічного, так і до фізичного тиску зі сторони слідчого. 15 червня 1972 р. матеріали по обвинуваченню Стефанії Шабатури були виділені в окрему справу під №203, а вже 13 липня того ж року в Львівському обласному суді їй було зачитано вирок у змісті якого – позбавлення волі на п'ять років у виправно-трудоій колонії суворого режиму та три роки заслання. Її звинувачували за ст. 62 ч. 1 КК УРСР «Антирадянська агітація і пропаганда». Етапували Стефанію Шабатуру 17

вересня 1972 р. у жіночий концтабір ЖХ-385/3-4, розташований у с. Барашево Теньгушовського району Мордовської АРСР. По завершенню довгих п'яти років перебування у ньому, Стефанію Шабатуру перевели у с. Макушино Курганської області, де вона провела ще три роки на засланні. Упродовж всього періоду ув'язнення дисидентка брала активну участь у протестах, до того ж оголошувала голодування, зверталася з листами, заявами, зверненнями до міжнародних організацій, надсилала скарги до радянських установ. Невід'ємною частиною життя Стефанії Шабатури було мистецтво. З огляду на це наведемо перелік робіт виконаних напередодні арешту – гобелени («Пташка і сонце», «Дерево» (1968), «Леся Українка», «Кассандра» (1974–1975)), монотипії («Лісова пісня», «На базарі» (1966)); та в ув'язненні – виконані малюнки в акварельній техніці («Гладіолуси в очікуванні побачення», «Дельфініх, також спрагли свободи», «Лілія. Порив у небо» (1974–1975)), вишивання закладок («Сонце» (1976)), екслібриси для книг. Стефанія Шабатура була надзвичайно творчою та обдарованою особистістю. Вона ніколи не замовчувала на будь-яку несправедливість. Художниця завжди залишалася собою у цьому була її правдивість. Тому радянській тоталітарній системі не вдалося зламати дисидентку ні морально, ні духовно.

Розуміючи важливість активного залучення учнів до пізнавального процесу, нами звернуто увагу на інноваційний підхід у навчанні, а саме використання проєктної технології. У науці вперше термін «проєкт» застосовується ще в XVII–XVIII ст. в значенні «експеримент». Серед дослідників «методу проєктів» першими були американські педагоги Джон Дьюї і Вільям Кілпатрик. В основі методу проєктів передбачена практична реалізація поставленої мети. Класифікують проєкти за: пріоритетом роботи, предметно-змістовним напрямком зацікавлень учнів, участю і часом виконання, характером взаємодії між учасниками навчання, формою презентації. Для інтеграції методу в навчальний процес дослідниками створено ряд підходів, серед них: виконання проєкту на уроці; сполучення урочної та позаурочної роботи; позакласні та позашкільні години.

Метою шкільної історичної освіти є навчання, розвиток і виховання учнів. Концепція діяльнісного підходу – це стала парадигма сучасної освіти. З огляду на це проєкти є чудовим інструментом для організації навчального процесу. Зрозуміло, що використання проєктної технології у класно-урочній системі наштовхує вчителів на роздуми, як ефективно її інтегрувати. Одним з прикладів є турбіно-технологія. Вона поєднує класно-урочну та позаурочну діяльність учнів. У своїй реалізації турбіно-технологія подібна на замкнений цикл: «урок-дослідницькі проєкти-презентація наукової та творчої частини проєкту в зовнішнє середовище-урок». Дослідник Віктор Грінченко запропонував ще одну схему організації проєктної роботи, а саме в його розумінні вчитель повинен організовувати та спрямовувати роботу учнів від загального до конкретного та насамкінець представлення отриманих результатів. У цьому випадку інтеграція постаті С. Шабатури можлива як частинка практичного заняття «Українські дисиденти – виклик системі». Ще цікавим впровадженням методу в навчальний процес є організація тижнів проєктів.

З'ясуємо суть методу проєктів крізь інтеграцію теми нашого дослідження відповідно до навчальної програми для закладів загальної середньої освіти. Так, на уроках історії України в 11 класі обов'язковими для вивчення є розділи «Україна в умовах деєталінізації (1956–1964)» і «Україна в період системної кризи радянського ладу (1965–1984)», що відповідають історичному періоду нашої проблематики. У своїй структурі метод проєктів реалізовується у такий спосіб: вчитель характеризує загальні риси теми уроку; поділяє її на підтеми, тобто від загального до конкретного; об'єднує учнів у групи. У процесі дослідження ми виокремили види проєктів, що найчастіше використовуються в історичній освіті, паралельно наводячи приклади тем пов'язаних із постаттю. Серед них: дослідницькі («У зоні безнадії та сила непокори Стефанії Шабатури»), практично-орієнтовані (організація виставки світлин Стефанії Шабатури з метою вшанування пам'яті), ігрові (рольова гра «Ілюзія свободи слова в срср»), інформаційні (створення особистої сторінки дисидентки в соціальних мережах Instagram, Facebook, TikTok), творчі (презентація

інформаційного стенду присвяченого подіям арештованої коляди або погрому січня 1972 р. тощо), навчально-телекомунікаційні (організація онлайн-конференції на платформах Google Meet, Zoom з нагоди Дня українського політв'язня (12 січня)). З огляду на перераховані вище приклади, розуміємо, що метод проєктів у своїй основі вимагає практичної реалізації. Так, відповідно до теми наукової роботи, учасникам навчального процесу було запропоновано створити з допомогою засобів навчання: мультимедійні презентації («Незмінний ритм “етап-етап”, все далі й далі від України», «“Сестрі на спомин”: Василь Стус у листах до Стефанія Шабатура (1972–1979)» тощо), ментальну карту (характеристика життєвого шляху Стефанії Шабатури), інфографіки («Роль жіноцтва в правозахисному русі 1970-х рр.» ін.), Google Sites (представлення творчого доробку мисткині-килимарки у форматі онлайн-виставки). Враховуючи зазначене, розуміємо, що інтерактивно-інформаційні технології є невід'ємною частиною сучасного освітнього середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Архівні матеріали

Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області

1. Ф. 5. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Спр. 32157. Кримінальна справа № 203 за звинуваченням Шабатури Стефанії Михайлівни в скоєнні злочину передбаченого ст. 62. ч. 1. КК УРСР. Т. 1. 330 арк.
2. Ф. 5. Спр. 32157. Т. 2. 324 арк.
3. Ф. 5. Спр. 32157. Т. 3. 319 арк.
4. Ф. 5. Спр. 32157. Т. 4. 486 арк.
5. Ф. 5. Спр. 32157. Т. 5. 16 арк.
6. Ф. 5. Спр. 32157. Т. 5. Пакет II. *Дві записні книжки Шабатури С. М. та чорновики листів, поштові картки.* 252 арк.
7. Ф. 5. Спр. 32157. Т. 5. Пакет IV. *Фотографії і поштові картки.* 42 арк.

Архів Центру Досліджень Визвольного руху, м. Київ

8. Ф. 23. Збірка документів Степана Ленкавського. Т.6. Доповіді, статті, спогади. Спр. 8 арк. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/16852> (дата звернення: 14.04.2025)

Галузевий державний архів Служби безпеки України, м. Київ

9. Ф. 16. Секретаріат ГПУ-КДБ УРСР. Спр. 1032. Спеціальне повідомлення Голови КГБ при Раді Міністрів УРСР Федорчука Першому секретарю ЦК КПУ Шелесту. Про початок операції «Блок» – проведення обшуків та арештів дисидентів. Арк. 138–142.
10. Ф. 16. Спр. 1031. Інформаційне повідомлення Голови КДБ при Раді Міністрів УРСР Федорчука в ЦК КПУ. Про організацію груп для проведення колядок, керівників ватаг. Арк. 267–272. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/27659> (дата звернення: 07.04.2025)
11. Ф. 16. Спр. 1032. Спеціальне повідомлення Голови КДБ при Раді Міністрів УРСР Федорчука Першому секретарю ЦК КПУ Шелесту. Про особливості організації та проведення новорічних колядок дисидентами у Києві та

Львові. Арк. 85–89. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/27661> (дата звернення: 07.04.2025)

- 12.Ф. 16. Спр. 1032. Спеціальне повідомлення Голови КДБ при Раді Міністрів УРСР Федорчука Першому секретарю ЦК КПУ Шелесту. Про перебування в Києві та Львові громадянина Бельгії – Ярослава Добоша, його затримання та допит співробітниками спецслужб. Арк. 52–56.
- 13.Ф. 16. Спр. 1032. Спеціальне повідомлення Голови КДБ при Раді Міністрів УРСР Федорчука Першому секретарю ЦК КПУ Шелесту. Щодо діяльності Ярослава Добоша та особливості проведення операції «Блок». Арк. 112–116.
- 14.Ф. 16. Спр. 1038. Про звернення до Генерального секретаря ООН від «Наукового товариства ім. Т. Шевченка» щодо арештів української інтелігенції. Арк. 351–353. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/27367> (дата звернення: 10.04.2025)
- 15.Ф. 16. Спр. 1058. Інформаційне повідомлення голови КДБ при РМ УРСР Федорчука В. В. на адресу першого секретаря ЦК КПУ Щербицького В. В. про оперативні заходи стосовно учасників дисидентського руху. Арк. 57–60. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/25029> (дата звернення: 10.04.2025)

II. Нормативно-правові документи

- 16.Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років». 2015. URL: <https://surl.li/bfdtok> (дата звернення: 04.04.2025)
- 17.Закон України «Про освіту». 2017. URL: <https://surl.li/iypjxd> (дата звернення: 04.05.2025)
- 18.Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX ст.». 2015. URL: <https://surl.li/qtdmdx> (дата звернення: 05.05.2025)
- 19.Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. Історія України. Всесвітня історія 6–11 класи. 2022. URL: <https://surl.li/dmaucj> (дата звернення: 04.05.2025)

- 20.Наказ Міністерства освіти і науки України №1072 «Про затвердження концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти». 2024. URL: <https://surli.li/jjykwu> (дата звернення: 19.05.2025)

III. Опубліковані матеріали

- 21.В'ятрович В. М. Історія з грифом «Секретно». Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2011. 328 с.
- 22.Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX століття). Київ : Рідний край, 2000. 616 с. URL: <https://surli.cc/hsvgfu> (дата звернення: 14.01.2025)
- 23.Клочко Р. В. Невидима битва. Як дисиденти боролися за незалежність України. Київ : Віхола, 2023. 288 с. (Серія «Життя»).
- 24.Паска Б. В. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства. Івано-Франківськ : Фоліант, 2018. 366 с.
- 25.Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 1998. 720 с.
- 26.Стефанія Шабатура: вибрана палітра кольорів з мозаїки життя і творчості / Упорядник Соломія Дяків. Київ : Смолоскип, 2016. 256 с.
- 27.Стефанія Шабатура: життя, окрилене стремлінням духу. Спогади. Вибрані статті. / Упор. Соломія Дяків. Львів : Місіонер, 2021. 472 с.
- 28.Стефанія Шабатура: нескорений дух творчості / Упор. Соломія Дяків. Київ : Смолоскип, 2017. 168 с.

IV. Тогочасна газетна і журнальна періодика

- 29.Арешти Чорновола, Світличного, Дзюби та інших в Україні викликають протестні акції. *Свобода / Svoboda*. 1972. 21 січня. № 13. С. 1. <https://surli.li/tqylal> (дата звернення: 18.04.2025)
- 30.В Україні заарештовано понад 100 осіб. Серед заарештованих є Ірина Стасів і Стефанія Шабатура. *Свобода / Svoboda*. 1972. 10 лютого. № 27. С. 1. <https://surli.cc/gmgrow> (дата звернення: 18.04.2025)

31. Розгортається могутня акція протестів проти нових репресій в Україні. *Свобода / Svoboda*. 1972. 25 січня. № 15. С. 1. <https://surl.li/gcbfgl> (дата звернення: 18.04.2025)
32. У Львові відбувся суд над Іриною Калинець, Стефанією Шабатурою й Іваном Гелем, арештували Ігоря Калинця. *Свобода / Svoboda*. 1972. 16 вересня. № 171. С. 1. <https://surl.li/lcgbur> (дата звернення: 18.04.2025)
33. Українські жінки в Нью-Йорку протестують проти нових переслідувань в Україні. *Свобода / Svoboda*. 1972. 11 лютого. № 28. С. 1. <https://surl.li/ugqjsy> (дата звернення: 18.04.2025)
34. Шабатура С. М. Підняти шапку-невидимку. *Український вісник*. Київ : Вип. 9–10, 1987. Балтимор; Торонто : Укр. Вид-во «Смолоскип» імені В. Симоненка. 1988. С. 421–427. URL: <https://surl.li/fdrpsl> (дата звернення: 19.04.2025)

V. Монографії і статті

35. Бажан О. Г. Спецоперація КДБ УРСР «Блок» : розробка, хід, наслідки. *Наукові записки НаУКМА*. 2013. Т. 143 : Історичні науки. С. 30–35.
36. Бажан О. Г. Українська Гельсінська група : легальна форма протистояння тоталітарному режимові в УРСР. *Наукові записки НаУКМА*. 1999. Т. 14 : Історія. С. 73–79. URL: <https://surl.li/plcswy> (дата звернення: 10.02.2025)
37. Бартенєва І. О. Проектна технологія навчання в сучасних закладах освіти. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : зб. наук. пр.* 2016. № 5. С. 7–11. URL: <https://surl.li/qsyhrz> (дата звернення: 10.03.2025)
38. Бодько Л. Метод проектів як засіб реалізації особистісно орієнтованого навчання. *Початкова школа*. 2013. № 10. С. 1–4.
39. Вирвихвіст Т. В. Використання методу проектів на уроках історії. *Таврійський вісник освіти*. 2015. № 2(2). С. 164–170. URL: <https://surl.li/qvncxa> (дата звернення: 11.04.2025)

- 40.Вітюк М. Використання методу проектів на уроках історії. *Науковий журнал «ЛОГОΣ. Мистецтво наукової думки»*. № 3. Квітень, 2019. С. 54–55. URL: <https://surl.li/goqoqt> (дата звернення: 11.04.2025)
- 41.Возний І. Проектна технологія як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів на уроках історії. In *The XXIV International Scientific and Practical Conference «Current scientific opinions on the development of current education», June 19–21, Milan, Italy*. р. 151–153. URL: <https://surl.li/wbnyhq> (дата звернення: 10.04.2025)
- 42.Вороненко Т. І. Класифікація навчальних проектів. *Проблеми сучасного підручника*. Вип. 17. Київ : Педагогічна думка, 2016. С. 76–91. URL: <https://surl.li/fsaqoh> (дата звернення: 12.03.2025)
- 43.Воронюк Л. Метод проектів як спосіб активізації розвивальної діяльності учнів на заняттях з історії: з досвіду роботи. *Проблеми дидактики історії*. 2014. Вип. 5. С. 150–166.
- 44.Герегова С., Шеремета Я. Жіночий фактор в українському правозахисному русі (70-ті роки XX століття). *Питання історії України*. 2012. Т. 15. С. 59–65. URL: <https://surl.li/blkwjh> (дата звернення: 09.02.2025)
- 45.Грицюк І. Символізм у творчості Стефанії Шабатури. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2017. № 34. С. 202–217.
- 46.Грінченко В. Використання методу проектів із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій у шкільному курсі історії. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]*. Серія : Історичні науки. 2015. Вип. 22. С. 118–124.
- 47.Гумен С. Ф. Актуальність використання методу проектів як засобу активізації пізнавальної та дослідницької діяльності на уроках історії. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал*. Вип. 5. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка. 2017. С. 87–93. URL: <https://surl.li/jmbdhh> (дата звернення: 15.03.2025)

- 48.Дебре О. Метод проєктів як засіб розвитку учнів старших класів. *Вища школа : Науково-практичне видання*. 2020. № 2. С. 37–45.
- 49.Дейниченко В. Г. Проектна діяльність як вид навчальної діяльності школярів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2014. Вип. 36. С. 10–16. URL: <https://surl.li/njiacf> (дата звернення: 10.03.2025)
- 50.Драновська С. В. Інфографіка як сучасний засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроках історії. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін*. 2018. С. 5–7. URL: <https://surl.li/yqculk> (дата звернення: 08.04.2025)
- 51.Зайцев Ю. Друга хвиля погрому антирежимної опозиції (1972–1973). *Новітня доба*. 2015–2016. Вип. 3–4. С. 112–121.
- 52.Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987). Харків : Фоліо, 2003. 144 с.
- 53.Ігнатенко О. Львівська мисткиня Стефанія Шабатура: сучасний погляд на кримінальну справу 1972 року. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2013. Вип. 23. С. 630–642.
- 54.Ізбаш С. С. Реалізація творчих проєктів у навчальному процесі сучасної школи. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. 2010. Вип. 5. URL: <https://surl.li/mryeik> (дата звернення: 15.03.2025)
- 55.Ічанська Н. В., Єрьомченко Д. Д. Застосування інформаційних технологій на уроках історії. *Математика. Інформаційні технології. Освіта : зб. статей*. Луцьк : ВНУ, 2023. № 10. С. 60–67. URL: <https://surl.li/visufx> (дата звернення: 07.04.2025)
- 56.Коба О. Упровадження інноваційних методів викладання історії в старшій школі. *Дидаскал. Упровадження інновацій як чинник єдності педагогічної теорії та освітньої практики*. 2013. № 13. С. 249–252. URL: <https://surl.li/axlome> (дата звернення: 05.04.2025)

- 57.Ковальова А. О. Рольова гра на уроках історії. *Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін*. Вип. 8. Харків, 2016. С. 212–215.
- 58.Колеснікова М. Проєктне навчання історії у старшій школі як новація в освітньому процесі. *Збірник матеріалів XXV наукової конференції здобувачів вищої освіти фак-ту історії та географії*. 2022. С. 48–54. URL: <https://surl.li/qkjews> (дата звернення: 15.04.2025)
- 59.Крупник Л. Львівська художниця Стефанія Шабатура – учасниця українського дисидентського руху 60–80-х років XX ст. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Т. 16. Київ, 2008.
- 60.Мартинець Л. А. Проектна діяльність у навчально-виховному процесі загальноосвітнього навчального закладу. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2015. № 3. С. 10–13 .
- 61.Момот Ю. В. Сучасні підходи до впровадження проектної технології у навчально-виховний процес закладів середньої освіти. *Витоки педагогічної майстерності. Серія : Педагогічні науки*. 2009. Вип. 6. С. 184–190. URL: <https://surl.li/cmocbi> (дата звернення: 12.03.2025)
- 62.Паска Б. В. Заходи КДБ при Раді Міністрів УРСР щодо припинення протестної активності українських дисидентів-політв'язнів у 1970-х рр. *Сторінки історії: збірник наукових праць*. Вип. 55. Київ, 2023. С. 224–239. URL: <https://surl.li/sfrycu> (дата звернення: 13.02.2025)
- 63.Паска Б. В. Новорічні колядування як складова боротьби українських дисидентів за розвиток національної культури (1960-ті – 70-ті рр.). *Актуальні питання гуманітарних наук : Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Вип. 54. Т. 2. С. 10–16. URL: <https://surl.li/cc/hqlskk> (дата звернення: 16.01.2025)
- 64.Паска Б. В., Шепітак Н. Р. Стефанія Шабатура та Ірина Стасів-Калинець як активні учасниці львівського дисидентського середовища. *Південний*

- архів (історичні науки) : збірник наукових праць. 2025. Вип. 49. С. 22–28.
URL: <https://surli.cc/alucgy> (дата звернення: 14.01.2025)
- 65.Паска Б. В. Січневий погром українського дисидентського руху 1972 р.: до питання про хронологію і масштаби. *Актуальні питання гуманітарних наук : Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Вип. 52. Т. 3. С. 14–20.
- 66.Пільгуй Є. С. Сучасні засоби навчання на уроках історії. *Сучасний рух науки: тези доп. IX міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 2–3 грудня 2019 р. Дніпро, 2019. Т. 3. С. 67–71. URL: <https://surl.li/uiexcr> (дата звернення: 16.04.2025)*
- 67.Сегеда Р., Карпішина Д. Репресії проти авторів «Українського вісника» 1972–1973 рр. *Збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Тоталітаризм як система знищення національної пам'яті», 11–12 червня 2020 року. Львів : Друкарня Львівського національного медичного університету ім. Д. Галицького, 2020. С. 366–369.*
- 68.Секо Я. Львівське середовище шістдесятників. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль : Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. Вип. 1. Ч. 1.
- 69.Скрябіна Т. Методична підготовка майбутнього вчителя історії до реалізації методу проектів в процесі навчання. *Молодь і ринок*. 2014. № 3. С. 116–120. URL: <https://surl.lu/edmpue> (дата звернення: 10.04.2025)
- 70.Слонська М. В. Громадська діяльність жінок-шістдесятниць. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Вінниця, 2024. Вип. 16. Т. 1. С. 26–29.
- 71.Стасюк І. М. Погром українського самвидаву початку 1970-х рр.: передумови та наслідки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія*. 2013. № 752. С. 179–185.

- 72.Степанюк К. І. Сутність поняття «проектна діяльність» та його становлення в системі освіти. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*. 2012. Вип. 3: С. 116–119.
- 73.Ткаченко А. Ментальні карти як засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроках історії. *Дидаascal : часопис : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. «Європейський вектор розвитку вищої освіти України», 14–15 листоп. 2023 р. / Кафедра загальної педагогіки та андрагогіки ПНПУ імені В. Г. Короленка*. Полтава, 2023. № 24. С. 173–176. URL: <https://surl.li/glzjfw> (дата звернення: 06.04.2025)
- 74.Фарима С. Метод проектного навчання історії. короткий нарис методу проектного навчання і сучасний стан в США та Україні. 2024. С. 102–116. URL: <https://surl.li/mgkarij> (дата звернення: 10.04.2025)
- 75.Шепітак Н. Р. Стефанія Шабатура та Богдан Сорока: творчість як протест радянській системі. *Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 78-ї Міжнародної наукової конференції (м. Харків, 25 квітня 2025 р.)*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2025. С. 261–264.
- 76.Шепітак Н. Р. Стефанія Шабатура: мистецтво, що не підкорилося неволі (1972–1979 рр.). *Чорноволівські читання: Матеріали IX Науково-практичного форуму (Київ, 12 квітня 2025 р.)* / редкол.: В. Ф. Деревінський (гол.), Б. Паска, Я. Секо, О. Шипотілова та ін. Вид. доп. Київ: «Бескиди», 2025. С. 205–208. URL: <https://surl.li/hfxsql> (дата звернення: 10.02.2025)
- 77.Шульга З. Художній текстиль як зброя. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. Вип. 31. С. 51–70.
- 78.Щур Н. В. Аналіз веб-ресурсу Google Sites в навчальному процесі. *Актуальні питання сучасної інформатики*. 2016. С. 55–58. URL: <https://surli.cc/svogqu> (дата звернення: 05.04.2025)

VI. Підручники і посібники

- 79.Власов В. С., Кульчицький С. В. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с. URL: <https://surl.li/tvouzd> (дата звернення: 05.04.2025)

80.Долід В., Долганов П. Проєктне навчання в історичній освіті : методичні рекомендації. Рівне : РОППО, 2023. 83 с.

81.Пометун О.І., Фрейман Г.О. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза, 2006. 328 с.

VII. Суспільно-медійні проєкти, інтерв'ю та освітні платформи

82.Батура Ю. Прийоми для формування презентаційних навичок: печатка, ignite talks, speed geeking. *На урок*. 2021. 23 лютого. URL: <https://surl.li/mmxcvf> (дата звернення: 28.04.2025)

83.Боголюб Н. С. Організація навчальних лекцій та практичних занять в Zoom, Microsoft Teams, Google Meet. *Всеосвіта*. URL: <https://surl.li/pjscsb> (дата звернення: 11.05.2025)

84.День українського політв'язня. *DAY TODAY*. 2025. URL: <https://surl.lt/xprohv> (дата звернення: 11.05.2025)

85.Жінка, яка колядувала для Василя Стуса. *Радіо Свобода*. 2011. 6 січня. URL: <https://surl.lu/thorsc> (дата звернення: 20.04.2025)

86.Михайло Косів про клуб творчої молоді «Пролісок». *Музей-меморіал жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького»*. 2015. URL: <https://surl.li/hiaxmb> (дата звернення: 11.04.2025)

87.Міський медіаархів. Центр міської історії. URL: <https://surl.li/ifprpt> (дата звернення: 11.05.2025)

88.Овсієнко В. В. Шабатура Стефанія Михайлівна. 2011. 26 серпня. *Віртуальний музей «Дисидентський рух в Україні»*. URL: <https://surl.li/apewzf> (дата звернення: 18.04.2025)

89.Паска Б. В. Досьє на документ. План. *Таємні спецслужби на українських землях у XX ст. D-Learn*. 2023. (дата звернення: 28.04.2025)

90.Репресоване мистецтво. Митці в документах КДБ: Україна, Чехія, Грузія. *Стефанія Шабатура*. URL: <https://surl.li/lfwkrw> (дата звернення: 20.04.2025)

ДОДАТКИ

Додаток А

Відповідь на звернення до Галузевого державного архіву Служби безпеки України на отримання копії документів архівної кримінальної справи №32157, що зберігається в архівному підрозділі Управління СБУ у Львівській області

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
Галуzeвий державний архів
 вул. Зодотоворіська, 7, м. Київ, 01601, тел. (044) 256-92-96, факс (044) 253-13-86,
 www.sbu.gov.ua, e-mail: arhivsbu@ssu.gov.ua Кол СДРІОУ 37931271

85.12.2014 № 24/5-64-246/14 На № _____ від _____

Наталії Шенітак
 natalyashepitak@gmail.com

У відповідь на Ваше звернення надсилаємо копії документів архівної кримінальної справи № 32157-п (1972 року провадження) на Шабатуру Стефанію Михайлівну, 1938 р.н., що зберігається в архівному підрозділі Управління СБУ у Львівській області.

Звертаємо увагу, посилення на завантаження файлів дійсне протягом п'яти днів.

Додаток: за текстом, 1 WinRar файл (4,23 Гб).

Заступник начальника архіву Віталій ЛИТВИНЕНКО

Джерело: <https://surl.li/lqldni>

**Відповідь на звернення до Галузевого державного архіву
Служби безпеки України на отримання копії документів,
фонду 16 (Секретаріат ДПУ – КДБ УРСР)**

Додаток Б.1

**Спр. 1032. Спеціальне повідомлення Голови КГБ при Раді Міністрів УРСР
Федорчука Першому секретарю ЦК КПУ Шелесту. Про початок операції
«Блок» – проведення обшуків та арештів дисидентів. Арк. 138–142.**

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
Галузевий державний архів
вул. Золотоворітська, 7, м. Київ, 01601, тел. (044) 256-92-96, факс (044) 253-13-86,
www.sbu.gov.ua, e-mail: arhivsbu@ssu.gov.ua Код ЄДРПОУ 37931271

№ _____

На № _____ від _____

Наталії Шенітак
nataliia.shepitak.21@pnu.edu.ua

Ваше повторне звернення щодо пошуку та надання копії Спеціального повідомлення КДБ УРСР на адресу ЦК КПУ від 13.01.1972 р. щодо початку операції по справі «Блок» для написання дипломної роботи «Українська мисткиня-килимарка, дисидентка Стефанія Шабатура (1938–2014)», Галузевим державним архівом Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ) розглянуто.

Надсилаємо повторно (наш вих. № 24/5-Ш-2500/24 від 17.01.2025) копію Спеціального повідомлення Голови КДБ при РМ УРСР Федорчука В.В. на адресу ЦК КПУ № 32-1 від 13.01.1972 р. про початок операції по справі «Блок» 12.01.1972 р. – проведення обшуків та арештів дисидентів у Києві та Львові (ГДА СБУ, фонд 16 (Секретаріат ДПУ–КДБ УРСР), опис 1, справа 1032, обкладинка, аркуші 138–142).

Додаток: за текстом, 1 WinRar файл (16,9 Мб),
посилання на завантаження файлу: <https://fex.net/uk/s/epaere7>

Директор державного архіву

Андрій КОГУТ

UB
ГДА СБУ
№24/5-Ш-663-629/24 від 11.04.2025
КЕП: Когут А. А. 11.04.2025 12:08
10328D11E5823EBB2A9A0100000000000000154

Джерело: <https://surl.li/lqldni>

Спр. 1032. Спеціальне повідомлення Голови КДБ при Раді Міністрів УРСР Федорчука Першому секретарю ЦК КПУ Шелесту. Про перебування в Києві та Львові громадянина Бельгії – Ярослава Добоша, його затримання та допит співробітниками спецслужб. Арк. 52–56. Спр. 1032. Спеціальне повідомлення Голови КДБ при Раді Міністрів УРСР Федорчука Першому секретарю ЦК КПУ Шелесту. Щодо діяльності Ярослава Добоша та особливості проведення операції «Блок». Арк. 112–116.

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
Галузевий державний архів
 вул. Золотоверхівська, 7, м. Київ, 01601, тел. (044) 256-92-96, факс (044) 253-13-86,
 www.sbu.gov.ua, e-mail: arhivsbu@ssu.gov.ua Код ЄДРПОУ 37931271

№ _____
На № _____ від _____

Наталії Шепітак
 nataliia.shepitak.21@pnu.edu.ua

У відповідь на Ваше звернення надсилаємо копії Спеціального повідомлення Голови КДБ при РМ УРСР Федорчука В.В. на адресу ЦК КПУ № 14-1 від 07.01.1972 р. про перебування у м. Києві громадянина Бельгії Добоша Ярослава та Спеціального повідомлення Голови КДБ при РМ УРСР Федорчука В.В. першому секретарю ЦК КПУ Шелесту П.Ю. № 23-1 від 11.01.1972 р. щодо затримання та арешту громадянина Бельгії Добоша Ярослава (ГДА СБУ, фонд 16 (Секретаріат ДПУ–КДБ УРСР), опис 1, справа 1032, обкладинка, аркуші 52–56, 112–116).

Додаток: за текстом, 1 WinRar файл (28,9 Мб),
 посилання на завантаження файлу: <https://fex.net/uk/s/trlyna>

Директор державного архіву
Андрій КОГУТ

УБ
 ГДА СБУ
 №24-5/ПІ-709-713/24 від 25.04.2025
 КОГУТ А. А. 25.04.2025 12:21
 100280D11E5823E8B2A9A0100000000000000154

Джерело: <https://surl.li/lqldni>

Сертифікат, що засвідчує, про участь Наталії Шепітак у III Міжнародній молодіжній конференції «Платон мені друг, але істина дорожча»: між вірністю пам'яті та пошуком істини (м. Чернівці, 3–4 березня 2025)

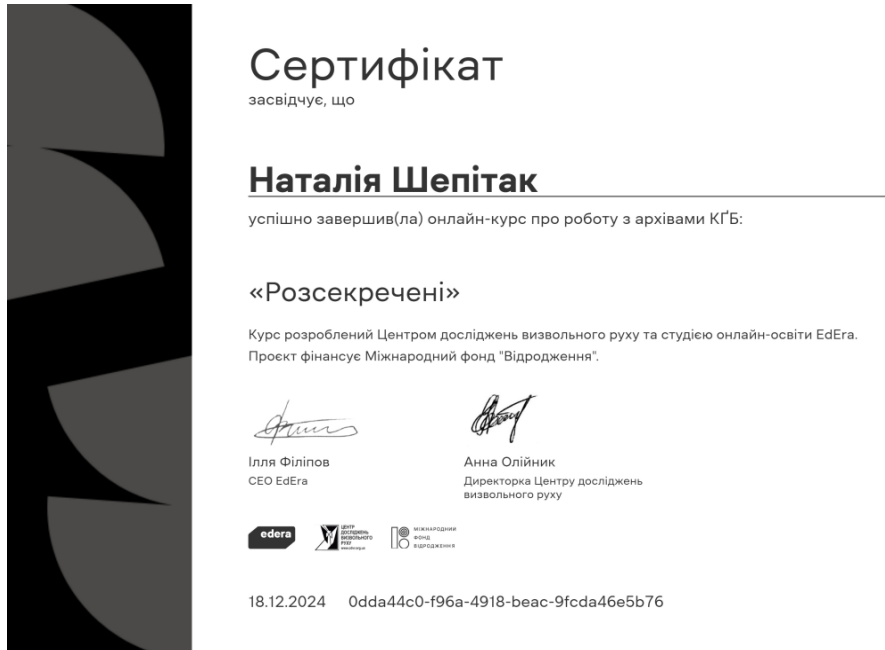
Джерело: <https://surl.li/nmxwds>

Сертифікат, що засвідчує, про участь Наталії Шепітак у 78-й Міжнародній конференції молодих учених «Каразінські читання» (м. Харків, 25 квітня 2025)

Джерело: <https://surl.li/mfrefu>

**Сертифікат, що засвідчує, про успішне закінчення Наталією Шепітак,
онлайн-курсу про роботу з архівами КДБ «Розсекречені» (EdEra)**

Джерело: <https://surl.li/wfabks>

**Святкування іменин Стефанії Шабатури 9 січня 1971 р. На світлині
зображені зліва направо Гнатенко Валерій, Чорновіл В'ячеслав,
Шухевич Юрій, стоїть Стефанія Шабатура**

Джерело: АУСБУ (Львів) Ф. 5. Спр. 32157. Т. 5.

Додаток Е

**Фотографія Стефанії Шабатури з друзями (Ігор та Ірина Калинець,
Олександр Шамека, Богдан Сорока)**

Джерело: АУСБУ (Львів) Ф. 5. Спр. 32157. Т. 5.

Додаток Є

**Фотографія Стефанії Шабатури з Іриною Калинець та Марією Савкою-
Качмар**

Джерело: АУСБУ (Львів) Ф. 5. Спр. 32157. Т. 5.

**Різдвяний вертеп дисидентів у Львові 1972 р.
Фото з кримінальної справи Стефанії Шабатури**

Джерело: АУСБУ (Львів) Ф. 5. Спр. 32157. Т. 5.

Додаток З

**Різдвяний вертеп у домі Садовських у м. Львові. Стоять ліворуч:
Любомира Попадюк, Василь Стус, Олена Антонів, Ірина Калинець, Марія
й Ганна Садовські, Михайло Горинь; сидять – Стефанія Шабатура (образ
цигана), Мар'ян Гатало, Олександр Кузьменко**

Джерело: <http://avr.org.ua/viewDoc/27657>

**Стефанія Шабатура з друзями
в помешканні художника-графіка Богдана Сороки**

Джерело: Міський медіаархів (м. Львів)

**Скан-копія фотографії художниці Стефанії Шабатури
з архівно-кримінальної справи**

Джерело: АУСБУ (Львів) Ф. 5. Спр. 32157. Т. 1.

Скан-копія сторінки з протоколу обшуку проведеного 12 січня 1972 р.

на квартирі Стефанії Шабатури

(фототаблиця з зафіксованими вилученими предметами)

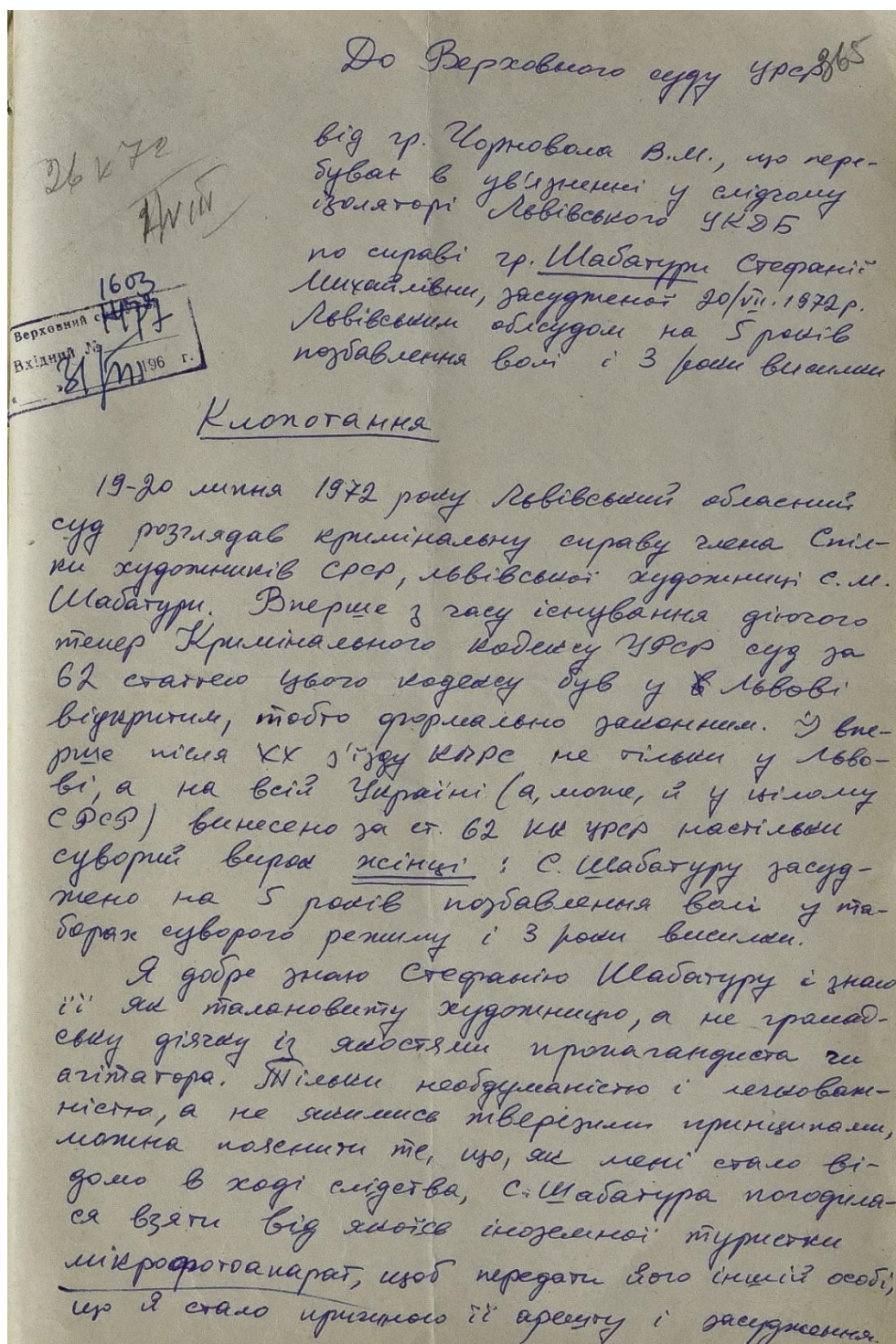

Джерело: АУСБУ (Львів) Ф. 5. Спр. 32157. Т. 1.

**Скан-копія протокол допиту обвинуваченого Стуса Василя Семеновича
від 17 квітня 1972 р. містить свідчення щодо обставин знайомства та
контактів Василя Стуса та Стефанії Шабатури**

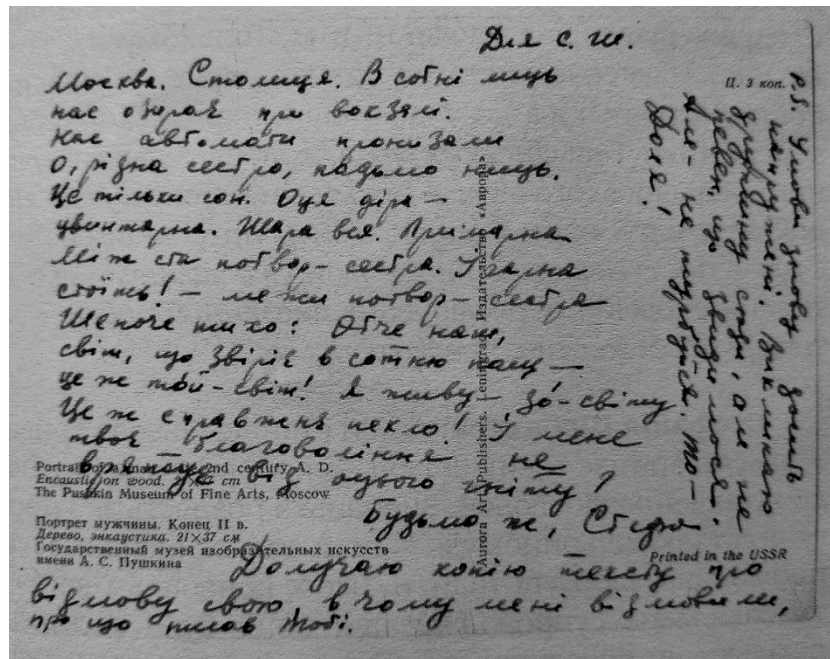
ПРОТОКОЛ	
допиту обвинуваченого	
<u>м. Київ</u> (місце допиту)	<u>„17“ квітня 1972 р.</u> (дата)
	Допит почато в <u>11</u> год. <u>35</u> хв.
	Закінчено в <u>12</u> год. <u>45</u> хв.
<u>Слідчий ЧКДБ по Київській обл. ст. 4-7 Логі-</u> <u>нов та слідчий ЧКДБ по Львівській області</u> <u>старший лейтенант Сімчук</u> в приміщенні <u>слідчого відділу КДБ при РМ УРСР</u> з додержанням вимог ст. ст. 143, 145 і 146 КПК УРСР, допитав як обвинуваченого:	
1. Прізвище, ім'я та по-батькові	<u>Стус Василь</u> <u>Семенович</u>
2. Дата народження	<u>1938</u>
3. Місце народження	<u>с. Рахнівська Гайшківська сільська рада</u> <u>Вінницької обл.</u>
4. Національність і громадянство	<u>українець, гр.м. СРСР</u>
5. Партійність	<u>безпартійний</u>
6. Освіта	<u>вища</u>
7. Сімейний стан	<u>одружений</u>
8. Походження	
9. Рід занять або посада	<u>до арешту старший інженер</u> <u>відділу технічної інформації</u>
10. Місце роботи	<u>республіканського об'єднання</u> <u>„Укроргтехбудматеріали“</u>
11. Відношення до військового обов'язку	<u>військовозобов'язаний</u>
12. Постійне місце проживання	<u>утримується під вартою в слідчому</u> <u>ізоляторі КДБ УРСР, до арешту м. Київ, вул. Львівська, 62/2</u>
13. Судимість	<u>не судимий</u>
14. Паспорт	<u>в справі</u>
<u>Заявляючи: На допиті 22 лю-</u> <u>того 1972 року ви показав, що</u> <u>познайомились з Шабатурою Сте-</u> <u>фанією Михайлівною на одній з</u> <u>художніх виставок. Шабатура</u>	
Підпис _____	
зам. 719—19/5 р.	

**Скан-копія клопотання В'ячеслава Чорновола до Верховного суду УРСР
щодо справи Шабатури від 22 липня 1972 р.
(містить свідчення ув'язненого дисидента В. Чорновола, викладені з метою
пом'якшити покарання С. Шабатури)**

Джерело: АУСБУ (Львів) Ф. 5. Спр. 32157. Т. 4.

**Надісланий у листі вірш «Для Стефи Шабатури»,
написаний Василем Стусом в ув'язненні 1975 р.**

Джерело: Стефанія Шабатура: вибрана палітра кольорів з мозаїки життя і творчості / Упорядник Соломія Дяків. Київ : Смолоскип, 2016. 256 с.

Зустріч із мамою Ганною Шабатурою на засланні, с. Макушино 1978 р.

Джерело: Стефанія Шабатура: нескорений дух творчості / Упор. Соломія Дяків. Київ : Смолоскип, 2017. 168 с.

Фотографія гобелену Стефанії Шабатури «Кассандра»

Джерело: АУСБУ (Львів) Ф. 5. Спр. 32157. Т. 5.

**Робота Стефанії Шабатури, виконана в техніці
ручного килимового ткацтва, «Сонце» (1970 р.)**

*Джерело: Стефанія Шабатура: нескорений дух творчості / Упор. Соломія
Дяків. Київ : Смолоскип, 2017. 168 с.*

**Робота Стефанії Шабатури, виконана в техніці монотипії
у період табірному ув'язнення, «Жоржина» (1973 р.)**

*Джерело: Стефанія Шабатура: нескорений дух творчості / Упор. Соломія
Дяків. Київ : Смолоскип, 2017. 168 с.*

Робота Стефанії Шабатури, виконана аквареллю у період табірного ув'язнення, «Дельфінії, також спраглі свободи» (1975 р.)

Джерело: Стефанія Шабатура: нескорений дух творчості / Упор. Соломія Дяків. Київ : Смолоскип, 2017. 168 с.

**Закладки до книг, вишиті Стефанією Шабатурою у період табірного
ув'язнення (1974 р.)**

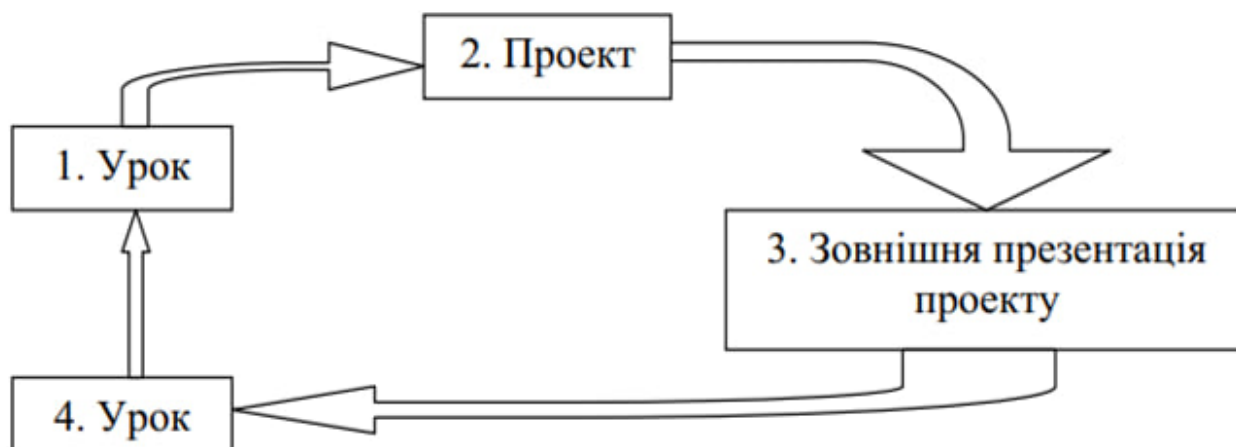

*Джерело: Стефанія Шабатура: нескорений дух творчості / Упор. Соломія
Дяків. Київ : Смолоскип, 2017. 168 с.*

Підходи до проблеми забезпечення зв'язку позаурочної проєктної діяльності із класно-урочною системою організації навчання

Додаток Т.1

«Метод проєктів» у вигляді так званої турбіно-технології

Джерело: <https://surl.li/cmocbi>

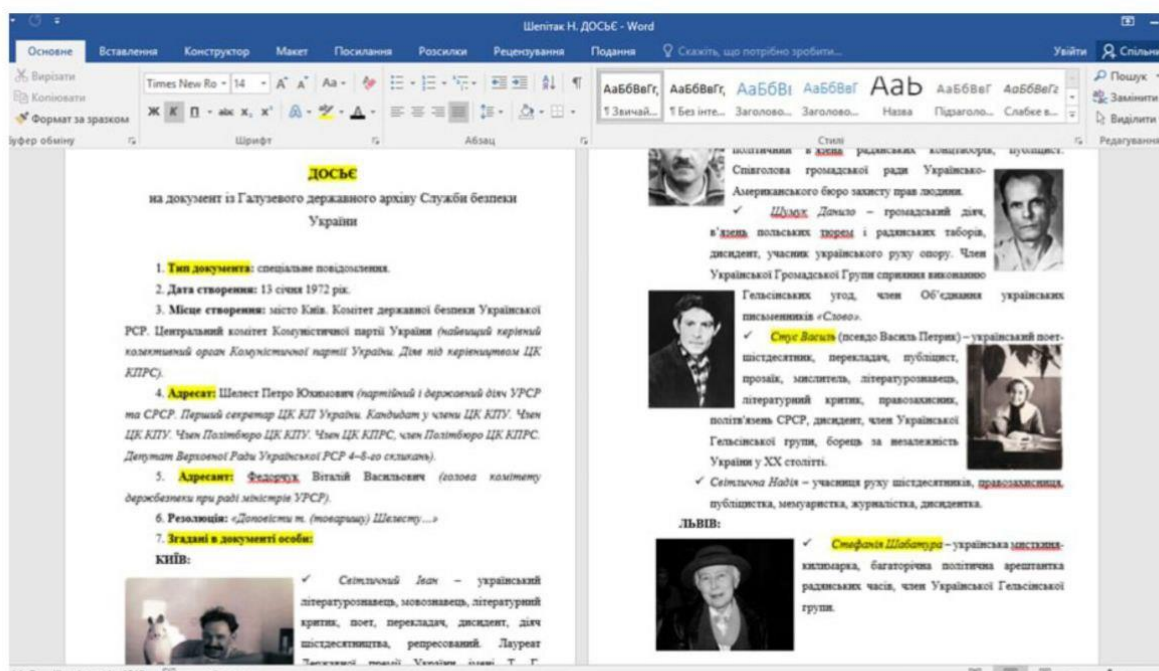
Додаток Т.2

Стадії роботи над проєктом у рамках уроку (системи уроків)

	Етап уроку	Стадії роботи над проєктом
1	Організація роботи	Мотивація проєктної діяльності учнів
2	Підготовка учнів до роботи	Уведення учнів у тематичне поле проєкту, формування груп, цілепокладання, планування роботи
3	Засвоєння нових знань та способів дій	Збір інформації з проблематики проєкту, пошук шляхів розв'язання проблеми
4	Перевірка первинного розуміння матеріалу	Структурування інформації, аналіз ефективності обраного способу вирішення проблеми проєкту
5	Закріплення та застосування нових знань та способів дій	Виконання запланованих кроків з реалізації проєкту, практичних дії
6	Узагальнення та систематизація знань	Оформлення результатів проєкту, підготовка до презентації
7	Контроль та самоконтроль знань та способів дій	Аналіз досягнутих результатів, експертиза продукту проєкту
8	Корекція знань та способів дій	Коригування результатів роботи над проєктом
9	Підбиття підсумків заняття	Презентація, оцінка та аналіз проєкту
10	Рефлексія	Аналіз проєктної діяльності

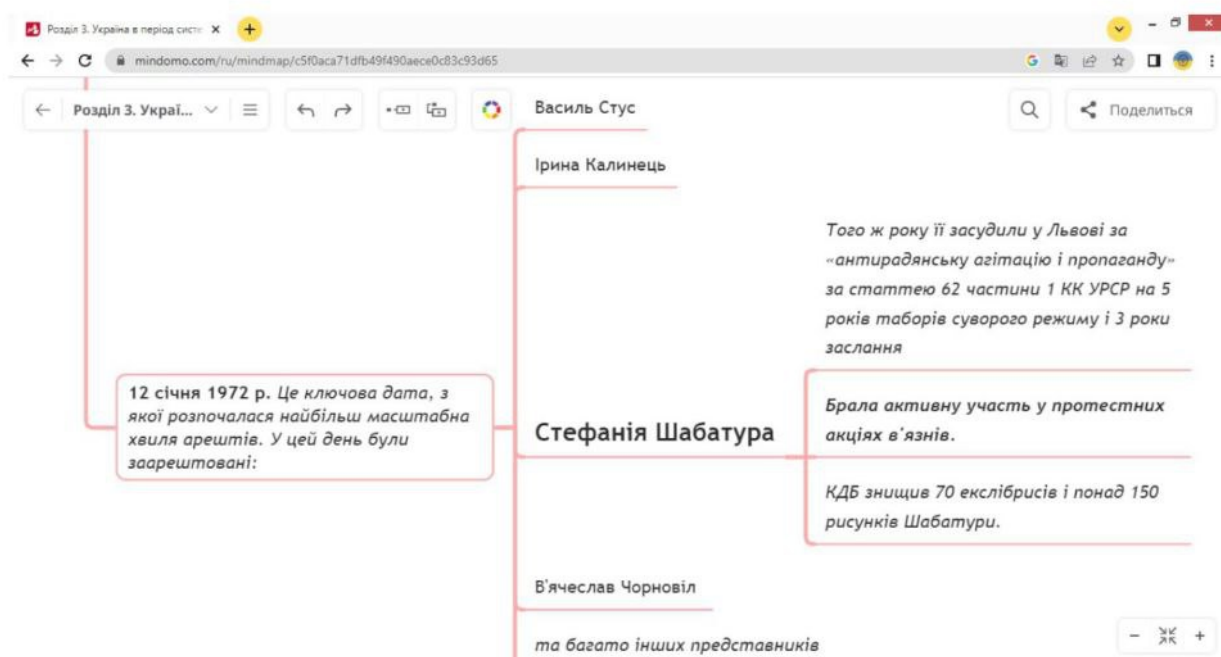
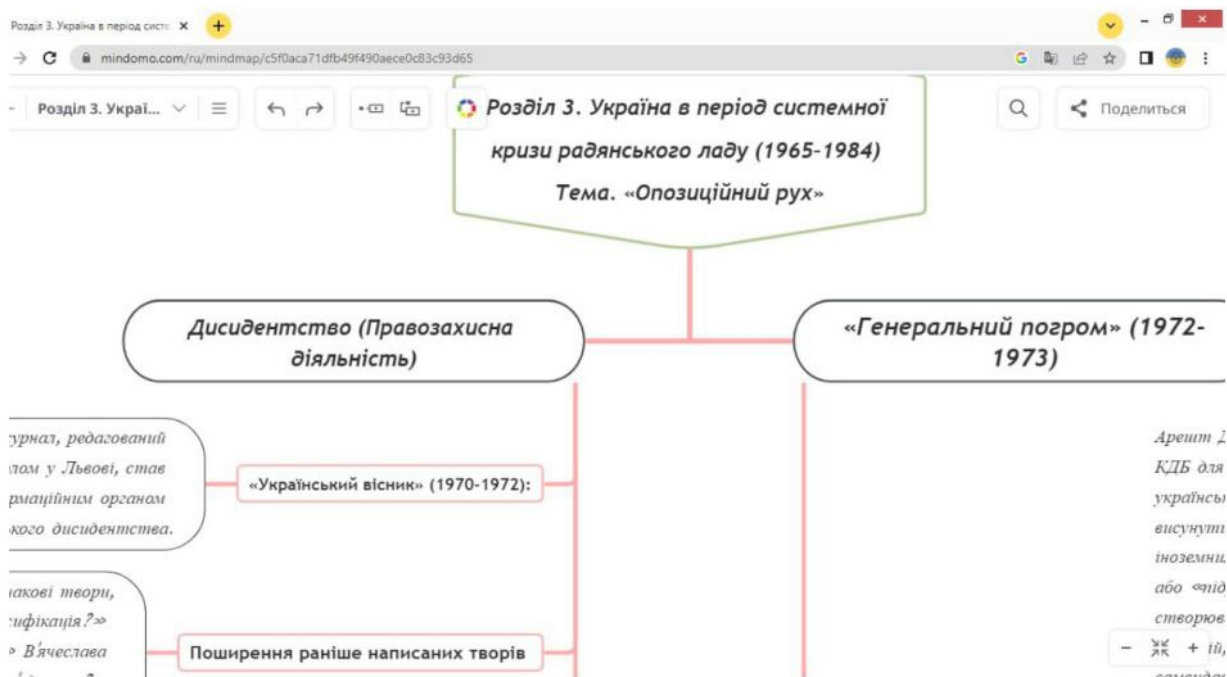
Джерело: <https://surl.li/cmocbi>

Приклад виконання учнями дослідницького міні-проєкту на тему «Операція «Блок» 1972 р.» у вигляді історичного досьє

Джерело: Методична розробка авторки дипломної роботи (Microsoft Office Word)

Проектна діяльність учнів. Створення ментальних карт

Джерело: Методична розробка авторки дипломної роботи

URL: <https://surl.li/lumqmy>

Приклади виконання учнями проєктів у вигляді мультимедійних презентацій

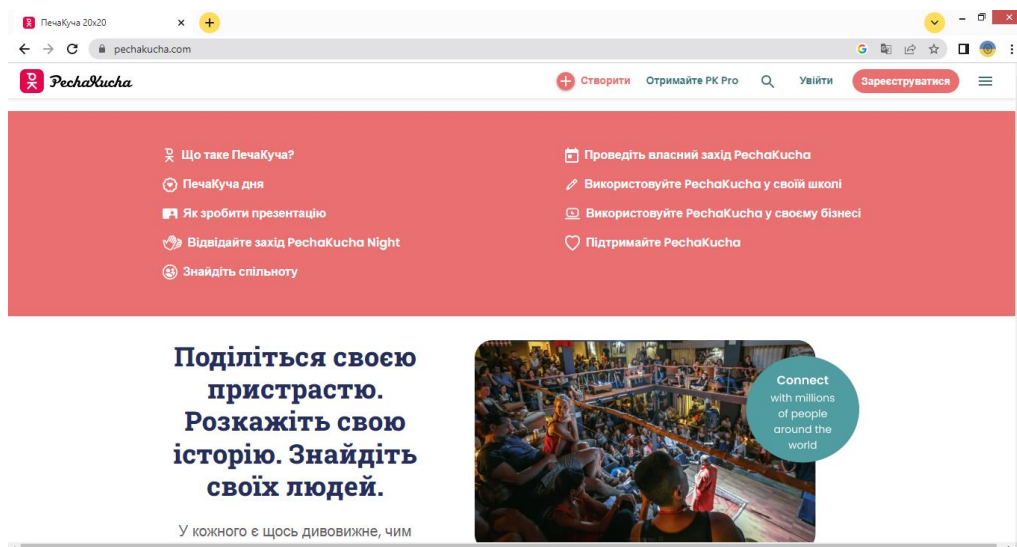
Додаток Х.1

На тему «Стефанія Шабатура та Богдан Сорока: на межі мистецтва і боротьби»

Джерело: Методична розробка авторки дипломної роботи (Microsoft PowerPoint)

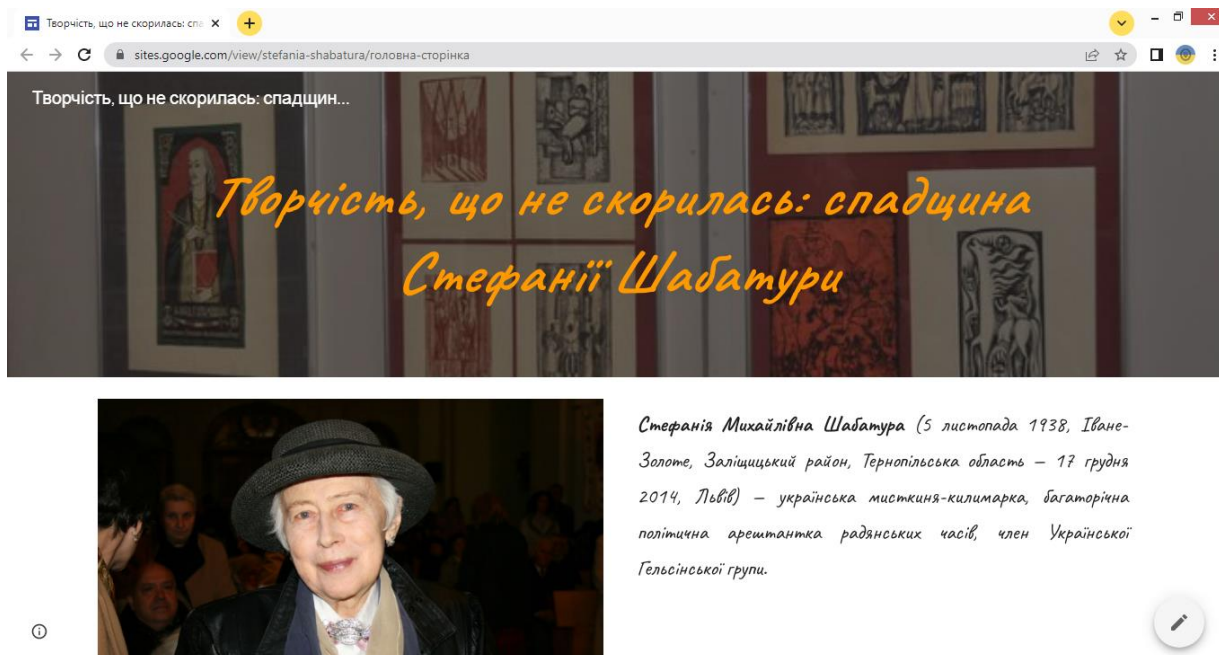
PechaKucha presentations (20x20)

Джерело: <https://surl.li/olsxog>

Проектна діяльність учнів. Створення та презентація онлайн-виставок

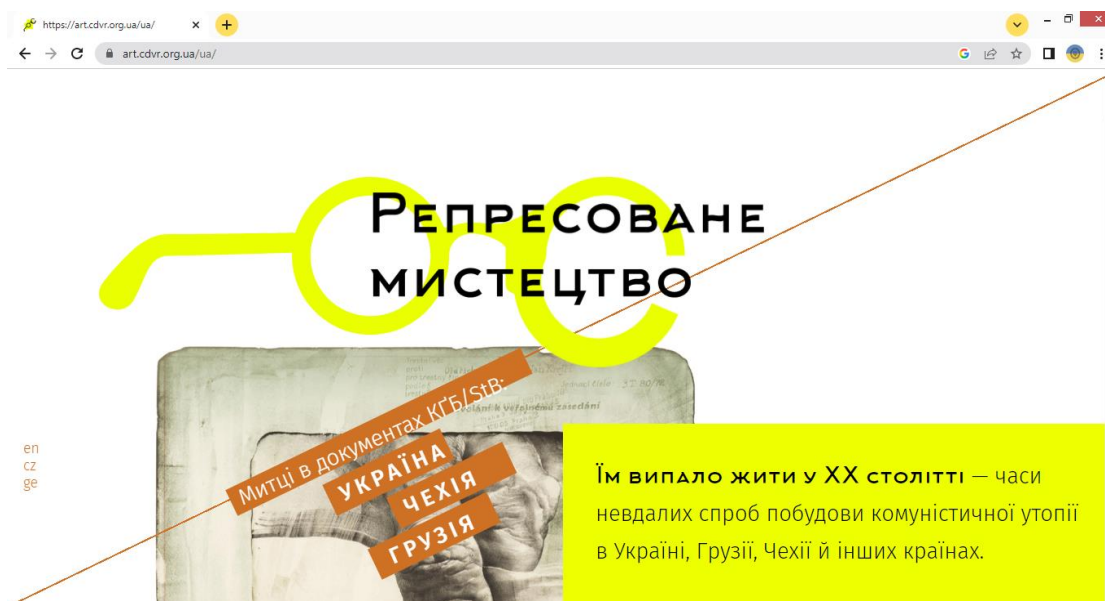
На тему «Творчість, що не скорилась: спадщина Стефанії Шабатури»

Джерело: Методична розробка авторки дипломної роботи

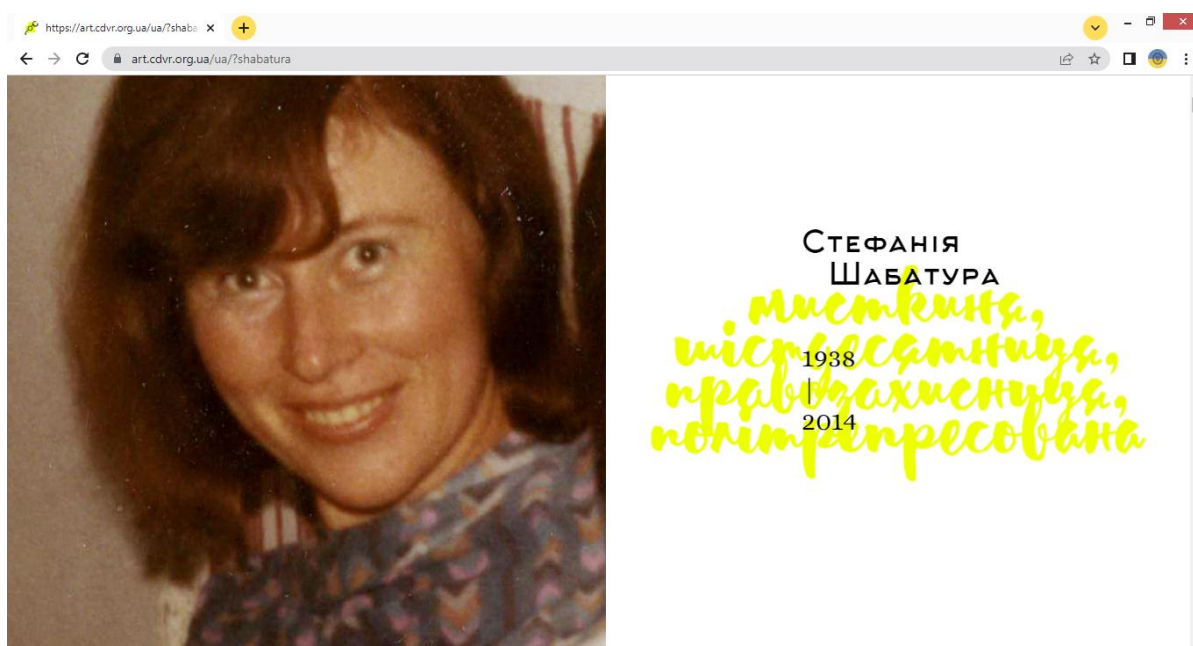
URL: <https://surl.li/cjanes>

Онлайн-виставка «Репресоване мистецтво. Митці в документах КДБ: Україна, Чехія, Грузія»

Джерело: <https://surl.li/lfwkrw>

Онлайн-виставка «Репресоване мистецтво. Митці в документах КДБ: Україна, Чехія, Грузія. Стефанія Шабатура»

Джерело: <https://surl.li/lfwkrw>

Приклади виконання учнями проєктів у вигляді інфографіки

Додаток Ч.1

На тему «Роль жіноцтва в правозахисному русі 1970-х рр.»

Джерело: Методична розробка авторки дипломної роботи.

URL: <https://surl.lu/nnhbuw>

На тему ««Ще сніг не станув, а вони цвітуть»: діяльність Стефанії Шабатури у КТМ «Пролісок»»

«Ще сніг не станув, а вони цвітуть»: діяльність Стефанії Шабатури у КТМ «Пролісок»

АНАЛОГІЧНІ ДО КИЇВСЬКОГО КЛУБИ ДІЯЛИ В ТОЙ ЧАС І В ІНШИХ МІСТАХ УКРАЇНИ: У ЛЬВОВІ – КЛУБ «ПРОЛІСОК», ГОЛОВА МИХАЙЛО КОСІВ, ЧЛЕНИ: МИХАЙЛО ГОРИНЬ, БОГДАН ГОРИНЬ, ГРИГОРІЙ ЧУБАЙ, СТЕФАНІЯ ШАБАТУРА, ІГОР КАЛИНЕЦЬ, ІРИНА СТАСІВ-КАЛИНЕЦЬ ТА ІНШІ.

СТЕФАНІЯ ШАБАТУРА – УКРАЇНСЬКА МИСТКИНЯ-КИЛИМАРКА, СПІВЗАСНОВНИЦЯ ЛЬВІВСЬКОГО КТМ «ПРОЛІСОК». ЇЇ ІНІЦІАТИВНІСТЬ І МИСТЕЦЬКИЙ ХИСТ СПРИЯЛИ ПЕРЕТВОРЕННЮ КЛУБУ НА ВАЖЛИВИЙ ОСЕРЕДОК КУЛЬТУРНОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ.

ЇЇ ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛЯГАЛА В ПРОВЕДЕННІ ЛІТЕРАТУРНИХ ВЕЧОРІВ, ВИСТАВОК, ТЕАТРАЛЬНИХ ПОСТАНОВОК, А ТАКОЖ У ПРОПАГУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ТА ІСТОРІЇ. ТАК ОДИН З ВЕЧОРІВ ПРИСВЯЧЕНИХ ПАМ'ЯТІ ПИСЬМЕННИЦІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ, ОРГАНІЗУВАЛА СТЕФАНІЯ ШАБАТУРА.

УЧАСНИКИ КТМ «ПРОЛІСОК» АКТИВНО ПОШИРЮВАЛИ САМВИДАВ, ОСОБЛИВО АКТИВНО ВІДЗНАЧИЛИСЯ ІВАН ГЕЛЬ, СТЕФАНІЯ ШАБАТУРА, БРАТИ ГОРИНІ, ЯРОСЛАВ ЛЕМИК, В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ ТА ІН.

Джерело: Методична розробка авторки дипломної роботи.

URL: <https://surl.li/yymmhr>

Приклад виконання учнівського інформаційного проєкту у форматі створення сторінки в соціальній мережі Instagram

Джерело: Методична розробка авторки дипломної роботи.

URL: <https://surl.li/sihaqr>

ПЛАН-КОНСПЕКТ З ПРЕДМЕТА «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»

Урок № *

Дата 25.05.2025р.

11 клас

Тема. Захист проєктів (у вигляді ментальних карт): «Герої боротьби за свободу: українські дисиденти» (Розділ 3. Україна в період системної кризи радянського ладу (1965–1984) Тема. «Опозиційний рух»)

Мета:**навчальна:**

- ознайомити учнів з біографіями ключових діячів опозиційного руху (*на прикладах Василя Стуса, Івана Світличного, Стефанії Шабатури, Левка Лук'яненка, В'ячеслава Чорновола, через захист учнівських проєктів*);/інформаційна, громадянська, логічна
- пояснити роль самвидаву та Української Гельсінської групи як важливих інструментів правозахисної боротьби (*на прикладах діяльності Оксани Мешко, Петра Григоренка, Миколи Руденка*);/інформаційна, логічна, аксіологічна, громадянська
- показати міжрегіональний характер руху спротиву, звертаючи увагу на участь дисидентів з різних міст України (*Львів – Ірина та Ігор Калинець, Стефанія Шабатура, Київ – Іван Світличний, Василь Стус, Одеса – Ніна Строката-Караванська*);/інформаційна, логічна, просторова

розвивальна:

- розвинути аналітичне та критичне мислення (*шляхом осмислення життєвих шляхів дисидентів, аналізу їхніх дій у контексті радянської репресивної системи; робота з аудіо-записом; гра «Історичне бінго», міні-дискусія*);/інформаційна, логічна, громадянська
- сприяти розвитку вміння візуалізувати складну інформацію (*на основі цікавої та пізнавальної роботи під час уроку*);/інформаційна, логічна

- формувати в учнів навички логічного структурування історичних фактів (*створюючи ментальні карти на основі біографічних, ідейних та регіональних особливостей правозахисного руху; міні-дискусія; гра «Історичне бінго»*);/логічна, інформаційна
- вдосконалити вміння презентувати інформацію в нестандартному форматі (*на основі цікавої та пізнавальної роботи під час уроку; гра «Історичне бінго»; картка оцінювання*);/інформаційна, логічна
- розвивати навички роботи в команді (*через спільне створення ментальних карт, аналіз джерел, розподіл обов'язків під час підготовки проєкту, його презентації; гра «Історичне бінго»; картка оцінювання*);/соціальна, мовленнєва, логічна, інформаційна
- підвищити креативність через створення ментальних карт (*на основі цікавої та пізнавальної роботи під час уроку*);/інформаційна, логічна
- вчити робити узагальнення й висновки з історичних подій (*шляхом аналітичної роботи з ментальними картами; міні-дискусія; метод «Евристична бесіда», картка оцінювання*);/мовленнєва, логічна, інформаційна

виховна:

- формувати в учнів позитивне ставлення до навчально-пізнавальної роботи (*на основі цікавої та пізнавальної роботи; робота з аудіо-записом; гра «Історичне бінго»; міні-дискусія; методи: «Мікрофон», «Евристична бесіда»*);/аксіологічна, мовленнєва, логічна
- виховувати повагу до історичної правди (*під час уроку аналізуючи факти переслідування дисидентів та репресій, формуючи здатність до осмислених висновків і пропозицій щодо значення правди в суспільному житті; міні-дискусія; гра «Історичне бінго»; робота з аудіо-записом*);/мовленнєва, аксіологічна, логічна, інформаційна, громадянська
- формувати почуття громадянської відповідальності (*досліджуючи приклади життєвого вибору таких постатей, як Левко Лук'яненко, В'ячеслава Чорновола, Стефанії Шабатури, Василь Стус; міні-дискусія*);/громадянська, особистісна
- підвищити мотивацію до самостійного історичного пошуку (*заохочуючи учнів досліджувати маловідомі біографії (наприклад, жінки-дисидентки, кримські активісти)*);/інформаційне, аксіологічна, логічна
- розвивати інтерес до історії України (*зокрема періоду 1960–1980-х рр., через залучення до творчої, дослідницької та візуалізаційної роботи; гра «Історичне бінго»; міні-дискусія*);/інформаційна, особистісна, громадянська

- стимулювати відчуття національної ідентичності (*усвідомлюючи зв'язок між боротьбою дисидентів і формуванням сучасної незалежної України*);/громадянська, особистісна
- виховувати повагу до особистої свободи та гідності (*вивчаючи долі людей, які за переконання зазнавали тиску й ув'язнення, та їхню боротьбу за свободу слова й совісті*);/громадянська, аксіологічна
- показати цінність моральної стійкості й принциповості (*через біографії діячів, які не зрадили власних переконань попри репресії (наприклад, Ірина Калинець, Стефанія Шабатура, Василь Стус, Надія Світлична, Іван Гель)*);/аксіологічна, громадянська, особистісна

Тип уроку: комбінований урок.

Обладнання: ментальні карти (мультимедійні презентації), картка оцінювання презентації проєкту, шкільний підручник «Історія України» для 11-го класу, автор: Власов В. С., Кульчицький С.В. 2019 рік.

Основні терміни: «дисидент», «опозиційний рух», «самвидав», «тамвидав», «Український вісник», «УГГ».

Основні персоналії: І. Дзюба, В. Чорновіл, В. Стус, С. Шабатура, П. Григоренко, Н. Світлична, М. Руденко, М. Джемільєв, Ірина Калинець та ін.

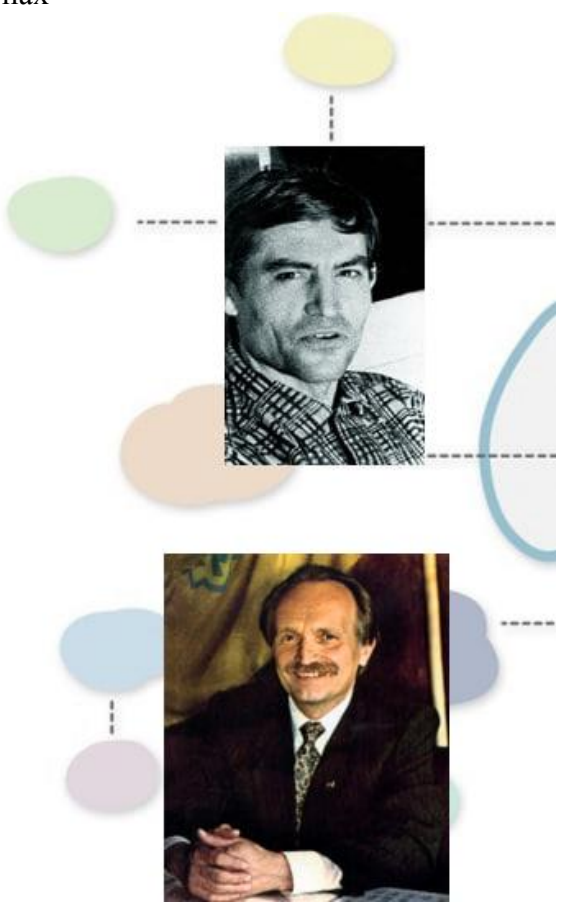
План уроку

1. Захист проєктів кожною групою
2. Гра «Історичне бінго»
3. Оцінювання (ментальних карт) проєктів «експертами»

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
3 хв	І. Організаційний	Взаємне привітання. Перевірка готовності		

		учнів до уроку. Організація уваги учнів: побажання гарного настрою, цікавої роботи, нових знань та відкриттів. 		
5 хв	III. Мотиваційний етап	- Сьогодні ми проведемо урок у форматі захисту учнівських проєктів. Ви виступите не просто як доповідачі, а як дослідники і адвокати правди, які мають донести до аудиторії суть і значення боротьби видатних українських дисидентів. Ваше завдання – показати не лише біографічні факти, а й моральну силу, ідеї, внутрішню свободу цих людей у час, коли правда була небезпечною./інформаційна	РОБОТА З АУДІО-ЗАПИСОМ - Прослухайте аудіо-запис вірша у виконанні автора Василя Симоненка	громадянська логічна інформаційна аксіологічна хронологічна просторова

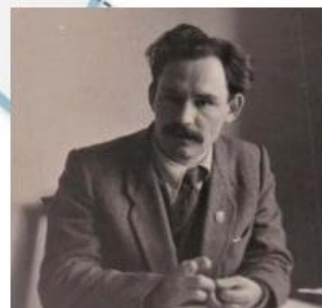
			<i>«Де зараз ви, кати мого народу?»</i> (написаний у 1962 р., запис – 1962–1963 рр.) - У IV-му випуску «Українського вісника» – нелегального журналу самвидаву, що виходив із 1970 року, – були опубліковані матеріали, присвячені Василю Симоненку. Там вірші й спогади про нього з’явилися як символ правди і спротиву тоталітаризму. МЕТОД «МІКРОФОН» - У чому проявляється зв’язок покоління шістдесятників із правозахисниками 1970–1980-х років на прикладі вшанування пам’яті Василя Симоненка?	громадянська логічна інформаційна аксіологічна
--	--	--	---	---

3 хв	IV. Актуалізаційний етап		1. Яку епоху, ми вивчаємо? 2. Які її характерні риси?	хронологічна логічна інформаційна
25 хв	V. Етап вивчення нового матеріалу	- Інструктаж щодо презентації проєктів. ✓ Пригадайте критерії оцінювання презентації проєкту (додаток 1). ✓ Дотримуйтесь регламенту – до 10 хв. ✓ Візуальний супровід – ментальні карти. - Переконайтеся, що Ваші виступи будуть змістовними, послідовними, оригінальними і повністю розкриють тему проєкту. Після кожного виступу учасникам груп-слухачів потрібно дати відповідь на запитання: «Що вас зацікавило?» або «Що найбільше вразило?» Прошу всіх бути дуже уважними. Після захисту проєкту на вас чекає гра «Історичне бінго», під час якої ви матимете змогу використати ту інформацію, яку	* Учні презентуватимуть свої проєкти в групах 	громадянська мовленнєва логічна інформаційна аксіологічна особистісна

почуєте під час виступів.
/інформаційна

- **Орієнтовний список постатей для проєктів:**

- ✓ **Василь Стус**
- ✓ *Левко Лук'яненко*
- ✓ **Іван Світличний**
- ✓ **В'ячеслав Чорновіл**
- ✓ **Стефанія Шабатура**
- ✓ *Оксана Мешко*
- ✓ *Надія Світлична*
- ✓ *Юрій Шухевич*
- ✓ *Микола Руденко*
- ✓ *Ірина Калинець*
- ✓ *Ніна Строката-Караванська*/інформаційна

			ГРА «ІСТОРИЧНЕ БІНГО» <table><tr><td>ЯКА УКРАЇНСЬКА ДИСИДЕНТКА, ЛІКАРКА, ПРАВОЗАХИСНИ ЦЯ ЗАЗНАЛА АРЕШТУ РАЗОМ ІЗ ЧОЛОВІКОМ- ФІЛОЛОГОМ?</td><td>ХТО З УКРАЇНСЬКИХ ДИСИДЕНТІВ НАПИСАВ ЕСЕ «СОБОР У РИШТОВАННІ» ТА БУВ АКТИВНИМ ДІЯЧЕМ САМВИДАВУ?</td><td>ЯКЕ ПОКАРАННЯ, ОКРІМ ТАБОРІВ, АКТИВНО ЗАСТОСОВУВАЛИ ДО УКРАЇНСЬКИХ ДИСИДЕНТІВ?</td></tr><tr><td>ЗАВДЯКИ ЯКОМУ ТИПУ ОБ'ЄДНАННЯ В 1976 РОЦІ ДИСИДЕНТИ ОРГАНІЗУВАЛИ ПРАВОЗАХИСНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПІД ЕГІДОЮ МІЖНАРОДНИХ ДОМОВЛЕНОСТЕЙ?</td><td>ЯКА ПРАВОЗАХИСНИЦ Я СТАЛА ОДНІЄЮ З КЕРІВНИЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕЛЬСІНКСЬКОЇ ГРУПИ, ПОПРИ ПОВАЖНИЙ ВІК?</td><td>ЯК НАЗИВАЛИ ЛЮДЕЙ, ЯКІ ВІДКРИТО ВИСТУПАЛИ ПРОТИ ІДЕОЛОГІЇ СРСР?</td></tr><tr><td>ЯКЕ СЛОВО НАЙТОЧНІШЕ ХАРАКТЕРИЗУЄ ПОЗИЦІЮ ДИСИДЕНТІВ ЩОДО ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ?</td><td>ЯКА ДРУГА ЛІТЕРА В НАЗВІ МІСТА, ДЕ АКТИВНО ДІЯВ КЛУБ ТВОРЧОЇ МОЛОДІ «СУЧАСНИК»?</td><td>?</td></tr></table> - Перед Вами картка-бінго, яку потрібно заповнити. Щоб закрити клітинки, відповідайте правильно на запитання. Гра триватиме, доки ви не заповните всі клітинки та не прочитаєте зашифроване слово (НЕЗГОДНИЙ).	ЯКА УКРАЇНСЬКА ДИСИДЕНТКА, ЛІКАРКА, ПРАВОЗАХИСНИ ЦЯ ЗАЗНАЛА АРЕШТУ РАЗОМ ІЗ ЧОЛОВІКОМ- ФІЛОЛОГОМ?	ХТО З УКРАЇНСЬКИХ ДИСИДЕНТІВ НАПИСАВ ЕСЕ «СОБОР У РИШТОВАННІ» ТА БУВ АКТИВНИМ ДІЯЧЕМ САМВИДАВУ?	ЯКЕ ПОКАРАННЯ, ОКРІМ ТАБОРІВ, АКТИВНО ЗАСТОСОВУВАЛИ ДО УКРАЇНСЬКИХ ДИСИДЕНТІВ?	ЗАВДЯКИ ЯКОМУ ТИПУ ОБ'ЄДНАННЯ В 1976 РОЦІ ДИСИДЕНТИ ОРГАНІЗУВАЛИ ПРАВОЗАХИСНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПІД ЕГІДОЮ МІЖНАРОДНИХ ДОМОВЛЕНОСТЕЙ?	ЯКА ПРАВОЗАХИСНИЦ Я СТАЛА ОДНІЄЮ З КЕРІВНИЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕЛЬСІНКСЬКОЇ ГРУПИ, ПОПРИ ПОВАЖНИЙ ВІК?	ЯК НАЗИВАЛИ ЛЮДЕЙ, ЯКІ ВІДКРИТО ВИСТУПАЛИ ПРОТИ ІДЕОЛОГІЇ СРСР?	ЯКЕ СЛОВО НАЙТОЧНІШЕ ХАРАКТЕРИЗУЄ ПОЗИЦІЮ ДИСИДЕНТІВ ЩОДО ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ?	ЯКА ДРУГА ЛІТЕРА В НАЗВІ МІСТА, ДЕ АКТИВНО ДІЯВ КЛУБ ТВОРЧОЇ МОЛОДІ «СУЧАСНИК»?	?	мовленнєва особистісна логічна інформаційна
ЯКА УКРАЇНСЬКА ДИСИДЕНТКА, ЛІКАРКА, ПРАВОЗАХИСНИ ЦЯ ЗАЗНАЛА АРЕШТУ РАЗОМ ІЗ ЧОЛОВІКОМ- ФІЛОЛОГОМ?	ХТО З УКРАЇНСЬКИХ ДИСИДЕНТІВ НАПИСАВ ЕСЕ «СОБОР У РИШТОВАННІ» ТА БУВ АКТИВНИМ ДІЯЧЕМ САМВИДАВУ?	ЯКЕ ПОКАРАННЯ, ОКРІМ ТАБОРІВ, АКТИВНО ЗАСТОСОВУВАЛИ ДО УКРАЇНСЬКИХ ДИСИДЕНТІВ?											
ЗАВДЯКИ ЯКОМУ ТИПУ ОБ'ЄДНАННЯ В 1976 РОЦІ ДИСИДЕНТИ ОРГАНІЗУВАЛИ ПРАВОЗАХИСНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПІД ЕГІДОЮ МІЖНАРОДНИХ ДОМОВЛЕНОСТЕЙ?	ЯКА ПРАВОЗАХИСНИЦ Я СТАЛА ОДНІЄЮ З КЕРІВНИЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕЛЬСІНКСЬКОЇ ГРУПИ, ПОПРИ ПОВАЖНИЙ ВІК?	ЯК НАЗИВАЛИ ЛЮДЕЙ, ЯКІ ВІДКРИТО ВИСТУПАЛИ ПРОТИ ІДЕОЛОГІЇ СРСР?											
ЯКЕ СЛОВО НАЙТОЧНІШЕ ХАРАКТЕРИЗУЄ ПОЗИЦІЮ ДИСИДЕНТІВ ЩОДО ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ?	ЯКА ДРУГА ЛІТЕРА В НАЗВІ МІСТА, ДЕ АКТИВНО ДІЯВ КЛУБ ТВОРЧОЇ МОЛОДІ «СУЧАСНИК»?	?											

- Оцінку за роботу над проектом Ви отримаєте, коли ми підсумуємо бали за карткою самооцінювання, за карткою взаємооцінювання та за захист проекту. Сподіваюсь, що внесок кожного із Вас у командну справу, буде гідно оцінений.

Картка оцінювання презентації проекту

(група)

№ з/ п	Критерії оцінювання	Кількість балів	Експертна оцінка
--------------	------------------------	--------------------	---------------------

соціальна
мовленнєва

			1	Глибина розуміння теми проєкту (робота відзначається глибокими роздумами й аналізом, власним творчим підходом авторів проєкту до реалізації ключового питання тощо)	1-3		інформаційна
			2	Якість виступу (логіка, послідовність, аргументованість, чіткість, оригінальність тощо)	1-3		
			3	Культура мовлення, використання історичної термінології, відчуття часу, утримання уваги аудиторії, артистизм тощо	1-3		

			4	Якість оформлення результатів проєкту, оригінальність матеріального втілення.	1-2		
5 хв	VI. Систематизація знань		МІНІ-ДИСКУСІЯ - Чи існують дисиденти сьогодні? У чому їхня місія? МЕТОД «ЕВРИСТИЧНА БЕСІДА»				мовленнєва інформаційна аксіологічна громадянська мовленнєва інформаційна аксіологічна

			 - Чи все вдалося так, як Ви планували? Що викликало найбільші труднощі під час роботи над проєктом чи його захисту?	
3 хв	VII. Висновки	- Завдяки проєктам ми побачили, що кожен дисидент мав свою історію, але їх об'єднувала спільна мета – зберегти людську гідність, мову, культуру. Сьогодні ми маємо свободу – завдяки їхній незгоді./інформаційна		
1 хв	VIII. Домашнє завдання		- Заповни речення: «Я дізнався/дізналася, що дисиденти...» «Мене вразило, що...» «Це важливо пам'ятати, бо...»	